

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1904

TARTALOM.

A »Vérnász« első előadásai a vidéken. <i>Bayer József</i>	Lap 257
Radvánszky János versei. (Második és befejező közl.) <i>B. Radvánszky Béla</i> ...	266
Adatok Kemény Zsigmond »Zord idő« cz. regényének forrásaihoz. (Harmadik és befejező közlemény.) <i>Loósz István</i>	286
Mikes törökországi leveleiről. (Első közlemény.) <i>Miklós Ferencz</i>	299
A bártfai biblia töredékeiről. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	317

Adattár :

Ifj. Péczeli József levelezése íróbarátaival. (Harmadik és befejező közlemény.) <i>Balkányi Kálmán</i>	320
Radványi verseskönyvek. (Ötödik közlemény.) <i>Baros Gyula</i>	331
Id. Csécsi János életrajza. <i>Dr. Horváth Cyrill</i>	350
Alvinczy Péter életéhez. (Harmadik közlemény.) <i>Kemény Lajos</i>	364
Adat Budai Ézsaiás életéhez. <i>Dr. Barcsa János</i>	367
Levél a szerkesztőhöz. <i>Szeremley Barna</i>	368

Könyvismertetés.

Ernst Elster : Principien der Litteraturwissenschaft. 1. k. <i>Dr. Berkovics Miklós</i> ...	372
Petőfi és Béranger. Irta Miklós Elemér, Budapest. 1904. <i>Téri József</i>	379

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	382

—•—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

A »VÉRNÁSZ« ELSŐ ELŐADÁSAI A VIDÉKEN.

A Magyar Tudományos Akadémia drámai pályázat-hirdetése a hazai drámairodalom föllendülésének legszebb kilátásaival kezdett kecsegtetni, midőn annak első nyerteseként Vörösmarty Várnászt érte a kitüntetés, mint oly szomorújátékot, mely irodalmi és színi tekintetben egyaránt megfelel a kívánalmaknak. Az Akadémia új vállalatát, az *Eredeti Játékszint* ennél nem kisebb örömmel üdvözölhette irodalom és színészet egyforma jogon, midőn annak első köteteként (Buda 1834) éppen a Várnász került a közönség elé. Az a viszony, mely a budai színészet és az Akadémia között keletkezett azzal, hogy az Akadémia magára vállalta a műsorról való gondoskodást: 1) a már lefordított szindarabok rossz magyarságú szövegének kijavításával, 2) új és gondos fordítások készítésével, még bensőbbé szövődött azzal, hogy oly eredeti darabokat is nyújthatott, melyek színszerűségük mellett irodalmi értékükkel is hivatva voltak a magyar színészet művészi feladatának színvonalát emelni.

A »vidéki dajkaságban« évtizedek óta sínylődő magyar színészet fejlődő képességének nem jelentéktelen bizonyossága, hogy ez új és nagy feladat elől nem hátrált meg. Elszokott ugyan a kötött beszédben írt drámák betanulásától és helyes szavalásától és nagyon is megszokta a pongyola nyelven fordított drámák szintelen prózáját, sőt tán az érzéke is megtompult az irodalmi nyelv iránt, de éppen ezért annál nagyobb dicséretére válik, hogy az első alkalmat megragadta annak igazolására, hogy méltónak akarja mutatni magát a legelső irodalmi testület előlegezett bizalmára.

A Várnász, megjelenése évében színre is került Budán 1834¹ November 8-án. Első eset, hogy e darab előadását a színlaptól

¹ A november 7-én 4r. lapon kiadott Játékszíni h iradás tudatta, hogy: »A színész társaság többszeri előkészülete után mindent el kíván követni, hogy a darab előadása legpontosabban folyjon.«

külön hirdetmény tudatta egy nappal előbb a közönséggel, mely, mint egy korabeli lap írja, »igen nagy számmal gyülekezék a koszorúzott műnek előadatására«. Ott volt az éppen közülését tartó Akadémia elnöke is, továbbá »többrendbeli« tagjai is. A darab sikeréről általánosságban ír ugyan a Honművész, de megemlíti, hogy »a mutatvány helyes sikerültének eszközésére színészeink nagy szorgalmat fordítottak s céljokat érték is. A könnyen folyó s lehető érthetőségig declamalt jambusok (!), a díszletek, kedvező hatást gerjesztének. Szerepeik voltánál fogva (!) kitünőbbben játszottak Bartha (Telegdi), Megyeri (Tanár), Lendvay (Kolta), Fáncsy (Banó), Telepy (Kuvik) urak és Parázsóné assz. (Lenke)«. Legjobban dicsérte Fáncsyt, mint a kinek Banó-ja »legjobban sikerült szerepeinek egyike«. Barthára megjegyzi, hogy »erős és megrendítő hangjának« néha határt szabhatott volna s azt is óhajtotta, hogy Megyeri haldoklása közben »gyengébb és fokunkint elhaló hangon szóllott volna«.¹

E szűkszavú kritikából is láthatjuk, hogy színészeink legtöbbje még mindig nem tudott szavalni;² a hatást inkább a hangvétel erősségével, mint annak finom árnyalásával akarták elérni; szorgalmasak, de tudásuk még nem áll azon a színvonalon, hogy ez új genreban a legjobbat nyújthassák. Jellemző, hogy éppen Fáncsyt, ezt a kitűnő előadót, éri a legnagyobb dicséret. Ő az, a kinek segítségével megkezdí vidéki körútját a Várnász s a tőle kezdeményezett vidéki első előadás Kassán nyitja meg a Várnász vidéki előadásainak szokatlan nagyszámú sorozatát, újabb igazolásául annak, hogy nemcsak a fővárosban lép a magyar színészet egész készséggel az irodalom szolgálatába, hanem a vidéken is. Ezzel elhárította magáról a gyanút, mintha csak a közvetlen kényszer volna tetteinek egyedüli indítója. Bizonyos tekintetben tehát korszakos jelentőségűvé válik a Várnász előadása a magyar színészet történetében. Vele kezdődik, Akadémiánk révén, az egykorú drámai irodalom költőileg is nagy értékű műveinek nemesítő befolyása a magyar színészetre. Színészetünk most már nem csupán nyelvterjesztő feladatait végezi, hanem a magyar irodalom közvetlen szolgálatába lép és közönséget nevel az eredeti dráma értékes termékeinek megértésére, megkedvelésére s így pártolására is. A Budáról 1834 Deczember 1-én elkerült és Kassára szerződött Fáncsy, a Várnász budai sikerén buzdulva, e darabot választotta jutalomjátékul. A budai példán okulva, ő is előre hirdette ez előadást, a ránk maradt nyomtatvány szerint a következőképpen:

¹ Érthetetlen, hogy Kovácsné Dóráját, Kántorné Brigitiáját miért tartja még arra is méltatlannak, hogy legalább megemlítsse.

² Döbrentei ezt írta 1820-ban: »Hogy prózában kelle a »Vétek sulyát« kiadnom, a miatt pirulok a Jövendő előtt.« De kénytelen volt vala, »mert színjátzóink nem merték, egy-kettőt kivéve, magokra vállalni a vers declamálását.«

K a s s á n

[Veres]

Szombatom, Május 10-ik¹ napján 1835; a' Nemzeti Színésztársaság által

FÁNCZY LAJOS jutalmára.

[Veres]

Bérletszünéssel, először előadatik:

V É R N Á S Z

[Veres]

Eredeti szomorújáték 5 felvonásban. Vörösmarty Mihál' munkája.

(A' magyar tudós társaság' által 100 darab arany díjjal jutalmazott első eredeti szindarab.)

Beléptijegyet előre válthatni reggeli 8 órától kezdve délutáni 4 óráig Komlossy igazgató úr szállásán a »Fekete sas« című vendégfogadóban, 2-ik emelet' 28-dik száma alatt.

Alázatos tisztelettel kéretnek a' páhojt 's zártszéket bérlő t. t. uraságok, méltóztassanak helyeik iránti rendelkezéseiket déli 12 óráig megtenni, hogy ellenkező esetben azokkal másoknak szolgálhassunk.

A' többiről a hirdető czédula értesítendi a mélyen tisztelt n. é. közönséget.

Nem lehetetlen, miként attól való féltében, hogy a datumbeli sajtóhiba megzavarhatná a közönséget, még egy másik Játékszini hiradást is közzétett, melyet korjellemezésül szintén szószerint közlünk.

Játékszini hiradás.

Alulírt mély tisztelettel jelenti a t. t. közönségnek, hogy szombaton, u. m. e' folyó év Május hónapjának 9-én jutalomjátékául, a helybeli szinpadon, bérletszünéssel:

A nemzeti színésztársaság által,
Először előadatik

V É R N Á S Z.

Eredeti szomorújáték 5 felvonásban. Vörösmarty Mihál' munkája.

Első eredeti magyar szindarab, mely a' pesti magyar tudós társaság által száz darab arany díjjal jutalmaztatott.

Alulírt mint a' nemzeti színészet tagja, kötelességének ismeri, e' nemes megye 's város t. t. közönségét ezen — honnunk tudományos intézete által jutalmazott — remek szomorújáték színi hatásával megismertetni, mit annál inkább örömmel teljesít, minthogy ezen nemes közönségnek a' honi szépet s jót buzgón pártoló erénye előre biztosítja, hogy e' nembeli törekvése kegyes elfogadást 's méltánylást lelend — ki magát mély tisztelettel pártoló kegyökbé ajánlva marad

alázatos szolgálók

FÁNCZY LAJOS,

a helybeli nemzeti színészi intézet' tagja.

[Kassa 1835.]

¹ NB. Ez sajtóhiba, mert szombat 9-ére esett és 10-én Lumpáci Vagabundust adták.

Mint látható, e hiradásból hiányzik az a vásári hang, mely jutalomjátékok alkalmával, különösen vidéken oly divatossá vált. A jutalmazandó nem látványosságot ígér, hanem komoly drámai művet, melyet első ízben tüntetett ki (az idétt a még roppant összeget jelentő) 100 arannyal a M. Tud. Akadémia. Irodalmi esemény elé állította közönségét. Az akkor élő legnagyobb és legnépszerűbb magyar lyrikust és epikust egy eddig kevésbé ismert oldalról akarta közönségével megismertetni.

E vidéki első előadás színlapját — egy remek kiállítású kis 16r. formában kék és piros alagra nyomtatott példányt — a Fánccsy-féle nagybecsű színlapgyűjtemény megőrizte. Itt közöljük szó- és betűhíven mint egyik erekljéjét e gyűjteménynek.

K a s s á n

Bérlet

Szombaton, Május 9-én 1835

szűnés.

A' nemzeti színész társaság által

FÁNCCSY LAJOS jutalmára.

Először eléadatik :

V É R N Á S Z.

Eredeti szomorújáték 5 felvonásban. VÖRÖSMARTY MIHÁL' munkája.

S Z E M É L Y E K :

TELEGDÍ, birtokos		DORA, özvegy	Udvarhelyiné assz.
úr a király híve	Czelesztin úr	LENKE, fogadott	
TANÁR, remete	Komlossy úr	leánya	Benke Róza
KOLTA, egy kis		GERŐ, Telegdí	
csapat' vezére,		öreg szolgája	Szőke úr
Bethlen híve	Szakátsy úr	KUVIK ANDOR,	
VID, Kolta' kisé-		Telegdí fegy-	
rője	Hubenay úr	vernőke	László úr
BANO, kóbor diák	FÁNCCSY	LUCZA, szoba-	
BRIGITTA, apáczá		leány Telegdí	
fejedelemsz-		házában	Szőkéné assz.
szony	Komlossyné assz.	HAJDU	Szákfy ur

Apácák. Cselédek. Szolgák. Fegyveres nép.

E mai játék jóvedelme, a játékszíni igazgatóság által alulirotnak jutalmul engedtetvén, a' nagy érdemű közönség' minden rangu tagjainak kegyébe mély tisztelettel ajánlja magát,

alázatos szolgálók
FÁNCCSY LAJOS színész.

Kezdeté 7 órakor, vége 9 után.

Nyomtatta Werfer Károly.

Magáról az előadásról egy bár szükséavú, de mégis jellemző tudósítás maradt ránk. Jellemző már azért is, mert írója Klesztinszky László, ugyanaz, ki mint drámaíró olyan művekkel szaporította a magyar drámairodalmat, melyek a színpadon teljes kudarcot vallottak, mint olvasmányok pedig mélyen, az irodalom legalacsonyabb színvonalán is alul maradnak. Szerinte a színészek feladata nehéz volt. »De mit nem tehet az igyekezet?! Az egész személyzet reményen túl felelt-meg várakozásunknak. A pontos s lelkes előadás a nem annyira színi hatásra (!) mint olvasásra írt darabot igen érdekessé tette.« A leginkább kitűnt előadók közül első sorban Czelesztint említi meg, aztán Benke [Laborfalvi] Rózát, Fánccsy és Szakácsyt. A 4-ik felvonás után Fánccsy »tapsolták elő«, a darab végén Fánccsy és Czelesztint, a mi azt jelenti, hogy a vidéken a Czelesztintől nagyban úzótt kiabáló modor még mindig nagy hatást biztosított az előadónak. Egy szokatlan eset is fordult elő ez estén. Fánccsy ugyanis »hálás versekben szavalá-el köszönetét« és e versek nyomtatásban is megjelentek. Kár, hogy e verseket Fánccsy gyűjteménye nem őrizte meg. Olyant számtalant ismerünk, melyet a tisztelők szórtak a színpadra, de olyat egyet se, melyet háladásképen a színész maga írt és maga szavalt volna el a színpadról.

A kassaiak dicséretére legyen mondva, hogy bár az idő esős és sáros volt, a nézők ennek daczára is »szép számmal« jelentek meg.¹

Midőn a kassai dal- és színjátszó-társaság régi szokásához híven nyári vendégszereplésre Kolozsvárra ment, annak egy töredéke a pünkösdi ünnepekre Egerben megállapodott s néhány előadással szórakoztatta a város színpártoló közönségét. Az előadott darabok közt volt a Vérnász is. Az erről szóló hosszabb tudósítás megemlíti, hogy Czelesztin a »legjelesebben vivé szerepét«. Vörösmarty jambusait nagy pontossággal mondá »és az indulatok változatait szorgalmasan teljesítvén (!) ezuttal is bizonylá színészi tanultságát s különös képességét«. Ime, Egerben is a Czelesztin modora hatott. Úgy látszik a vidék még nem tudott az ő modorosságának varázsától megszabadulni. A W. jegyű tudósító két dolgot megró mégis az előadásban: ki nem elégitőnek tartja Komlóssy (Tanár) előadását, mert »sajnálatos, hogy a különben tanult s tapasztalt játszóinak ügyetlen sugó lón vezére«, a mi annyit jelent, hogy nem tudta szerepét. Azonfölül nem tudja okát adni annak, hogy a darab első »szép jelenését, hol a remetének erkölcsös nemes caractere ragyog, 's Lenkének enyelgő okos ártatlansága kedvesen csapongó képekben mutatkozik« miért hagyták ki? Szakácsi játékaival (Kolta) sincs megelégedve. »Koltát illetőben kell vala mutatnia, mivel nála szilajság helyett feszesség, őszinteség helyett fél meleg kedv jelentkezett«. Szökő »érdemesen vitte az öreg Gerő szerepét«; valamint meg volt elégedve Benke Rózával

¹ Honművész 1835. I. 42. sz. 335 lap.

(Lenke) is. A kritikusra is jellemző adat, hogy Laborfalvi Benke Róza játékából szép jövő kilátásaira következtet. »Mi a fiatal, kellemes színésznének — írja — sok szerencsét kívánunk, *mivel szorgalmas 's okos felfogásai sokat reméltetnek felőle.* De — teszi hozzá okos óvatossággal — maga elbizására többet mondani nem akarunk«.

Fáncsy szerepét Banót, ezuttal Hubenay adta, de »nem eléggé melegen«. Videt Fülöp »hozzá illő hévvel játszotta«.

A következő — időrendi szempontból harmadik — Vérnász-előadás Máramaros-Szigeten folyt le 1835 Julius 2-án. Figyelemre méltó új adat, hogy nem többé a kassai színészek adják elő, hanem egy egészen más társaság, a Fehér Gábor-féle veszi föl műsorába. A Vérnász ezzel megkezdí szélesebb mederben vidéki körútját.

Ez előadásról két tudósítás is maradt ránk. Nem érdektelen, hogy egyes előadók játékát illetőleg a két tudósító nem egyezik meg egymással. Az egyik ilyen általánosságokkal jellemzi az előadókat: »*Szilágyi* Telegdy characterét jelesen felfogva élénken; »*Szакlányi* Tanárt meghatólag; »*Jánosy* Gerőt érdekl; »*Fejér* Koltát szokott ügyességével; »*Szigethváry* Videt kissé feszesen; »*Király* Banót meglehetősen; »*Horváth* Kuvikot némelly jelenetében több mint kedvnyerőleg; »*Szilágyiné* Dórát illőleg; »*Szакlányiné* Brigittát helyesen adá. »*Eliza* kellemes s jó Lucza volt«. Föltűnő, hogy a »jutalmazandóról« Fejérnél ez a tudósító udvariasságból hallgat. A másik tudósító azonban nem tartózkodik annak bevalásától, hogy »*Fejérné* (Lenke) »nem volt elég hajlékony, mint e fürge és fiatal leánynak kellett volna lennie«. A miből azt merjük következtetni, hogy Fejérné tán koránál fogva is inkább való volt az anya, mint a leányszerepek eljátszására. E másik tudósító nincs meglegedve Szilágyival, ki szerinte »jól vitte volna szerepét, ha nagyon tüzes beszédjét mérsékli vala«. Fejér játékát ugyan helyesnek tartja, »csak némelly néma indulatai nem valának helyőken«. »*Királyra* meg éppen azt jegyzi meg, hogy »helytelen mozdulatjai és actioji által járatlanságot árula el«. Az ő véleménye szerint is egyébként »általában elég szorgalommal játszottak«.

Az első tudósító megemlíti, hogy mióta e társaság Szigeten van, ennyi néző nem volt a színházban. A játszóhelyet a városház termében állították föl, mely a második tudósító szerint »elég nagy a szigethi publicumra«.

A társulat az e darabhoz készített új díszleteivel és igen csinos öltözeteivel a várakozást »túl multa«. Az első tudósító záradécul egész lelkesen megjegyzi, hogy »semmi se volt, mi e jeles darab külső (!) érdemeiből legkevesebbet is lerótt volna, s remélve hiszszük, hogy ismétlésekor e kis társaság a maga valóságában (!) tüntetendi nézője elébe annak belbecsét is (!)«.

Ez az előadás ezek szerint alig mondható egyébnek jóakarató kísérletnél. De már az, hogy nagyot akartak s erejőket hazai darabon tették próbára, a társulat dicséretére válik, de még inkább dicséri a »jutalmazandót«, mint a ki jutalomjátékul nem könnyen

előadható hatásos férczmunkát, de komoly tanulást ígérő szomorujátékot választott ki.

A következő nyom Debreczenbe visz és ezúttal ismét azzal a színművészünkkel találkozunk, ki Kassán juttatta diadalhoz először vidéken a Vérnászt — Fánccsal. A debreczeni első *Vérnász*-előadás 1835 Augusztus 8-án volt. Ebből a tudósításból tudjuk meg, hogy itt is, úgymint Kassán és Egerben, e szomorujáték a Remete-Dora-Lenke jelenetének kihagyásával a Kolta és Telegdi jelenésével kezdődött. Erre vonatkozólag helyesen írta a tudósító »ha már csakugyan kihagyások nélkül terjedtsége miatt lehetetlennek látják művészeink e darabnak előadását, akkor célirányosabb lenne ennek megkurtítása s rendesen lehető játszásra alkalmaztatása iránt hazánk koszos költőjét jelen szerzeménye módosításáért megkérni, ki bizonyosan követné e részben jeles Fáy Andrásunk példáját.«¹ Az előadókkal általában meg van elégedve, *Baranyi* (Telegdi) »rangjához illő öltözködéssel s a nehéz jambusok (!) helyes szavalásával közelégülést nyert.« Koltát *László* »tetszést aratva személyesíté«. *Lászlóra* külön is megjegyzi, hogy »szerepének mindenkori tudása s a sugóra mitsem ügyeléseért megkülönböztetve érdemli a dicséretet«. E megjegyzés azt mutatja, hogy akkor még vidéki színészeinknél, az ilyesmit külön dicséretre kellett méltatni... *Szákfy*ban Tanár szerepe »hű képzőre talált« s szerepét »ügyesen fogta fogta föl«. *Fánccs* Banót »helyes és eleven tükrözéssel és szerepének hibátlan szavalásával« adta. A többi szereplőről csak általánosságban írja, hogy Dórát *Udvarhelyiné* »meglehetősen«, *Parázsoné* Lenkét »szorgalmas iparral s köztapsot nyert helybenhagyással«, Gerőt *Éder*, Kuvikot *Chiabay*, Luczát *Éder Aloyzia*, Videt *Zsivora* »jól képezék«. »Az előadás — végzi a tudósító, — mind diszletek, mind az öltözetek ügyes elrendeléseért, mind egybevágott menetelért köztappsal fogadtatott, a szerző pedig »éljennel« tiszteltetett, mit a pontos előtűntetéssel (!) mind színészeink, mind a remek történeti leírással s felséges befoglalással (!) a dicsért szerző méltán nyeretnek...« E fölületen mozgó tudósítás, mely az előbb közöltekkel egyetemben a dolgok lényegébe vágót ugyan nem mond, mégis két dologra joggal enged következtetni: 1. hogy a *Vérnász* a debreczeni közönségre is nagy benyomást tett; 2. hogy színészeink, bár a darab külsejére és tartalmi részeire nagy gondot fordítottak, nem állottak mind ez új feladat magaslatán s szavalatukon meglátszott, hogy »nehéz jambusokat« kell szavalni, de az ifjabb nemzedék tagjai, mint Fánccs és László szebb kilátásokkal kezdték költődrámairóinkat kecsegtetni². A *Vérnász* nagy közhatásának nem kis

¹ Érdemes volna föl kutatni, hogy mikor és mily mértékben járult hozzá Fáy egyik darabjának színszerűbbé tételéhez?

² Honművész 1835. II. 76. sz. 610—11. lap. A 2-ik előadásról (1835. XI/10) már ezt írták Debreczenből: »színészeink a mutatványok ismétlésére csaknem kevesebb szorgalmat fordítanak, mint első előadásaikra« Különösen Baranyit és Szákfyt rója meg (U. O. 1836, I. 21. lap.)

figyelemre méltó jele, hogy ugyancsak 1835-ben (Nov. 24-én) a szombathelyi műkedvelő társaság jótékony célra előadta. Ugyan egy kissé furcsának hangzik a tudósító azon megjegyzése: »igen nagy kár volt, hogy ezuttal magokat vakítólag rábeszéltetni engedvén (!!!) játéktárgyul nem valamely más darabot választottak, annyival is inkább, minthogy ez nagyrészen csak vásárra s táncmulatságra sereglett közönség előtt játszatek, mely szívet és lelkét inkább földéltetni, mint elkomoríttatni óhajtotta s mivel ezen mű még a budai színészekről adatva is sok kívánni hagyott maga után« mégis elismeri, hogy a darab »mint műkedvelők által helyesen adaték.« Az egész előadással meg volt elégedve a közönség s »nem is lehet szigorú bírálatot mondani ott — végzi — hol az előítéleteken győzedelmeskedett nemes célú munkálkodásról van szó, melyet csak serkentőleg dicsérni lehet és kell.«¹

Ez a műkedvelő-előadás inkább curiosum számba mehet, mégis dicséretére válik ennek a műkedvelő társulatnak, hogy balítéletek ellenére színre merte hozni Vörösmarty Várnászát. Sajnos, a »balítéletek« részletezésével adósunk maradt a tudósító. Lehet különben, hogy ez a megjegyzés nem a darab előadására vonatkozik, hanem arra a jótékony célra, melyet e műkedvelő társaság elő akart azzal mozdítani, hogy a darab jövedelmét a Szombathelyen föllátni tervelt új börtönhelyiségek és munkaház céljaira kívánta fordítani. Mert csodálatos dolog, de a humanus irányú törekvésnek abban az időben tán több volt az ellenzője, mint az előmozdítója.

A magyar színészet kiválóbb állomáshelyei közül Kolozsvár nem sietett a *Várnász* előadásával, mert az ott csak 1836 Januárius 2-án került először színre *Szaplonczay Mihály* »jutalomjátékául«. A ránk maradt szűkszavú tudósítás szerint ez az előadás a gyöngébbek közül való lehetett. *Szaplonczay* mint Telegdi nem felelt meg feladatának; inkább helyén volt Tanár szerepében *Nagy József*. »Szorgalomra mutattak« *Erdélyiné* (Lenke), *Földváry* (Banó) és *Szilágyi* (Kolta). »Mindamellet azonban az egész előadás — írja záradékul — kivált vége felé, élénktelenül ment, s a *jambusok sem a legkönnyebben ömlenek eddigelé színészeink ajkaikról.*«²

Ezenfölül még csak egy vidéki premierről adhatunk számot: a *szabadkairól*; de miután csak általánosságban van felsorolva az Abdai Sándor társulatának műsora, a *Várnász*-ról csak annyit jegyezhetünk meg, hogy az az 1837-ik évi műsor folyamán, valószínűleg November vége felé került színre.³

Ha a mai viszonyokat tekintjük, akkor a *Várnász* vidéki körútját távolról se lehet diadalmenethez hasonlítani, de a 30-as évek körülményeit véve figyelembe, ezt a hatást eladdig egyedülállónak kell jelezniünk. Még a Kisfaludy Károly darabjai se hódítottak kezdet-

¹ Honművész 1835. II. 99. sz. 796. I. és 100. sz. 801—2. lap.

² Honművész 1836. I. 11-ik szám 86-ik lap.

³ U. o. 1837. II. 102-ik sz. 815. lap.

ben s később is inkább a halála után oly tág körben mint Vörösmarty Várnása, a mit az akadémiai koszorún kívül az a körülmény mindenesetre nagyban elősegített, hogy a vidéki színészet is könnyebben értesült az 1833-ban keletkezett Honművész révén a magyar drámairodalom jelenségeiről mint Kisfaludy korában, midőn a Hazai és Külföldi Tudósítások, vagy a bécsi Kurir, egy-egy sikerről csak hónapokkal később számoltak be. Az az érdeklődés — ezenfölül — mit a M. Tud. Akadémia 1833-tól kezdett tanusítani a budai színészek irányában, oly mély hatással volt színészetünkre általában, hogy mindannak művelését, a mi akadémiai szentesítést nyert, akár drámafordítások (Külföldi Játékszin), akár jutalmazott vagy megdicsért eredeti drámák tekintetében (Eredeti Játékszin) erkölcsi kötelességüknek kezdték ismerni!

A dolog még nehezen ment. A jambusok szavalása sok nehézségbe ütközött. Az irodalmilag is művelt dramaturgot még nem ismerte a vidéki színész. A közönség aesthetikai műveltsége is alacsony fokon állott. A színészet bizonytalan viszonyai csak egy-két helyen kecsegtették jobb sorssal a színészt. A szini kritika oly kezdetleges volt, hogy abból, még ha akart se igen okulhatott a színész. És ha mindezeket figyelembe vesszük, az örvendezés egy nemének kell megemlítenünk, hogy a Várnász óta kezdett igazán divatba jönni, hogy színészeink jutalomjátéku mind sűrűbben eredeti magyar drámákat szemeltek ki. Az igaz, hogy ez többnyire parádézás volt — de olyan, mely még eredményeiben mégis csak jóra vezetett. Már az is korszakos jelentőségű tény, hogy a Várnász útján ismeri meg a vidéki közönség a drámaíró Vörösmartyt s nemsokára többi drámái is oda kerülnek a vidéki szinpadok műsorára, így a *Kincskeresők* (Debreczen 1836 nov. 31.), *Fátyol tilka* (Debreczen 1836 márczius 27, április 24 és egyéb helyütt is, mint Érsekújvár 1837 június 27, Révkomárom 1837 július 23. stb.). Sőt midőn *Árpád ébredése*-vel 1837-ben megnyitják a pesti magyar (később Nemzeti) színházat, ez a prolog is odakerül a vidéki szinpadok deszkáira (pl. Debreczen 1837 szeptember 7-én és 10-én, Eger 1837 november 8, Gyöngyös 1837 december 14, Szeged 1838 június 16, Kolozsvár 1838 június 29, Nagy-Enyed 1838 október 6. stb.).

A Várnász jelentőségét tehát abban látjuk, hogy a magyar színészt magasabb feladatok elé állítván, alkalmat adott neki arra, hogy a színészet és irodalom közti életbevágó kapcsolatot megerősítse, hogy aztán e benső viszonyból dráma és színészet újjászülvetve kerüljenek ki. A Pesten állandósult személyzetnek nagy előnyére vált, hogy a vidéki színészet legalább néhány évvel a pesti magyar szinpad felavatása előtt hozzáfogott e munkához s megkönnyítette azt a hivatást, melyet a fővárosban, az ország legműveltebb közönsége előtt kellett teljesítenie.

BAYER JÓZSEF.

RADVÁNSZKY JÁNOS VERSEI.

1666—1738.

(Második és befejező közlemény.)

Az 1727/8-ki országgyűlésre követül megy, de utóljára. Eseményekkel teli, érdekes, de zaklatott élet után nyugalomra vágyik. 1728. közepe táján a követségről lemond, ebben fia György váltja fel. A nyugalmasabb helyzet megvolna, de tevékenysége nem hagyja, teljesen nem nyugszik ezentúl sem. Körülbelől ezen időből maradt fenn egy tréfás husvéti verse, melyben fiát Lászlót és vejét Szlavniczai Sándor Pált csipkedti meg.¹

E versből látjuk, hogy a sokat szenvedett és csalódott komoly férfit szerette a tréfát és fiatalok társaságában tudott azok kedélyéhez alkalmazkodni.

Szerették is az öreg urat, Barkóczy Zsigmond, gróf Balassa Pál és felesége Zichy Kata, a jó humorú gróf Zichy Károly atyjuként tisztelik és leveleikben úgy is szólítják meg.

Ezek és mások leveleiből is látjuk, hogy a vendégek még öreg napjaiban is víg napokat töltöttek nála. Nem is csoda, mert a fia jellemzése szerint ugyan egy antik jellemű és erkölcsű férfiú,² de a mellett bizalmas baráti körben szerette a vidámságot, a tréfálódzást. Szeretett »anekdotumokat« elbeszélni tapasztalatokban gazdag életéből,³ és a fiatalabb nemzedék áhitattal hallgathatta,

¹ XV. szám alatt.

² Radvánszky László: Notitia familiae suae. (Kézirat.) 197. l.

³ Ilyen elbeszélései után Dobai Székely Sámuel, a ki a családi levéltárat 1729-ben rendezte, meg is írta életrajzát. Az erre vonatkozó adatok feltalálhatók Rugonfalvi Kiss István: Radvánszky György házassági pöre. Budapest, 1904. Adattár 123—124. l.

midőn ajkai megnyíltak a Caraffa idejétől egész a szathmári békéig terjedő korszak eseményeinek elbeszélésére.

A mint ezekből kivethetjük, kedélyének egy bizonyos frissességét halálos betegségéig megőrizte, utolsó verse azonban mégis oly szomorú, hogy a múltakra, a jórészt keserves emlékeire visszatekintő öreg embert a kétségbeeséstől, lelke egyensúlyának elvesztésétől csak az ősi erő és a hit óvja meg.

A hit az, mely hevülő lelkébe új reményt és némi vigasztalást csepegtet, ez nem engedi, hogy a keserv és a fájdalom felülkerekedjék.

Hogy e versében szomorú tapasztalatait mégis annyira mélabús és oly feketén színezett háttérrel festi, abban valószínűen része van egy szomorú családi eseménynek és egy azzal kapcsolatos lelki sérelemnek, melyet nem feledhetett és melyet a legjobb akarral sem bocsáthatott meg.

Legkedvesebb leánya Boriska 1733-ban meghalt és veje Sándor Pál, meg se várva a gyászidő leteltét, meg akart házasodni és ehhez R. János beleegyezését kérte. A gyászeset megtörte, veje hálátlansága pedig »Nihil sub sole novum est« régen választott jelszava daczára annyira meglepi,¹ hogy gondolatait egyhamar nem tudja rendes mederbe terelni.

Szomorúsága, bánatos hangulata közepett régi barátjához fordul: a költészetben keres enyhülést.

Még egyszer kezébe veszi tehát lantját (1734-ben), de, kedélyállapotának megfelelően, most már nem a szerelem szárnyain repül, elegikus hangulat pengeti húrjait. Öreg ugyan már a poeta, de erő és szép gondolat van még stropháiban.

Verse² nagy vonásokban tükre kora eseményeinek. Alapgondolata régi jelszava: »Nihil sub sole novum est«. De ha ezt belátja is, megnyugodni benne nem tud. A szatmári béke után huszonhárom évvel is kitör kebléből a panasz:

Sok ország, méltóság, hadi rend, paraszt is,
Érez sok változást, sír özvegy, árva is.

Láttam igaz ügyet, hogy le nyomattatott,
Láttam sok ártatlant, hogy sok vért hullatott,
Iszonyatos kínban, halálig jajgatott:
Bosszú álló Isten! hogy ezt így halasztod!

¹ Vejéhez írott levele 1733. decz. 23. kelt. III. oszt. XXXVI. cs. 167. sz.

² XVI. sz. alatt.

Szeretett fejedelmére gondolt, midőn ezt írta:

Láttam fejedelmi magát szegénységben,
Sárból emelteket, bővelkedni kincsben,

Mikor a »megérdemhett vitéznek« kenyér nélkül szükös sorsáról elmélkedve a rodostói kortársakra gondol, a régi költői erő felcsillanása adja tollára imez erőteljes sorokat:

Az istentelen ügy kiált diadalmat,
Jajjok eget érik s nem látnak oltalmat
Krisztus követői, se mi nyugodalmat,
Hanem számkivetést s mindentül tilalmat.

A következő versszak:

Nagyon kiterjedtek világ szövevényi,
Szorosak jámborság egyenes ösvényi,
Mind *háza*d s mind *háza*d kintelen eltűnni,
Ha mit a nagy úrnak tetszik reá vetni

pedig bizonyítja, hogy a kurucz vér soha sem aludt meg benne és soha sem tudott az új állapotokkal teljesen kibékülni.¹

Valamint az eddigieken, úgy a következő versszakokon is, a költő élete folyásának megfelelően, komor, mélabús hangulat vonúl végig, minden része, minden sora mintegy visszasír a múltba.

Az utolsó versszakban abból merít vigasztalást, hogy nem sokára elhagyja az életet és Isten letörli arczáról könnyhullatását.

¹ Ékesen szóló bizonyosságai ennek gróf Károlyi Sándorral váltott levelei is. Károlyi Sándor 1731-ben a felvidéken tartózkodván, Koháry István temetésén Csábrágon régi magyar módon óhajtott megjelenni, de nem lévén kéznél ahoz való készülete, ősapámtól kért ilyeneket. Késérű gúnynyal válaszolt e levélre, ezt írván: »ama hajdani fegyveres ültözetek régen elvesztek házamtól, de nem is iparkodunk többé rajta, most már az ifjaknak csak egy lödington sem bírhat el a válluk, hát még a pánczéling, mennyi kárt tenne a poros nagy hajban? s hol férne meg a hajzacskó? Hanem bizonyos barátomnál akadtam ezen rozsdá-ette pánczélingre és sisakra, mely mellé magam pár karvasát vetvén, ime azon halottí pompára, ha arra valók, udvarlok vele«. 1734-ben pedig, midőn Károlyi Sándor új ezredét magyar módra, ezüst forgósan stb. kívánta felszerelni, azt írja neki: »Bizonyára aranybetűket és örök emlékezetet érdemel szent igyekezete, hogy a vitézlő rendet régi katona ékességeknél reductiója által is, dicsőséges eleink vitézi szokására hozni szándékozik. Bár ugyanis a fodorérott és porozott haj, görbe fűsük után befönt kancsuga forma fűrtök, hajzacskók, színes köntös-höz fekete csizma, pántofli, bokáncs, pántlika etc. elhagyattatnának, fiamon akár kezdve s akár végezve egyig.« (Eredetiek a Gr. Károlyi cs. levéltárában.)

Erre ugyan még néhány évig várt. Közben 1737-ben nagy szomorúság, kifejezhetetlen fájdalom éri, elveszíti hű társát, szeretett feleségét. De a búbánatra nem sok ideje maradt, 1738-ban ő is örök álmra hűnyta szemét.

I.

Heu! quam cuncta abeunt celeri mortalia cursu!

(1693 előtt.)

Oh mely hamarsággal múlnak világi jók!
Gyorsan futó órák, mint ezeknek rontók.
Álomhoz hasonló
Ki majdan elmúló
Fabula maradt fenn
Ember ha fenn serken!

Mit használ hogy itt volt? gyűtett kincses sok jót?
Erős cselekedet, hozott neki mi jót?
Vagy ő sok írási?
És kegyes szerelmi?
Bölcsen írt könyvei?
Elméje elei?

Mert lássad, mind ezek mostan hol légyenek?
Sehol! Hát ő maga — kérdd — hol lappangana?
Sehol! Hát mit művel?
Semmit! Hon van ezzel?
Szelekben, felhőkben,
Nyomatlan helyeken.

Bolondság tehát az, kit ember nagyra tart;
Mert ki bizik benne, ő annak sokat árt.
Mindenek elfutnak
Minket magán hagynak
Buborékja viznek
Példája ezeknek.

Közölte: Thaly K. »Mindenek Mulandók« czím alatt Abafi L. Figyelő V. k. 155. l.

II.

Iste suum medicamen habet, sed non ego laesus,

Orpheusnak lantja,
Keserves siralma
Úgy tetszik zeng ez helyben?
Mert sűrő zokogás,
Siralmas bánkódás

Elhatott mindenekben?
Még az madárkák is,
Gyengén plántált fák is,
Keseregnek szívekben.

Viola bujában
 Hervad bánatjában,
 Rózsa is kornyadozik;
 Az zöld fű kap gyászhoz,
 Az napfény homályhoz,
 Minden öröm aggódik.
 Mi oka ugyan is?
 Minden szem sírva néz
 Föld színye is bánkódik.

Jaj! látok amottan
 Momus kis ablakján
 Halálos nagy sebekben
 Egy fetrengő szívet,
 Ereje elesett
 Fene rágja éltiben;
 Boszúság emészti
 Fájdalom epezti
 Gyötri szegényt testiben.

Jelentsd panaszodat,
 Ne titkold sorsodat
 Ó szerencsétlen lélek!
 Szarvas ha lövetik,
 Oly fű találkozik
 Megtartatik az élet.
 Ha orvosolható
 Érte lesz sok szánó
 Megtérhet még víg kedved.

De ő fejít rázza
 Keményen tagadva,
 Még lehessen többé
 Sokáig kínlódni;
 Nem kíván bajlódni
 Bús bánatban élni;
 Csak sohajt keservén —
 Fegyvere oldalán,
 Kész halálos bajt vinni.

Közölte: Thaly K. »A vigasztalhatlan« címmel Abafi L. Figyelő V. k. 154. l.

III.

Curantur nulla vulnera cordis ope.

Emberi elmének nyughatatlan vólta
 Minden láthatókat bülsen meg vizsgálta,
 Egek magosságát élével megjárta,
 Földnek ő mélységét nagy bülsen megtudta.

Az kerengő napfény semmi titkát tüle
 Nem titkolhatta el, futását el érte,
 Saturnus, Jupiter nagyságát megmérte,
 Mars, Hold, Mercurius postáit (így) irta le.

Állhatatlan holdnak nyughatatlanságát
 Hol árad, hol apad, ő tulajdonságát,
 Apró kis csillagok bizonytalan számát,
 Kimondá örvényes mély tengerek titkát.

Nem csak penig ebben él ő okossága,
 Mert minden dolognak ő igazgatója,
 Ő minden titoknak ravasz vizsgálója,
 Ő erős nemzetek(nek) meg bágyasztója.

Vér ontó harczokat kézzel, észszel csinál,
 Rettentő fegyvere új találmányokkal áll
 Erős kő bástyákat egészlen ő el fal,
 Rajta sebei gyógyé(tta)tása is áll.

Mert minden füveknek ír tulajdonságot
 Sokféle szükségben könnyen gondol módot,
 Minden bús elmének talál nyugodalmot.
 Ő minden betegnek talál orvosságot.

De én egyet látok, kit nem tud ez nemzet,
 És méltán sohajtok, mert szörnyő az eset,
 Kit Isten azzal vér, borbély a nem lehet,
 Elmének élessége tovább itt nem mehet.

Micsoda tehát az, ki nem áll ez elmén?
 Melyik ez világon gyógyúlhatatlan kén?
 Bizony kinek szive soha nincsen helyin,
 Kinek ezer féreg szüntelen ül szivin.

Oh (te) átkozott nyíl, mely szívemet rontád!
 Kegyetlen szerencse kedvem el vonád,
 Kiért szállott reám felejthetlen bánat,
 Vigasztalás nélkül keserves gondolat.

IV.

Consolatio.

Állj meg te bús penna! ne siess dolgodban
 Hova ragadtattál ily gondolatidban?
 Im gyógyul már szived,
 Meg kezd térni kedved;
 Mert kit nem gondoltál,
 Az már szeret téged.

Ad jobbat az Isten, meg zúzdöl az erdő¹
 Idővel meg vidúl hosszal tűrő két szű:
 Kegyetlen dereket,
 Kedvetlen hideget —
 Ékes majus szele,
 Küveti jó kedve.

Azért én édesem, maradj itt mellettem,
 Mert téged nagy búmban rendelt én Istenem
 Vigasztalásomra
 S meggyógyulásomra,
 Édes szép Viola,
 Zephirusnak huga.

¹ V. ö. Zrinyi »A vadász« 71. versszak.

V.

Amicae litterae.

Magamat ajánlom szívemnek szívében,
 Tartson mind holtiglan igaz szeretetben;
 Tétovázó szívet hozzám ne viseljen
 Hanem igaz és hű ő mindenkor legyen.

Készebb vagyok, szívem, koporsóban szállni,
 Hogy sem nálad kívül ez világon lakni;
 Nálad kívül nincsen semmi én örömem
 Veled vagyon, szívem, én gyönyörűségem.

VI.

Responsio super eadem.

Versedet, édesem, vettem nagy kedvesen,
 Szép ajánlásodat értettem szívesen,
 Csak Isten fottiglan tartson téged ebben,
 Mert az állandóság legszebb szerelemben.

Nem kincs, se gazdagság teszi szépet szépnek,
 Nem szépség s nyájasság böcsös része ennek,
 Az egy állandóság éksége ezeknek,
 Kiben nyugalma úgy lesz én szívemnek.

Nem mesterség, szívem, szépet megszeretni,
 Előtte sítálván, benne gyönyörködni,
 Édes ajakirul szép csókokat szedni
 (É)s el távozásán semmit sem busúlni.

Esküszem te néked az szűz Dianára,¹
 Esküszem Venusra és az ő fiára,
 Hatalmas Cupidonak sebes nyilára
 Hogy érted, szívemnek égben ér fájdalma.

Nálad nélkül, szívem, mint világ nap nélkül,
 Vagyok mint az züld fű, nyári harmat nélkül,
 Gyászban borúlt szívem sohajt szüntelenül
 Hervadok fenn állva, maradván egyedül.

¹ Zrinyi Miklós »A vadász« című idilljében a 61-ik versszak következő:

Esküszöm te néked az szűz Diánára,
 Esküszöm Cupidóra s az ű nyilára,
 Hogy mint szalma lángon, úgy ég szép Berleba
 Miattam; úgy égett és ég is heába.

VII.

*Azön kesereg az versszerző, hogy kegyesinek nem udvarolhat,
ha szintén levele által hivattatnék is.*

Kegyesem engemet hivat leveliben,
Indét nyájassággal kötelességemben :
Ó bizony nem vagyok oly rest
Mert Venust nem szolgál tunya test.

Átkozott szerencse, ennyire mit kínoz
Kit híven szolgállok, attul mostan el vonsz ;
Szakad szívem bennem pozdorjára
Emészti Cupidonak (a) lángja.

Ó Venus! szolgáltnak hogy nem fogod pártját?
Mért engedd békóban fogni most az lábát?
Ki szokta kedvéért dereket,
Túrni nagy utakat, hideget?

Jaj nagy fájdalom ez, kinél nagyobb sincsen!
Im az én szeretőm nem messzi vár engem,
Én pedig mint az rab tömlőczben
Lánczon tartattatom birincsen. *(így)*

Meg bocsásd édesem, szerelmünkért kérek,
Nem én, de szerencse s idő oka ennek ;
Mert kedvéért Indusokat, —
Kész volnék meglátnom Perzsákat.

Higgyed ó én szívem, mennyi bokor vagyok
Szép házadig s azokon mennyi bimbó vagyok,
Annyi ellenség közt el menni,
Kész volnék fegyverrel hozzád jutni.

Mennyi fűvént láthatsz, ha annyi volna is,
Kivont fegyverekkel életemet lenék is;
Viaskodnék, vagdalkoznék,
Méglen kegyesemhez jutnék.

De nem jó czígerít szerelmünknek kitenni,
Mert jobb én halálom, hogy sem búdat látni;
Magamat semmiben nem kimélem
Csak héredet, nevedet őrezhessem.

Még lesz, tudjad szívem, csak hamar oly idő,
Kiben megújúl még hosszas tűró két szű,
Előbb vége lesz éltetnek
Hogy sem hozzád szerelmemnek.

Szelemben az rendtartás igen nehéz,
 Mert gyakorta tüze miá az elme is el vész;
 Én is ma vígabban volnék,
 Ha héreddel nem gondolnék.

VIII.

*Meg sajdétván egy barátja titkos szerelmit, ily tátosan felel versire,
 feddvén alattomban állhatatlansággal kegyesit.*

Igen is méltó volt aztat el küvetni,
 Szelembnek lángját nehéz el titkolni;
 Sokszor palást alól szokott fel lobbanni
 És nagy setétségűl napfényre kijutni.

Nem lehet oly tunya férfi virágjában
 Hogy meg ne kénálja magát nyájasságban,
 Annál inkább a kit hivat irásában
 Kegyese és indét szokott tréfájában.

Venus szolgájának sebesnek köll lenni,
 Tigrisek módjára gyakort düheskedni,
 Mert ha rest és tunya, nem fog kedvet lölni,
 Cupido gyors nyíla hamar megelőzi.

Élj hát szerencsésen véle egyetemben,
 Kivánom legyetek jó egészségtekben
 Nékem semmi közöm kötelességtekben
 Ez az nota fejtett első verseidben.

Csakhogy nyájasságtok, ki mostan édesnek
 Tetszik, ne végtire ízi nagy mérgesnek
 Légyen, mert mindenkor vége ez ilyennek,
 Olyan szokott lenni szerelmes szíveknek.

Gonosz Eumenides az ő dühességit
 Nem szokta titkolni nagy kegyetlenségit,
 A mikor legjobban kristál tündeklést
 Látod, akkor veszi romlandójuk végít.

Állhatatlan szívnek ilyen állapotja
 Csak addig kedveli egyet, még mást látja;
 Bár minden órában lenne változatja,
 Cupidonak dolgát hogy megpróbálhatja.

De ezeket kérlek ne vegyed magadra,
 Mert bizony nem téged, de mást értem rajta;
 Kötelességeddel szívem vagyon rakva,
 Hozzád hűségemnek meg nem szakad magva.

IX.

*Kezihez jutván ezen replica ha szintin nehezen temperalhatja is
keményebb szóktul versit, így felel reá:*

Semmi újas dolgot most előmben nem hoz,
Lábam régen szokott Venus postáihoz,
Ki gyorsabban siet, mint tigris társához,
Indulván szívesen ösmert anygalkámhoz.

Az szép piros hajnal tehet bizonytságot,
Ki napkelet előtt sokszor talpon látott,
Ó hányszor gázolám az sűrő harmatot?
Mely ha egyben volna, tenne egy patakot.

Mert Venus asszonyom minden tanuságát,
Megtanultam már én szép bölcs oktatását,
Nem bánja, jól tudom, tiszttem haladását,
Jó hérért ki esik, holnap adja mását.

Azért jó barátom, ha nem süt, ne oltsd
És ha semmi közöd, magadat ne ártsad.
Élhessek kedvemre kívánod? Te lássad
Elég hogy elhittem hiv barátságodat.

Ne ijessz, mert nem fél, bátor az szerelem,
Nem bút, de halált is ha lát szegény fejem,
Ámbár fogyjon éltém, csak éljen kegyesem,
Lölkem, szerelmesem, én gyönyörűségem.

Eumenides mérge, rossz emberek nyelve
Ámbár ki hozná is palást alól fényre,
Hozza hűségemet; nem gondolok vele,
Mert ékes kegyes szűz, érdemeses erre.

Állhatatlan szívvel, semmi szüvetségem
Bujaság hűtető szerelem nem czélyem (így),
Ki máshoz köteles, az nem én szerelmem,
Mert én nagy tüzemnek határa szemérem.

Azért jó barátom, nem veszem magamra,
Sem kit szívem szeret, azon ártatlanra,
Bal ítéletedet: kérdlek mi vitt reá?
Talám futó elméd nyughatatlansága?

Conclusio:

A ki bánja, tegyen róla,
Megérdemli az viola
Hogy az juhász térgyen állva

Szedegetvén illatozza,
Köbölben rakosgassa:
Irigyinek az any'a.

X.

Keseregvén szerencsétlenségin, sokféle dolgokban hasonlítja magát.

(1693.)

(Ebben Balassa Bálintnak, egy jórészt németből fordított versét¹ változtatja át némileg,² azután az utolsó hét sor helyett saját versszakait teszi helyébe):

— — — — —
Annál keservesebb hogy meg sem mondhatni.

Többet itt nem szólok, mert az büntől félek,
Más hogy könyöbbülést ebben nem reménlek,
Rövid éltém után tudva lesz mindennek.

Éneklé ezeket keserves kinjában
Egy megbúsult ifjú, az Felső-Almásban
Bű aratás tájban, kilenczvenharmadikban.

XI.

(1694.)

Ez nem versszerzőnek találmánya, hanem Cupido nyughatatlanságában fetregő egy árva személy levelének más nyelvből ez versekben való hozatása; kikben nem hogy hizelkedett volna magának, de sok affectusok kin hagyásával temperálta, az mint lehetett őket, notáját egy francia énekhez szabván.

Éltessen az Isten jó egészségében,
Tartson mind örökin kívánt szerencsében,
Ezer jóval áldjon jártadban kültedben,
Ne láthass semmi bút egész életedben,

Bánom ezt kívánván majd megkeserítlek,
Tulajdonítsd, lölkem, kötelességemnek,
S én bal szerencsémnek és az nagy szükségnek,
Mert romlását érzem én egészségemnek.

¹ Szilády Á. Balassa Bálint költeményei. 49. szám.

² A változtatások következők:

B. B. 4-ik sora helyett: Szerencsétlen sorsom boldogtalanságán.

B. B. 8. és 9-ik sora helyett: Nézze fel gyuladott keserves szívemet.
Kit bű mint az Aethnát, örökké csak éget.

B. B. 19. és 20. sora helyett: Ég olthatatlanul buzgó reménységben,
Bizik csak egyedül egy igaz Istenben.

Az egész költeményt közölte Thaly K. Abafi L. Figyelő. 1876. év. I. kötet 300 l.

A dupla gyötrelem, duplázza kinomat,
Fogyatton fogyatja én bus napjaimat,
Kínozza óránként tetőmet (így) talpomat,
Kik közt épségiben nem érzem tagomat.

Házi keresztemnek könnyebsége nincsen,
Szempillantásonként keservesen érzem,
Hogy penig angyalom te nem lehetsz jelen,
Sír, sóhajt szüntelen keseredett szívem.

Bár üljek, vagy álljak, vagy kertben sítáljak,
Nézzem bár örvényít Duna folyásának,
Szemem előtt forog színye árnyéknak,
S ohajtást szaporét én kívánságomnak.

Tápláljam ámbár is el vajúlt testemet,
Lakom mint Tantalus, elvesztvén eszemet,
Nálad nélkül semmi, mert az jár te veled,
Reményem, örömem egyedül csak benned.

Bokros álmaim is gyakort játszottatnak,
Álmodozásimban veled csalogatnak,
Kereslek mellettem, de nem találhatlak,
Igy színyes örömem fordúl szokott búnak.

Forgasz édes szívem szüntelen eszemben,
Mint Sisiphus köve gyötresz életemben;
De talám nálad sincs felejdékenységből
Te nemes parolád adott jó kedvedben.

Sem Jasont Maedea, sem Pyramust Thisbe
Hivebben nem kedvelt, mint én szerelmembe,
Nem találsz változást egész életembe,
Azért én édesem légy jó reménységbe.

Még ha az Párkák is fonalát éltemnek
Elvágják irigyi érzékenységemnek,
És midőn zárta lesz homályos szememnek,
Neved, végsű szava lesz bágyadt nyelvemnek.

XII.

(1694.)

És talám befonta az tüvis utadat?
Ez ugyanis úgy van eddig, ha nem tudad.

(Hiányzik egy levél a codexből.)

XIII.

(1694.)

Látom el búsúltál elrejtett értelmő
 Szómon s megrezzentél: Ne félj bátor szívű!
 Nem szökhetik rabod, tekintetes ifjú
 Sem másnak adatik, mert karod bajvívő.

Hogy ha te nálad is szerencsénk írgyi,
 Valamit áskálnak szerelmünk bontói;
 Add szívem tudtomra kik annak tanácsi?
 Kik árva éltemnek kegyetlen gyilkosi?

Szómat már el végzem: ajánllak Istennek,
 De nevit ne kérdjed igaz szeretődnek,
 Fel van már az írva tábláján szivednek,
 Hogy Boris, barátja János szerelminek.

XIV.

Inventio poetica.

(1694.)

Venussal való discursusa az versszerzőnek, melyben jó társat ígér
 nékie küldvén Kriván¹ hegye felé:

1.

Hogy minap vadásztam,
 Bús elmém mulattam
 Pusztá Szanda hegyiben,
 Kis prédán erülvén
 Verétékem bérén
 Lángot hordván szívemben,
 Gond felejtő munka,
 Fáradtság jutalma,
 Tén ujlást elmémben.

2.

Azzal egy forráshoz,
 Szép csurgó patakhöz
 Nagy fáradva hogy juték,
 Le vetem nyilamot
 És ejtett prédámot,
 Benne szivesen ivék,
 Törlem két szememet,
 S az fáradt testemet
 Meghajtom, úgy pihenék.

3.

Szele Zephirusnak,
 Csurgása forrásnak
 Szenderezésben ejtet,
 Az szép züld pázsitka,
 Homokos kűszikla
 Fáradt testnek kerevet;
 De engem üldöző
 S éltemet kínozó
 Venus im ott is fel lelt.

4.

Jüvésit hogy érzem,
 Bokros álmom épen
 Ki üzetik fejemből,
 Fegyverhez kapjak-e?
 Nem tudom vijjak-e?
 Vagy alázatosságbul
 Haragját enyhétsem,
 Lehessen kegyelem
 Szokatlan irgalmából?

¹ A Táttra hegységnek egy igen magas csúcsa Liptó vármegyében.

5.

Im jön nagy szertelen
 Tegzesen, mesztelen,
 Kínzó fia mellette,
 Nem kértem kicsoda,
 Mert látom, hogy oda
 Én fegyveremnek éle,
 Megretten szívem is,
 Meg némul nyelvem is
 Hogy üldözőm fel löle.

6.

De soha oly kegyes,
 Ábrázolja ékes
 Én előttem nem vala,
 Megszólít távórol:
 Mit félsz s rettegsz jódtul?
 Bujkálsz előttem hova?
 Hatalmom egeken
 Fülde és vizeken,
 Nem rejt el tölly ¹ árnyéka.

7.

Azzal bátorságot,
 Egy kis vidámságot
 Ada rémült szívemnek,
 S mondom: Jó Asszonyom
 Nem fut, se szalad nyomom
 Előtte Felségednek;
 De az szűz Diana
 Meg csalt hogy van adva
 Ideje vadászatnak.

8.

Hát talám szökű vagy?
 Monda, Dianhoz nagy
 Ez új kötelesség
 Zászlómat el hagyni
 Akarsz el állani?
 Fel sem vennéd béred?
 Régi hűséggednek
 Ne jó érdemednek
 Jutalma érjen téged?

9.

Úgy van, mondám néki,
 Szolgálatnak ki-ki
 Várja kívánt jutalmát,
 Az szegény katona,
 Kinek az oldala
 Fegyveres, várja zsoldját;
 De mivel elhagytál,
 Inségben nem láttál
 S nem segédét szolgálodat,

10.

Szabad így mulatnom,
 Búmat csalogatnom
 Ez züldellő völgyeken;
 Ne légy oly kegyetlen
 Ne irigyledd épen
 Ez mulatást bérceken,
 Am itt csak vadak
 Im sűrű gaz, ágak
 Közt, járnak ez helyeken.

11.

Semmi multság itt,
 Csak veréteket nyit
 Kegyetlen hegy hágása
 Ki elfogyatja-e,
 Szaporéthatja-e
 Búm? mutatja nagysága
 Dianat szolgálva
 Nem itt; de Delosban
 Láttál vigabb táborban.

12.

Hogy lőn ez beszédem
 Sohajtással végzem
 Félben szakadt szavamat,
 Másszor el kezdeni
 S tovább terjeszteni
 Akarom panaszzomat,
 Venus parancsolja
 Kezivel is hagyja,
 Ne fárasztasz magamat.

¹ Tölly = tölgy.

13.

S monda, úgy van fiam
 (Hogy annak mondhassem
 Tapasztalt készségedet)
 Engem te szolgáltál,
 Seregemben jártál,
 Kedvellem erkölcsedet;
 De hogy múlt jutalma
 S most el vagy hagyva,
 Ez csak bal ítéleted.

14.

Való, nem egy próba,
 De ezer ostroma
 Vagyon árva fejednek
 Érdemest kínozó
 Holmi gázt emelő
 Szemtelen szerencsének,
 Ki ha hatalmomba
 Vólna birtokomba,
 Jutna esztelenséginek.

15.

Hogy pengig kegyelmem
 Terjedjen fejedre
 Érdemes hűségédért,
 Jutalmad se vesszen,
 Bű zsoldod meglégyen
 Tökéletességédért,
 Im adok egy szüzet
 Kinél szebb nem lehet,
 Jó erkölcsöt és bű bért.

16.

De lássad, szeressed
 Kedveljed, kíméljed,
 Azt hozván ő érdeme,
 Mert az a gyenge szűz,
 Álnokságot nem űz
 Merű kristály ő szűve,
 Sokan kérték tőlem,
 Vedd kedvvel jó hivem,
 Megvizasztal erkölcsse.

17.

Venus, édes anyám
 (Ha te voltál dajkám
 Tódul áldásodhoz)

Mondám, köszönhetem
 S méltán is eshetem
 Jó tevő lábaidhoz,
 Nagy ajándékot adsz
 Igaz, az mit fogadsz
 Jó hajlani zászlódhoz.

18.

De mivel szerencse
 Fejem ellensége,
 Az mint magad meg vallád,
 Nem térszen-é gátlást?
 Vagy másnak áldomást?
 Igen csalárd ez állat.
 Félve gondolkodom
 Ily jóru, mert tudom
 Sokszin álnokságát.

19.

Ne félj! (monda) semmit
 Nem árthatja közit
 Semmi jussa mert ehez,
 Kit szerencse nevelt,
 Állandó nem lehet
 Néz bizontalan célhoz;
 De ennek dajkája
 Nem ő, oktatója
 Voltam természetedhez.

20.

El küldem Fiamat
 (Mutatja Cupidot)
 Hatalmas kis nyilával,
 Vet szikrát fészkekben,
 Őt nyilat szűviben
 Szokott tudományával;
 Csak küvessed bátran
 Vigasztaltatsz ottan
 Szíved nyugodalmával.

21.

Úgy de! mondám viszont,
 Keresni kell holott
 Szívének clenodiumját?
 Holló fi pelyhiben
 Fejér ő fészkekben

Hol keressém tartóját
Ezen ritka szívnek?
És ígéretednek
Jó hasznos ajándékját?

22.

Esztelen goromba
Kár hogy vadászatba
(Mondá) tülted idődet.
Kell tudni vadásznak
Mely vülgyet szarvasnak
Állja, hijuznak bérczet;
Ám tudja katona,
Hogy ha rend ki adva,
Hol érjen ellenséget.

23.

Indulj csak szívesen,
Ne mulass restesen

Besztercze 9. Martii 1694.

Kivánatos dologban,
Kórmányod az Kriván
Kinél magosabban
Nem sok nőtt Európában,
Találsz ott egy limbát
Merű szép kis nymphát —
Ezt rendeltem titkomban.

24.

Ez szép jelentésért
S gondviselésiért
Testetlen isten asszonyt
Imádni akarván
Lábához borúlván
Álom elére viszont,
S eltűnik előttem;
De szívem nagy mélyen
Sebhezik, sok vért is ont.

XV.

Húsvéti öntözködésre írott tréfás vers.¹

(1730 előtt.)

Bezzeg reá akadánk két jó kavallérna
Házas az egyike, nőtelen másika,
Vidám erkülsők vólt ezeknek valaha,
Most morddá vált kedvek és szívek szuvassá.

Viz özönnek vélik, ha érné egy kis viz,
Azt gondolja majd ár mind kettő bele vész,
A fejér seregnek látván számát hogy tiz
Ó filéng (így) férfiak! hol most vitézlő ész?

Afronttal bocsátnak; de nem hajtunk vele,
Isten más Húsvétra verrasztván s reggelre
Fonunk im korbácsot, meglátjátok kire,
Sándor-é vagy László? ily páros emberre.

Akkor megbánjátok cselekevésteket,
Nem csöppek, de csapás hágy testeden kéket,
Le mosnád magadról örömet ezeket,
Ha csak üldözhetné kövér P s népeket.

¹ Az eredeti cím nélkül van. Mindenesetre 1730 előtt íratott, mert ez évben fia, László is megházasodott.

XVI.

Nihil sub sole novum est.

(1734)

Nincsen e világon csak mi új dolog is
 A mi volt, a most van s léssen ez után is;
 Sok ország, méltóság, hadi rend, paraszt is
 Érez sok változást, sír özvegy árva is.

Láttam gyűzhetetlent, meggyűzöttettnék,
 Láttam porban fekvőt felemeltettnék,
 Királyi palotát omlásban hevertnek,
 Paraszt gunyót (így) penig toronynak emeltnek.

Láttam fejedelmi magát szegénységben,
 Sárból emelteket, bővelkedni kincsben
 Fortély kapun csúszót ülni úri rendben,
 Virtus útát, nyomát megakadtnak tűzben.

Láttam igaz ügyet hogy le nyomattatott,
 Láttam sok ártatlant, hogy sok vért hullatott,
 Iszonyatos kínban halálíg jajgatott:
 Bosszúálló Isten! hogy ezt így halasztod!

Boszorkodtam sorsán megérdemhedt vitéznek
 Kenyér nélkül szűkös s rongyos inségének,
 Nyögve szegény várta végét életének —
 Sohajt hogy gazdája nincs temetésének.

Imelyet (így) a gyomrom bölcsnek megvetésén,
 Bolo(n)dnak okosan rút uralkodásén,
 Törvényszékben ülő Atheus dolgain,
 Ártatlan lelkeknek nyomorgattatásén.

Az istentelen ügy kiált diadalmat,
 Jajjok eget érik s nem látnak oltalmat
 Krisztus követői se mi nyugodalmat,
 Hanem számkivetést s mindentől tilalmat.

Nagyon kiterjedtek világ szövevényi,
 Szorosak jámborság egyenes ösvényi,
 Mind *házad* s mind *házad* kintelen eltűrni,
 Ha mit a nagy úrnak tetszik reá vetni.

Látod szomjuhozni meleg vért a fegyvert,
 Álnok szív hamis nyelv kínzza jámbor embert;
 Ne csodáljad tehát e háborgó tengert,
 De mig fergeteg is tör s ront széllel mindent.

Ládd e közben azt is sirni ki nevetett;
 A ki mostan kaczag vehet ma esetet;
 Bármely erős torony holnapig ledűlhet,
 Fent látó dőlős is nyakra fűre mehet.

Ha mi csoda volna azon álmélkodnál:
 Isten utairól ha gondolkozhatnál,
 Mely mélyek s titkosok oda elláthatnál;
 De aztat vizsgálnod épen eltiltattál.

Élj hát jó idővel melyet Isten adott
 Ha mint kevés is az; súlyost ha bocsátott
 Tűrj, mert nem sokára életed elhagyod,
 De urad menyekben, kiben hisz, meglátod,
 Letörli orczádról könyhullatásidot.

Irta sok gondolkodási közt Radványban, Januariusnak 30-ik
 napján. 1734 *Radvánszky János.*

IFJABBKORI KISÉRLETEK.

1.
 Te szivek álmétó
 Elméket fárasztó
 Állhatatlanságban
 Ki vagy csak állandó.

Te csalárd szerencse
 Miért hozál ezekre?
 Tudtad, hogy szerelem
 Vezethet veszélyre.

Nem lehet valakit
 Vi — — — jó végre
 Ki bé kötett szemmel
 Vészen majd kezére.

2.
 Téged a Poetak
 Bölcsen magyaráztak
 Midőn golyóbisra
 Szárnyakkal irtanak.

Ott is nyughatatlan
 Állasz csak fél lábra,
 Sikamló állásod
 Visz forgandóságra;

Igy szerelemnek is
 Kit vezet kéz fogva
 Nem lehet egy helyben
 Hosszú mulatása.

3.
 Az állhatatlanság
 Te néked boldogság
 Szárnyod határadlan (így)
 Véled hogy szabadság.

Egekről a földre
 Fülldről a tengerre
 Szállasz, szélvíszen is
 Jársz magad kedvére,

Szerelem dolga is
 Szárnyon jár alá s fel
 Kit fel vesz, kit le tesz
 Változó kedvébe.

4.
 Szerencse szemtelen
 Jár merő mesztelen,
 Jól tudom fortélyát
 Miért jár ily képtelen,

Lopó tolvaj szívtől
Fél ő megfosztatni,
Sok úton állóktól
Fél megtartóztatni.

Irják Cupidot is
Mesztelen, tegzessen,
Rajta hogy hatalmat
Senki ne vehessen.

5.

Az én szerelmem is
Kinek én hittem is

Szintén mint másokkal
Megtájszott velem is.

Vétettem mert hittem
Boldog az én vétkem
De nehéz igaznak
Álnoktól szenvednem.

Szerelem s méltóság
Társat nem szenvedhet
Kit szerencse formált,
Állandó nem lehet.

6.

Egyetlenegy kincsem az én életemben,
Elhittem magamban hogy te vagy egészen
Én is hogy szeretőd vagyok s hiszek neked
Bizonytal igaznak aztat nékem higgyed.

7.

Nem voltál, nem is lész, azt jól tudja minden,
Rakva csalárdsággal és gonosz erkölccsel
Azt soha, lölkedért kérlek ne is véljed,
Hogy akármint legyen, el állok mellőled.

8.

Fohász.

1. Inségem korán hozzád óh én Uram
Könyhullatással kiálték.
2. Tekintsed uram te alkotmányodat
Terjesszed reám irgalmasságodat
Bolygás nem éri így szegény szolgálodat ¹
Ha te vezérled s mutatod utadat.
3. Te benned uram helyheztem hitemet
Szereteted élteti reményemet ²
Hogy ez inségemben, ³ mint uram el nem hagysz
S búslakodásim által sem hervasztatsz.

¹ Bolygani többé ne engedd szolgálodat. (Ez a sor törölve lett.)

² Ki téged szeret élt . . reményemet. (Törölve lett.)

³ Hogy ez inség közt. (Törölve lett.)

4. Köszönöm uram látogatásodat
Atyai kéztől jött sujtóllásodat
Méltó haragod orcza pirulással
Ösmérem, mert ezt nyertem bűnvallással.

Negyedíven Radvánszky János ifjabbkori írása. Úgy látszik el is lett valakinek küldve, mert össze van hajtogatva és fekete viasszal le is volt pecsételve.

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

ADATOK KEMÉNY ZSIGMOND »ZORD IDŐ« CZÍMÚ REGÉNYÉNEK FORRÁSAIHOZ.

(Harmadik és befejező közlemény).

VII.

A regény történeti egyéniségei közül mesteri ecsetvonással van megrajzolva *Werbőczy*-nek alakja, kit könnyen hívó optimizmusából csalódásai sem tudnak egészen tragikus haláláig felrázni. Ennek megérzőkítése kedvéért viszi bele a költő az egykori nagy népszónok beszédeibe a naiv hiszékenységet, a mely már olykor a komikum határát érinti, s mint alapsajátságából belőle fejleszti ki bukását. *Werbőczy* regénybeli szereplésének egész folyamán érezzük, hogy fölötte a sors, a nemezis hatalma uralkodik, a mely nemcsak őt sodorja örvénybe, hanem egész környezetét, sőt magát a hazát is, a melynek megmentésén fáradozott. Talán senki sem kívánja nála jobban hazája szabadságát és függetlenségét, mégis kockáztatja, sőt első sorban ő dönti veszedelembé, mert az ő optimizmusa teszi még rövidlátóbbá környezetét. De Kemény nemcsak ezen az egy motivumon építi fel *Werbőczy* jellemrajzát, hanem több indító körülmény és szenvedély foly be tetteire. *Werbőczy* a legtöbboldalú jellemek egyike a regényben. Az optimizmus mellett ott van pl. a vallásosság, tudmányszeretet, hazafiság, önámítás, jóság és hiúság. Ilyen szellemi fegyverekkel látjuk aztán küzdeni őt az általános bomlás közepette mint a magyar kormány utolsó képviselőjét egymagára hagyatva az ország önállásáért, melyet legalább a magyar jogszolgáltatás föntartásával remél még föntartani és támogatni.

Kemény *Werbőczy* alakjának megteremtésénél sokat kölcsönzött Verancsicstól. Az ő jellemzése szolgált alapul *Werbőczy* egész regénybeli szereplésének megírásához. Nemcsak adatokat, hanem jellemvonásokat is vett át tőle. Pl. *Werbőczy* tulságos optimizmusa sem költői fictio, hanem, mint az alábbi idézetből látni fogjuk,

történeti alapja van Verancsicsnál, a kire különben maga a költő utal, a midőn Szolimán basa lakomájáról beszél, melyet ez Werbőczy tiszteletére adott. Werbőczinek jellemrajzához, melyet Verancsics ad róla, a regény megfelelő párhuzamos helyeit igen nehéz volna összeállítani a regény egész folyamán való gyakran megszagott szereplése miatt; de a ki e szereplésnek összképét figyelmesen átgondolja, Verancsics közvetlen hatását reá alig tagadhatja. Olvassa el pl. bárki a regényben a 158—176. lapokat, a hol azt mutatja be a költő, mint igyekszik rábeszélni Werbőczy a tanácsosokat, hogy teljesítsék a szultán kívánságát és vigyék le a királyfit a török táborba, legott meggyőződhetik ezen állítás helyességéről; mert Verancsics szintén ugyanezt az elvakult bizalmat a szultán iránt rója meg Werbőcziben. Különben az összevetés kedvéért Verancsics egész jellemzését idézem Werbőcziből, a mely a Jovius püspökhöz írt történeti érdekű levélben található meg.

»Vir enim erat potenti eloquentia et autoritate gravissima, eaque jamdudum primaria. Ceterum ingenio pollebat magis nudo ac simplici quam vetusto atque versatili, a pravitate autem nemo ea tempestate ordinis illius alienior. Ideo malignitati quoque turcicae nimis constanter crediderat. Porro ter orator ad Solimanum missus, quicquid Joanni cum eo tyranno amicitiae, societatis, foederumque de toto regni statu ac de filiorum successionem intercesserat, si quos aliquando suscepisset, post scilicet Hieronymum Lascum celeberrimum virum, qui primus hiisdem vinculis jecerat fundamenta, solus id ipse Verbucius agitaverat et transegerat, Quare confisus integerrimus senex juramentis ac diplomatibus Turcae, plus quam decebat barbaro, cui Christiani vel ex Maumetti lege nominatim dati sunt pro hostibus iisque quum fidem frangere tum eosdem juramentis fallere impune licet, constantissime pro fide Solimani disseverat, ac ferme solus persuaserat secure descendendum esse ad Solimanum. Unde misero et mors postea celerius illata. Quoniam jam sequuta perfidia tyranni, Budam designatus ad dicendum jus gentile popularibus, liberius eundem coepit detestari ac sese eum esse dicere, cui nisi magnifice de fide ejus praedicanti fuisset creditum, Buda, regni caput, non concidisset. Vix enim in officio duobus mensibus expletis, intra triduum ex dolore intestinorum, quem in convivio passae Solimani, qui primus Budae praefuit, contraxerat, naturae, non sine hausti veneni suspicione concessit.« (186.)

Azonban Werbőczy végnapjainak és halálának rajzában már kézzelfoghatóbban bizonyítható be Verancsics hatása. Werbőczy öröme Szolimán basától nyert elégtételen Elemér erőszakos megöletése miatt, a melyben ő a magyar jogszolgáltatás diadalát látta; a basa lakomája, a melyet ez Werbőczy kiengesztelésére adott, Werbőczy vallásos áhitata, a mely még a lakoma után is templomba készíti; halálának körülményei; a mérgezés gyanuja, mind olyan vonások, melyeket Kemény onnét vett. De hát beszéljenek maguk az idézetek.

»Ha Verancsics Antal püspök nem írta volna meg, alig hinnők, hogy a Korán rendelete ellenére Szolimán basa fényes terítékű és ízletes étkekkel ellátott lakomáján sok pohár bor ürttetett a török császár jólétéért és különösen a magyar nép boldogságáért. A basa köszöntött Werbőczire, Werbőczy a basára, s csak a janicsár csapat vezére, mint ó-divatú török, forgatta csodálkozással szemeit a víg czimborákon. (439.) Werbőczy győzelmi mámorral és bár nem víg kedélylyel, mert Elemér elvesztése után a jámbor öregnek örvidenie nehéz lett volna; de legalább a közügyek iránt megnyugtatta távozott a basától... Midőn szolgálai a tornáczlépcsőre leemelték, nehezebbnek gondolták mint eddig volt. (442.) Nemsokára gerinczében is kezdé a hideget érezni, ... halántékai élénken dobogtak, szeme sugárzóbb és homloka forró lett. (Ezután Werbőczy házi kápolnájába ment.) Hosszas volt az istentisztelet, hideg a lég, s midőn Werbőczy ágyába lefeküdhett, valóságos láza volt. Másnap, bár semmi határozott kórjelenség nélkül, bágyadt és gyöngé. (423.) De éjjel a szerencsétlen beteg feje, nyaka, teste dagadni kezdett és kékült. Uram, szólt ekkor suttogva (az orvos), mint hallám, a török laktanyákon csodálatos betegség ütött ki, melynek kórjelei csalódásig hasonlítanak a mérgezéshez; de én mint orvos mégis oly tökéletes mérgezést látok itt, melyet ekkora szolgálai hűséggel semmi ragály nem utánozhatna.« (445.)

Magáról a ragályról pedig ezt írja Kemény:

»A ragály egészen a mérgezéshez hasonlóan látszik. Előbb a beteg beleit fájlalja, aztán hangja el, teste földagad, mint a tömlő. A ragályos végre idomtalan hústömeggé válik, melyhez a száj, szem és körmök kívülről látszanak odabiggyesztve. (438.) Az új nyavalya oly tökéletes alakban egyiknél sem fejlődött, mint méltóságos Werbőczinél. A budai nép pedig értesülvén a nagy csapásról, tódulni kezdett az udvarba. Ekkor a basa rendeletéből török strázsák vették át a ház kapujának őrzését, s viaszoríták az összesereglett tömeget. (446.) (Werbőczy halálos ágyán Turgoviccsal beszélgetve mondá:) Ha temetése szükséges szertartások nélkül történnék, mondass árva lelkemért miséket... Nem mulasztom el (válaszolt erre Turgovics). Egyébiránt a basa nagy pompával fogja nagyságodnak megadni a végtisztességet, mert azt fitogtatja, hogy tisztelője és jó barátja volt. (447.) A szózatot ajak, mely hajdan egész országot birt lelkesedésbe hozni, a kór szigorú fejlődési folyama szerint, már akkor elvesztette a hangot. (448.)

Az itt összeállított részei a regénynek mind Verancsicsra vezethetők vissza; de azért a szempont, a mely szerint felfogja a költő a tényeket, megadja az eredetiség színét Werbőczy alakjának, a ki valódi tragikus hőssé lesz, a midőn belátva eddigi tévedését halálos ágyán, egy gyászosan befejezett élet végperceiben e szavakkal hirdeti téves politikájával együtt a saját bukását: »Tévedéseimnél is nagyobb kinokat szenvedek, ha halálom erőszakos volt, tanulságul szolgálhat azoknak, kik természetelleni szövetségekbe biznak« (447.). Most pedig az összevetés kedvéért lássuk Verancsics adatait:

Paucis diebus post, quod ex usu saepius alias fecerat, passa eum ad solenne epulum apud se invitavit. In eo convivio, quum splendide et magnifice fuisset habitus, merique pro incolumitate caesaris, pro fortuna Joannis filii, et pro fausto statu Hungarorum fallacibus precationibus fuisset exhaustum, Verbucio toxica propinata, quae statim saevirent et ad praecipitem mortem adigerent, priusque quam ad caesarem expedisset querimonias desisset vivere. Et prope palam egere omnia, nec tanti, tamque nefandi facinoris notitia vulgi declinata. Eo die, quo satis de tempore domum reverterat, nocte etiam insequenti nihil prorsus doloris in se sensit, forte ideo, donec per totos artus effusum virus perniciosius evaluisset. Secunda luce torminibus intestinorum coepit cruciari, ac paulatim, antequam vespasceret, vox ei consopita, tantoque tumore corporis oppressus est, ut neque capitis, neque colli, neque manuum, neque pedum, digitorumque sua forma constaret; utrem totum seu potius massam carnis dixisses, quam humanum corpus, quum ad haec et os, et oculos, et unguis non inibi natos sed aliunde appositos quilibet judicasset. Stupor omnes et commiseratio hauserat, tacitique ii qui ei aderant, Turcae perfidiam et credulitatem abominabantur. In hunc modum acto et die tertio, quum jam dudum turcica custodia, a passa missa, portae domus ejus obsiderentur, qua turba prohibebatur, numerosa enim confluebat, ad spectandum tam atrox facinus, ne magis, quod nequiter perpetraverant, divulgaretur. Proximis tandem tenebris, vigilia circiter secunda vitam efflavit, curatum pro nostro ritu ad sepeliendum corpus omni diligentia . . . Honore postremo sepulturae ac pompa exequiarum non caruit, justa illi non aliter persoluta sunt religionis nostrae instituto, annuente passa, ut etiam e vicinis pagis ac municipiis accerserentur sacerdotes, quicumque proximae cladis superfuerant, quam si nullius hostis Buda vulnus accepisset.« (190—192.)

VIII.

A regény eddig bemutatott szereplői mind történeti egyéniségek voltak, azonban ezek mellett vannak kigondolt alakok is; sőt maga a mű főtárgya, *Komjáthy Elemér*nek viszonya a Deák családhoz szintén költött. S Keménynél nem szokatlan az az eljárás, hogy történeti regénye számára maga gondol ki valamely eseményt és aztán beleilleszti abba a korba, a melyet festeni akar. Elemérnek és Deák Dórának kigondolt szerelmével is így tesz, belehelyezi Magyarország kettészakadása korába és ezen országos bomlás megdöbbentő tragikumát művészileg szövi össze főhőse tragikumával, s egyiket a másik magyarázójává teszi. De Kemény kigondolt alakjai sincsenek történeti mag hijával. Elemérnek is van történeti alapja; halála körülménye történeti tény, a mely adat egy pár jellemvonással elég volt neki arra, hogy valódi egyént csináljon belőle és a kort is jellemezze vele. Bár Elemér szereplése egészen beleillik a regény korába, egész lelkülete és gondolkodásmódja azonban inkább valami Mátyás korabeli leventére emlékeztet, miként előbbi családi élete is ezt a kort példázza. A költő Elemér száрма-

zását és előbbi életviszonyait bizonyos érdekkeltő homályba burkolja; többet sejtet mint a mit elmond róla. Származásáról ugyan a két Deák testvér, a kiknek udvarában mint a szép Dóra ének- és lantmestere tartózkodik, a regény folyamán többször tesz említést; de mindössze csak annyit tudunk meg felőle, hogy jobb családból származhatott, s inkább Werbőczyhez való viszonya és egyéb jeles tulajdonai tették őt kedvessé. Minderre vonatkozólag Kemény Verancsicsból kölcsönzött adatokat, a mint az alábbiakból látni fogjuk.

Elemér származásáról pl. ezt mondja regényünk:

»Büszke, délczeg fiú. Talán nem is származott rossz családból. Pista bátyád haragszik, ha Elemér születését ócsárolják.« (105.)

Werbőczyvel való összeköttetését pedig azzal motiválja, hogy ő váltotta ki Elemért a török fogságból. S erről a regényben többször esik szó. Bizonyos dicsekvéssel mondja a két Deák testvér:

»Ürítünk, még pedig körömig serleget, az istentelen pogányok börtönéből szerencsésen kiszabadult Elemérért, a kit a mi nagy rokonunk, Werbőczy váltott ki.« (12.)

Ugyanezt még a 23. és 311. lapokon is felhossa a két öreg. Mind a két tényt Kemény Verancsicsnál olvasta. Így Elemérnek és Werbőczynek bensőséges viszonyát abból a történeti adatból fejt ki, hogy Werbőczynek szokása volt a török fogságba került magyar ifjak közül többeket kiváltani a saját pénzén. Midőn Verancsics Werbőczynek ezen nemes vonását feljegyzi ugyanakkor említést tesz egy jó nemes családból származó ifjúról is, a kit Werbőczy kiváló tulajdonaiért és a török nyelvben való jártasságáért később magához vett és gyermekeként szeretett. Különben hadd beszéljen maga Verancsics:

»Verbutius quotannis fere ex Turcia captivos, quorum facultas offerebatur, aere suo redimebat, interque captivos, quos legatione proxima Constantinopoli redemptos, indultu caesaris in libertatem quoque asseruerat, unum non ultimo nobilitatis loco natum honesto apud se muneri praefererat, quod ad genus in homine virtus quoque et ingenium gerendis rebus accesserat.« (I. 187.)

Elemérnek, a regény szerint, Werbőczy szolgálatában fontos hivatása volt. A török nyelv ismerete képessé tette őt, hogy biztos értesülést szerezzen a törökök szándékairól; s Elemér közéleti szereplésének ezt az indokát Verancsicsnál szintén feltalálhatjuk, a mint alábbi két párhuzamos hely igazolja.

A regényben ezt írja Werbőczy-Elemérnek:

»Okvetlenül szükségem van rád, kit nyelvismereted alkalmassá tesz mind arra, hogy ellenségünk szándékairól pontosabban értesülhess, mind pedig arra, hogy Rusztán basával a szultán színe elébe juttatandó előterjesztésemet lefordíthasd.« (312.)

Miként Kemény (v. ö. 426. l.), úgy Verancsics is ezt a tényt hozza fel Elemér megöletésének indító okául, az idevágó részlet egyébként így hangzik:

»Cur autem hominem illum legitime redemptum et caesaris etiam indultu libertati suae restitutum tam furibunde saeva gens extinxerat, ea causa est, quod apud nos gnaros linguae ac morum homines non facile ferant, suspicantes semper ne doli ac technae, quibus nobiscum agunt, subinde detegantur, minusque illis procedat, quicquid in nos machinentur.« (I. 192.)

Az a részlet, a mely után Kemény Elemér megöletésének körülményeit megírta, egész aprólékosan feltalálható Verancsicsnak Joviusához írt s már többször idézett castigatiójában. Nehogy a forrás összehatását az olvasóra elvesztse, a párhuzamos idézeteket nem szétdaraboltan s a regényben szanaszét talált megegyező részletek mellé állítva adom, hanem a forrás összefüggő szövegének megfelelően, a regény idevágó részleteit is mozaikszerű összeállításban együtt próbálom ide igatni.

»Másnap reggel 9 óra előtt már megtelt Werbőczy udvara polgárokkal, mesterlegényekkel, sőt pórnéppel is. Ezek mind a nagy férfiú kíséretéhez akartak csatlakozni. Később megérkezett a budai hatóság majdnem teljes számban. Már az aranyos hintóba a nyolcz világos szürkét kezdték fogni, midőn Turgovics is megjelent a magyar főtörvényszék biráitól kísérvé. (421.) Csakhamar szabály szerint sorakozott a kíséret. Hátul néhány fegyveres hajdú. A fogat előtt néhány lépés távolra az irnokok, Elemértől az irodaigazgatótól vezetve, foglaltak helyet. (422.) Egyszerre zaj, kiabálás támadt. Werbőczy nagy rémülettel hallá e kiabálások közt e szavakat: gyilkosság, rablás. Most Turgovics jelenté (Werbőczinek): Jelentem alásan, hogy a spahik számosabban jöttek tisztelegésre mint eddig, s nem látván hintónkat, a találkozási helynél tovább jöttek és épen midőn kíséretünk eleje a Szent-György térnek kanyarodott, előrobbanván, tőlünk elvágta Komjáthi Elemért és körülfogták. Ekkor a spahik vezére lepattant lováról s példáját mások is követték. A lóháton maradt spahik pedig kört alkottak. A vezér most üstökön ragadta Komjáthi Elemért, míg kettő lábát fogta, s őt közérővel a levegőbe emelvén egy lapos kőhöz vitték, s ott letépvén nyakkendőjét, s fejét arcczal a kő közepére illesztvén, előállott egy nagy szerecsen, mint bakó és éles bárdjával menten kettészelte a nyakát, úgy hogy az üstökön tartott fő a vezér kezében maradt. (423.) Gazság, alávaló gazság — kiáltá Werbőczy följajdulva, mellét kezével csapván, s küzdve a szavakkal és lélekzésével. (424.) S parancsot adott a hintójának a visszatérésre. S midőn Turgovics mérséklésre inté őt, a basa hirnöke érkezett meg, kérvén ura nevében, ne gondoljon a történetekkel, jelenjék meg törvénykezésre, s fel se vegye gonosz szolgájának halálát, ki azt megérdemelte, mint a basa bővebben ki fogja fejteni. (425.) De (Werbőczy) haza ment s mondá, hogy addig a közügyektől távol tartja magát, míg vagy (Szolimán basa), vagy a szultán teljes elégtételt nem ad. (426.) ... A magyar kadi

(Werbőczy) útra készül, mondák. Már a drágább szöveteket, arany és ezüst edényeket, gyertyatartókat, keresztekét és képeket a termekből eltávolították. Most a butorokat kezdik mozgatni. (429.) ... Rendelék a basa: Menjen el csauz agánk diszöltözetben méltóságos Werbőczy uramhoz, s fejezze ki sajnálkozásunkat távozása iránt, melyet mi gátolni nem akarunk, de megváltoztatni szívünkben óhajtánánk. Titkára kivégeztetése óhajtásunk ellen történt, bár magaviselete iránt csoportos kifogásaink voltak. (434.) Werbőczy lakásán nagy rendnek és zavarnak voltak okozói a jámbor törökök. Ugyanazok, kiknek földig őrő hajlongásait a diszhintóban ülő Werbőczy észre sem vette volt, szorgalmas hangyaként zsibongták körül a magyar főúrnak udvarra és utcára kihordott, s részint már szekerekre rakott pogyászeit s elűzvé onnan a szolgálgyerekeket, a házba magok hátán kezdik azokat visszaczipelni. (440.) Most pedig csauz agánk menjen méltóságos Werbőczyhez, jelentse ki neki, hogy föltételeit elfogadtuk. Werbőczy nem is álmodhatott akkora diadalról. Fia halálát alig sajnálná inkább mint Elemérét; azonban mekkora elégtétel volt a magyar törvénykezés megmentése és a gögös Zulfikár lealáztatása. Beült tehát a diszhintóba; de az önkéntesek (t. i. kísérek) sehol sem jelentkeztek, s Buda városa a mult alkalomkor úgy meglegelte a kíváncsiságot, hogy fejét az ablakon senki sem dugta ki.« (436.)

A regénynek itt közlött részletei csak azt mutatják, a mit a költő Verancsicsból kölcsönzött. Az összevetés után ebből nyilván láthatjuk, hogy Werbőczy ragaszkodása a magyar jogszolgáltatáshoz, a melyet egyedül tudott megmenteni nemzete számára; merész fellépése a török erőszakoskodás ellen; az elégtétel sürgős követelése kedvelt hívének meggyilkoltatása miatt; a török főurak alattomos ravaszsága, mind olyan vonások, melyeket készen kapott, úgy Elemérnek Werbőczyhez való viszonyában Keményre egy pár mellékes vonáson kívül csak a színezés feladata várt. Az alap, a melyen Elemér alakja felépült, így hangzik:

»Die quadam consensu curru, nam interdum podagra laborabat (t. i. Werbőczyről beszél), nec alioqui etiam propter jam inclinariorem aetatem poterat equitare, in consilium ad passam ius dicturus solito more pergebat. Quamque propius passae domum accessisset, frequenti clientum suorum stipatus famulatio, praetoriani passae, uti ex officio soliti erant quotidie domini iussu insignem virum excipere, plures tunc, quam alias consueverant, occurrunt turbidi, Verbucioque nec salutato, extemplo in eum captivum irruunt, crine comprehendunt, collumque, expedire iussum in medio vico, horrentibus aliis et in stuporem versis, capite plectunt. Inde citi, ne verbum quidem eloquuti, ad praetorium revertuntur. Verbucius vix rumore rei excepto, quum jam prostratus iaceret miser ille, prolo et curru capite, quidnam esset turbarum perquiri, quippe qui neque vel cogitare unquam e tanto scelere potuisset. Verum occisi demonstrato capite hic, illic cadavere, causaque prorsus omnibus ignorata, edito graviore in coelum gemitu, manuque illisa pectori, Turcovium, qui eo anno praetor urbanus erat, uti jam diximus, et penes currum eius gradiebatur,

intonat, exclamatque rem male agi, curru statim circumacto, qui VIII. equis vehebatur, domum repetere instituit. Vix ex eo vico excesserat, accurrunt novi nuncii, et quidem alii post alios, iubent bono esse animo, ad passam revocant, scelerati servi casum parvi pendat, rem eius salvam, suosque reliquos omnes procul a discrimine esse, nec scelerati servi casum magni ducendum, intellecturus a passa mortem meruisse; et puniendos esse etiam sine quaestione qui produnt caesarem. Diu ille reverti obstitit, magisque furore ob iniquitatem perfidorum agebatur quam pavore; subinde in medio foro clamitans indignum facinus, iusque et ordinem perverti violentorum audacia, ignorare eiusmodi caesarem, iustissimum principem, praetores eius sceleratos et nequam esse homines. Tandem ab amicis repressus, et aliqui ipse etiam pro sua prudentia altius expenso negotio, veritus scilicet ne in se quoque inceperetur vis intendi atque ad passam indignius raperetur, celeriusque etiam de se statuatur, quod paulo post evenerat, obsequutus est. Sed ubi ad consessum venit, quamvis assurrexisset illi passa cum caeteris senatoribus, blandoque simul atque honorifico alloquio, ut assideret, hortaretur, respuit tamen mira audacia, animoque plus quam senatorio, et dixit: se nec sedere prius, nec quicquam aliud acturum, quam ei ratio redderetur, quare occiderint famulum suum, iusque de nece illius hominis innocentissimi administraretur, summa id cum sua dignitatisque suae iniuria perpetratum. Hic quam ob iustissimum dolorem temptare sibi nequiret, prorumperetque in verba, quibus plane haud parum viderentur et passa et sui assessores erubescere, utrinque caeperunt in iram succendi, praesertim quod Verbucius nulla Turcarum festivitate, nullisque blanditiis leniri ac sedari poterat, quandoquidem neque causae tales de interfecto homine afferebantur, quae satis idoneae fuissent visae ad eam necem excusandam. Eoque tunc nihil aliud ea de contentione transactum, quam quod ab iis iratis iratus ille discesserat. Et quum de gradu abiens descenderet, inclamasse quosdam fertur execrantis in morem nomine nominato, quamquam asperius de integritate illorum questus. Postero die, quum passa caesaris indignationem pertimescebat, cuius aequitatem et munificentiam crebro quum in se et gentem Hungaram, tum in filium regis et Budenses cives ingeminaret et extolleret queritando Verbucius, denunciaretque palam, id iniuriarum se nunquam passurum, nunquam Budensi passae in subditos caesaris tantum licentiae traditum, nec diu crudelem hominem eo loci dominaturum se vivente, submissi qui Verbucium placare conarentur, pollicerenturque illi de se in ea re omnia quaecunque exoptasset. Frustra tamen conati, quum Verbucius expedire currus, caeteraque omnia rerum domesticarum colligere et ad abundum Buda parare famulis praecepisset, iamque instructa cuncta et in praecinctum apposita. Ecce a passa advolant insignes viri, alique eum quam suavissimis vocibus et apparatis argumentis possunt, detinent et dehortantur a discessu, alii exoneratis curribus, suis ipsorum tergis suppellectilem, rejectis longe pueris, in domum referunt, Verbucioque omnia pro voto deinceps futura apud passam Solimanum pollicentur, modo id solum errati ejus, quod jam commissum erat, aequo animo ferre voluisset, nihil ultra neque in suos peculiares homines, neque in

reliquam plebem christiani nominis passam perfecturum sine ejus consortio atque consilio. Delinitus his Verbucius, rediit cum passa in gratiam, quamvis simulanter magis quam vere; nec enim secus poterat, quum clandestino praecepto magni Turcae sub summi honoris et libertatis nomine egregie captivus erat.« (I. 187—190.)

Elemérnek szerelmi regénye Deák Dórával már tisztán a költő fictiója; de annyira össze tudja ezt olvasztani az ő való szereplésével, hogy e regényes viszony valószínűségében sem kételkedhetünk. Sőt egy analog tény felemlítésével esetleges ellenvetésünknek is útját szegi: t. i. miként lehet az, hogy Elemér kétes származású, szegény lantos létére viszonszerelemre mer gondolni az előkelő és szép Deák Dóra részéről? A szigorú logikájú költő azonban nem hagyja figyelmen kívül ezt a jelentéktelennek látszó, de abban a feudális korszakban nagyon fontos körülményt sem. S ebben a dologban is Verancsics jött költőnknek segítségére, a ki egyik munkájában, melyet Athinai Deák Simonról (v. ö. I. köt. 153—161. l.) írt, a többi közt felemlíti, hogy az, bár paraszt szülők, Batthyány egyik jobbágynak gyermeke volt, mégis kiváló tulajdonai folytán országnagygyá lett és főrangú családba házasodott. A regényben ugyanerre az esetre hivatkozik Elemér is, ki szintén alárendelt szerepet visz a Deák-családban. Ezért enged oly könnyen Dorka néni rábeszélésének s lantos létére a táborba megy, hogy a harczmezőn esetleg kitüntetvén magát, érdemessé legyen Dóra kezére.

Egyébként Elemér idevágó szavai így hangzanak:

»Hallottam azt, hogy Athinai Simonnak atyja Batthyány jobbágya volt, míg ő országnagy és főrangú családban házasodott.« (54.)

E szavak megegyeznek azzal, a mit Verancsics mond:

»Is Simon ex utroque parente Athinae — quae arx Bathianorum est — rusticus natus, a primis annis, relicta paterna casa, sordibus agrestibus, scholas ad juveniles usque annos frequentavit, hinc Deakus hungarice, latine literatus appellatus... Mox et in optimum ordinem relatus, magnifici quoque titulo positus est.« (154—155.)

Szóval Elemér előtt Athinai Deák Simon sorsa elég tanulságul szolgálhatott, hogy az igazi tehetségeknek alacsony származásuk ellenére a feudális korszakban is lehet reményük maguk erejéből nagygyá lenni. Ebből a gondolatból fejlesztette ki a költő Elemér és Dóra szerelmét s Elemér feltörekvő ambícióját. Szerencsétlen véget ért pályájának tragikumát pedig a regény sötét világnézete magyarázza meg. Elemér végzete egészen más természetű mint Werbőczié, s csak annyiban közös vele, hogy ennek vészes közelsége lesz az ő romlása is. Őt a szerelem és a hála viszik Werbőczi udvarába, a hol célját legkönnyebben véli elérhetni. A való és költött szálak ilyenén összehozása a költőnek alkalmat adott, hogy a regénynek sötét politikai tanulságát Elemér szereplésében átvigye a magánéletre. Ő is, mint Kemény legtöbb alakja, a regény

tévedéseinek tragikumát példázza. Gyöngédsége sodorja vesztébe, a mikor Barnabást, a regény e démoni alakját, oltalmába veszi, a kivel a Deákék révén közös sors köti össze, s a ki szerelmében vetélytársa is. Barnabás diák gonosz hajlamai Elemér oldala mellett már-már kezdenek jóra válni, a mikor véletlenül nyomára jön annak, a mit Elemér eltitkolt előtte, t. i. hogy az ő törekvéseinek is titkos rúgója Dóra szerelme: a féltékenység démona felébred benne, s hóbortos lelkét véres bosszúra sarkalja mentora iránt, s addig nem nyugszik meg, míg mint Hamzsabég Elemér hóhérjává nem lesz.

IX.

Barnabás diák Kemény képzeletének igazi démoni szülötte. A török dúlások korszakában is az emberi vadságnak elrettentő példája Dorka előbbi életsorsával együtt. És mégsem lehetetlen alak úgy, a mint lélektanilag megindokolja Kemény, sőt hóbortos vadsága a korviszonyokból megérthető jelenség, ha családja és születése körülményeit is figyelembe vesszük, a melyet elég körülményesen beszél el a költő. Családja borzasztó története bármily valószínűtlen mesének tessék első tekintetre, történeti alappal bir. Ugyanis a költő azon megjegyzése által, hogy »oly igaz történet ez, hogy krónikába is följegyzik« figyelmezzé téve, sikerült a történeti alap nyomára jönnöm. E szerint nyilvánvaló, hogy Dorka elbeszélése Barnabás családjáról egészen megegyezik azon történettel, melyet Istvánfi az ő históriájában Alibég és Kinizsi egy kalandjával kapcsolatban beszél el.

A két párhuzamos helyet összevetés czéljából itt közlöm:

»Én Devecsery Dorothea vagyok (mondja Dorka magáról), s anyám a híres Mihál bég családjából származott, ki Szerb- és Bosnyákország leghatalmasabb hercege vala, férjem Csepi András a Miczbának utódja volt. Atyám vára, hol férjem is, míg élt, lakozott, a Duna balpartján feküdt, Péterváradhoz közel, s testvérem férjének a vára Szendrővel, hol Mihál bég unokája, mohamed hitre tért Ali parancsolt, egészen átellenben. Kinizsi Pál, ki évek óta esküdt ellenségünk volt, a mély béke idején a fekete seregből 3000 emberrel átkelt a befagyott Dunán, s tudván, hogy a dúsgazdag Ali Szendrőtől eltávozott, véletlenül meglepte a híres várat s mielőtt a török őrség fegyvert foghatott volna, elfoglalta. A fekete sereg minden férfit legyilkolt, a roppant kincset és drágaságokat elharácsolá. Kinizsi csak azon bosszankodott, hogy Ali bég nőit, kik egy titkos ajtón menekültek, nem ejtheté rabul. Másnap Ali visszaérkezvén, 8000 katonával Kinizsi után indul; de midőn a Dunához ért, látta, hogy már megengedt az idő, s a jég zajlani, szakadozni kezd. Kinizsi üldöztetés nélkül vonult Pancsovába, melynek parancsnoka az én nővérem férje s Barnabás atya volt... A kegyetlen férfi azzal vádolá néném asszony sogorát, hogy rokonával, Ali béggel titkon czimborál, s kezére akarja játszani Pancsovát, s hogy ő ezért volt kénytelen Szendrőt a béke idején megtámadni. Kiszemelt csapattal vendégként szállt hozzá, s midőn elő-

intézkedéseit megtevé, levetette az álarczot, a váurát elfogató, megsütteté mint a kost. Azokat pedig, kiket a hazaárulási bűnben részeseknek tartott, kényszeríté, hogy húsából egyenek.» (370—1.)

Kemény ezen elbeszélésének forrása Istvánfi Miklós »Historiarum de rebus Ungaricis libri 34.« cz. munkája II. könyvének következő részlete:

»Sub idem quoque tempus brumalium dierum, adstrictis glacie fluminibus, Paulus Quinisius, aliquid tentandum natus, copias praesidiariorum militum ad speciem iusti exercitus collegit. Rege praetorianas turmas cohortesque submittente, Danubiumque traiecit, ac maiorem partem copiarum, versus Samandriam excurrere, agrosque longe lateque vastare iubet, ipse cum tribus millibus hominum ad ripam Danubii, multis exstructis ignibus castra locat. Illi proxima castella, in quibus Alibegus Samandriae praefectus, ex Mihabegorum familia oriundus, vir domi militiaeque clarus et opulentus, coniuges liberosque et preciosiorem suppellectilem habebat, cum adjacentibus oppidis nec opinato aggressi, tanta adhibita celeritate ceperunt, ut Turcae spatium arma capiendi, seque tuendi non habuerint, nostrique captis aut ad unum interfectis omnibus, utroque castello, exiguo tempore interiecto, potiti sint. Unum ad summam militum laeticiam cumulandam defuit, quod filii ac coniuges Alibeghi, per occultam aversae, portulae semitam deducuntibus Eunuchis eorum custodiae praepositis, sub tumultu feliciter profugissent. Incredibilem in his castellis ac vicinis oppidis vim praedae fuisse repertam ferunt, ex eaque aequali divisione distributa, universi milites, praefectique, pecunia, vestibus, armis, equis, pecore, captivis, caeterisque id genus rebus abunde expleti, nullo accepto ab hoste detrimento domum redierunt, Alibegus postero die cum octo millibus equitum, ut praedam extorqueret, iniuriasque ulcisceretur, nostros insecutus fuit; sed quum iam antea eos in tutum se recipisse, glaciemque e vestigio dissolutam comperisset: fremens ac fredens, sibique ac fortunae iratus Samandriam reversus est. His rebus peractis, ac incolumi reducto exercitu Quinisius quum Turcarum venisset, ab iis, qui custodie civitatis arcisque praeerant, intellexit, nonnullis de prodenda Turcis arce, consilia cum Alibego nefarie communicasse. Nec mora, inplacabili in proditores odio incensus, acerbissimis habitis inquisitionibus, omnes caepit: ac in convictos confessosque, teterrima nec unquam antea ab ulla hominum memoria audita suppliciorum genera exercuit, scilicet ut instar vervecum ignibus tosti, a sociis meditati criminis mandarentur.« (31.)

E részlet felhasználása nélkül Barnabás alakja érthetetlen lett volna, így meg érdekes bepillantást nyújt a költő Barnabás és Dorka lelkivilágába. Kemény Barnabás lelki életének káros fejlődését a lélek-bűvár és idegpathologus szigorú logikájával visszaviszi embriokoráig, midőn vele teherben lévő anyja férjének megsüttetése láttára eszét veszítve télvíz idején otthonából, a biztos veszedelem elől, elmenekül; a kiállott izgalmak és a meghűlés beteggé teszik, a melyből testileg felépül ugyan, de elméje elborúl s így szüli meg gyermekét, Barnabást s aztán nemsokára meghal. Most már gon-

doljuk el, hogy ha az ilyen körülmények között született s terhelt idegrendszerű gyermek lelkét később olyan káros erkölcsi hatásoknak teszik ki, mint azt Dorka Barnabással tevő, minő erkölcsi szörny fejlődhetik ki abból. S Barnabás kegyetlenségre hajló természetét nemcsak tragikus családi multja, az átok és bosszú folytonos ébrentartása és szítása növelték a legmagasabb fokra, hanem táplálékot talált a korviszonyokban is. Ilyen összehatások alatt született meg Barnabás alakja, a melyet Kemény szigorú történeti hűségre való törekvése aligha teremt meg, ha Istvánfinál a fönt leírt történetet nem olvassa.

X.

A két öreg *Deák testvér*, Dániel és István, úgy a mint a regényben szerepelnek, költött alakok; a kor tehetetlenségét ábrázolják. A mult dicsőségének és a maguk vitézségének emléken élősködnek. S a mennyire harczképtelenek maguk, épen olyan tehetetleneknek bizonyulnak akkor, a mikor veszély idején segíteni akarnak pártfeleiken az által, hogy a félszeg Barnabás diákot, kinek kezében sohasem volt fegyver, küldik el maguk helyett a táborba harczolni. A Deák-családnak Werbőczivel való atyafiságos viszonya azonban történeti alappal bír. Werbőczy ugyanis anyai ágon a Deák-családdal közeli rokonságban állott, a mint azt Horvát Istvánnak: »Levélgyűjtemény Verbőtzi István emlékezetéhez« cz. becses oklevélgyűjteményéből megtudhatjuk. S valószínűleg Kemény, ki történeti regényeinek készítésénél minden fontosabb forrásmunkát felhasznált, ezt is forgathatta; bár nincs kizárva, hogy egészen más forrás nyomán dolgozott, melyhez nem volt módomban hozzájutni. Erre vonatkozólag mindössze csak a valószínűséget állapíthattam meg, mert kézzelfogható bizonyítékom alig van. A regényben a Deákok és Werbőczy rokonságáról hatszor történik említés (v. ö. 9., 12., 18., 23., 100., 278. l.), s a 18. lapon Kemény a Deákok és Werbőczy rokonságát említve donationálisokról is beszél, a minőket a fent idézett könyv több ízben közöl. E rokonságról azonban a legvilágosabban a regény 100. lapján beszél, a midőn többek közt azt mondja, »hogy a nagy Werbőczy a Deák-családból származván, a mi águnkkal a legközelebbi vérvizonyban van«. Ugyanis Werbőczy nemzetsége a XV. század közepéig Kerepeczi néven fordult elő; nevüket a beregmegyei Kerepecz falútól kapták, mely birtokuk volt. A mi Werbőczink apja Kerepeczi Osvát volt, kinek nejétől, Deák Apolloniától született Werbőczy István, a jogtudós s még három fiú-testvér. Innét van a Deák- és Werbőczy-család rokonsága, melynek történeti igazolását Kemény szerint Horvát István említett könyvéből, részint Szirmay Antalnak munkájából, a »Notitia Comitatus Ugocensis«-ből vehette. Itt pl. a 80. lapon Deák Apolloniáról, Kerepeczi Osvát nejéről egy 1516-ban kelt perirattal kapcsolatban van szó; Horvát Istvánnál pedig a Kerepeczi-, ill. Werbőczy-család vagyoni és egyéb viszonyairól nagyon sok helyütt történik említés,

a miből a regényben említett rokonság megállapítható. Sőt a 86. levélben Werbőczy István egyik örökösödési ügyénél (1514-ben) mint tanu valami Deák István nevű nemes szerepel (171. l.), a ki lehetett talán a mi Pista bácsink is.

Bár a regényben a két Deák testvér már elaggott és a mult emlékein élő alakok, kik sem a politikai életben, sem a harczmezőn aktiv szerepet nem játszanak, a költő mégis történeti színben akarja őket feltüntetni. Politikai pártállásukról a regényből annyit tudunk meg, hogy kezdettől fogva belső meggyőződésből Zápolya pártján állottak. Ifjúkorukban több harczban jelesen vitézkedtek. Többi között felemlíti az író, hogy 1532-ben Kőszeg ostrománál szerepeltek s részt vettek Esztergom vívásában. Szóval, ha a két Deák testvérnek a regény cselekvénye korában történeti szereplést nem is juttat a költő, ifjú korukból felhozott pár episod által történeti mázzal vonja be őket. Werbőczyvel való hiteles rokonságuk pedig elég indok arra, hogy a korrajz keretébe beilleszthetők legyenek.

A regény többi szereplői azonban már tisztán a költő képzeletének alkotásai; de egy sincs közöttük, a melyik nem szolgálná azt az eszmét, a miért a munka készült.

LOÓSZ ISTVÁN.

MIKES TÖRÖKORSZÁGI LEVELEIRŐL.

(Első közlemény.)

I.

Problematicus kérdésekkel foglalkozni, az irodalomtörténetben mindig hálátlan dolog. Óriási munkát s tanulmányt kíván, tömerek adatot kell összehordani, s ha ezeket gondosan földolgozta az ember, sok czáfolat és állítás után mégis csak oda jut, hogy egyéni véleményt nyilvánít, mely a legtöbb esetben kizárólag az is marad, a nélkül, hogy a kérdés megoldásához csak egy lépéssel is közelebb értünk volna.

Vannak, akik úgy akarnak ezen segíteni, hogy vizsgálat alá veszik mindazt, a mit írtak a dologról, ebből kivetik a felfogásukkal meg nem egyezőt, a megfelelőt pedig megtartják, kibővítik újabb adatokkal, analitikus eljárással érintkező pontokat keresnek az összes nyilvánított vélemények között, s ezekből következtetőleg felállítanak egy újabb nézetet, hozzáteszem: egy újabb egyéni véleményt, mely a kérdést meg nem oldja, de sőt a megoldás felé közelebb sem visz. Mert az ilyen kérdéseket már keletkezésük alkalmával épen az teszi problematikussá, hogy eleve hiányzanak azok a döntő érvek, melyek a kétséget elhárítják, s melyeket subjectiv okoskodással magából a kérdést rejtő tárgyból, a rendelkezésre álló hiányos anyagból soha kimagyarázni nem lehet. Bármennyit írnak, végső eredményre nem jutnak, sőt az ilyen kérdések annál bonyolultabbak lesznek, minél többen foglalkoznak vele. A valószínűséget a legjobb esetben legfeljebb két határ közé szoríthatni, s mindaz, a mit azután még írni lehet, e két határ egyikének, másikának megerősítése, de kívül nyúlni a megállapított határokon csak az útvesztőt nagyobbítja, s nem közelebb, hanem messzebb visz a céltól. Nem mintha az ilyen munka célétalan volna, sőt ellenkezőleg, minél körülményesebben s több oldalról világítjuk meg a kérdést, annál hasznosabb dolgot végzünk, másrésről azonban minél messzebb hatolunk a feltevésekbe, minél

inkább eltérünk a legközelebbi felfogástól, annál nehezebb lesz a valóság megközelítése, mert a valószínűség a távolság arányában fogy.

Egész irodalmak keletkeztek fontosabb ilyen kérdések felől, s valljuk, meg, minél nagyobb ez az irodalom, annál kevesebb a pozitív eredmény. Csak a Hamlet-kérdésre utalok, vagy Goethe Faustjára, a melybe annyit belemagyaráztak, hogy többet máig se tudunk róla, mint a mennyit tudtak akkor, mikor a kérdés felmerült.

Azt hihetnők ilyenformán, hogy problematikus kérdésekkel foglalkozni tehát egyáltalán nem érdemes. A dolog azonban nem úgy van. A legtöbben épen ezekkel szeretnek foglalkozni, sőt egyesenesen keresik az ilyen témákat, pedig valami különös eredmény reménye nem igen kecsegtet. De tág tere nyílik itt az egyéni véleménynyilvánításnak; a legsubjectivebb érvelések kerülnek napvilágra, s számos olyan mellékkörülmény merül fel, melyek valamely irodalmi jelenséget, vagy valamely író egyéniségét mind jobban megvilágítják. Nem is a pozitív eredmény a fődolog, mert hiszen ilyen eldönthetetlen kérdések rendesen nem elsőrangú fontosságúak, az irodalom maga ritkán nyer velük, hanem igenis nyer ama tárgynak a fontossága, melyből az ilyen kérdések erednek. Nem nyernénk semmit, ha sikerülne kideríteni, hogy ki volt Homeros, élt-e valamikor? de hogy újra meg újra foglalkoznak evvel a kérdéssel, az mindannyiszor egy-egy szög ama zászlón, mely csendben, viharban egyaránt lobogva hirdeti az Ilias és Odyssea hallhatatlan dicsőségét.

II.

Mikes irodalmi érdemén mitsem változtat, akár eldöntjük a Törökországi levelek keletkezésének kérdését, akár nem. De hogy többen megkísérlették a megoldást és bizonyára még meg fogják kísérteni ezentúl is, az minden esetre a mellett bizonyít, hogy szerzőjük egyike nemzeti irodalmunk ama alakjainak, a kikkel érdemes és czélszerű foglalkozni.

Mikes Kelemen irodalmunk történetében egészen magában álló jelenség.

Mikor a szatmári békekötés után vége szakadt a százados harczoknak és az erdélyi szabadság utolsó hősei kibujdostak idegenbe, a temető csöndje borult a hosszú küzdelmekben kimerült árva hazánkra. A kurucz költészet utolsó accordjai még beleseregtek ebbe a csöndbe, de elnémultak ezek is és azután olyan idő következett, midőn az elmúlt dicsőségen elmerengeni is elfelejtett a magyar. A bécsi kormány ügyes politikájával alaposan kihasználta a helyzetet, hogy fondorlataival az országot lassankint kiforgassa nemzeti jellegéből: minden eszközzel azon törekedett, hogy az anyagi jólétet emelje, a testi életet előmozdítsa és ezért cserébe kérte a nemzet nyelvét, szokásait, hagyományait.

S odaadtuk édes örömet! Nem is tudtuk, mit adunk oda. Felcizcomáztuk magunkat német, francia czafrangokkal és sutba dobtuk a szép régi magyar sujtást. A nemzeti élet pangott, a nemzeti irodalom elsatnyult. S ugyanakkor messze a hazától, a Márvány-tenger partján virult egy kis Magyarország, egy kis igazi Magyarország, pezsgő nemzeti élettel, erkölcsökkel, tiszta magyar nyelvvel; volt fejedelme, közigazgatása, törvényei és — irodalma. Virágzó, minden ízében zamatos magyar irodalom volt ez, melyről az a nagy Magyarország ott túl nem tudott semmit. És talán az a kicsi Magyarország se tudott róla, csak megvolt, élt, megnőtt és nagy későn napvilágra is került. Ennek az irodalomnak a képviselője Mikes Kelemen, a ki nagyszabású valláserkölcsi munkásságot fejtett ki, de helyet a magyar irodalom történetében nem ezek a művek, hanem *Törökországi Levelei* biztosítottak neki.

E levelek keletkezésének kérdéséhez kívánunk hozzászólni. Mikes elszigetelt, különálló helyzeténél fogva új adatokkal nem igen bővíthetjük a már ismeretes anyagot, de épen ez a különállás csábít annak az anyagnak újból való felbolygatására; hátha találunk olyan momentumokat, melyekre eddig kevésbé vetettek ügyet, s melyekből kifolyólag a ma általánosan elfogadott fel fogásnál más eredményre juthatunk?

III.

A Törökországi Leveleket legelőször Kultsár István adta ki »az eredetképpen való kézírásokból« 1794-ben, 33 évvel Mikes halála után. Rövid előszót ír »Az olvasóhoz«, melyben fővonásai ban ismerteti a Rákóczi-kor eseményeit; de hogy mikép jutott a kézirat birtokába, arról nem nyilatkozik. Véleményt sem nyilvánít a Levelek keletkezésére nézve, a cím- és a bevezetésből következtetve azonban bizonyos, hogy ő azokat eredeti, missilis leveleknek tartotta: »Vedd szívesen, kedves olvasó, ugymond, Mikesnek, ily bizonyos tanúnak, a levelekbe elhintett s a nénjéhez, Konstantinápolyba intézett *tudósításait*, melyek bizonyára egy magyarhoz képest méltók az ismételre«. A kiadás nem keltett feltűnést; két-kedve fogadták, az említett kéziratot apokryph-nek tartották és Mikes csakhamar ismét feledésbe merült. A korabeli írók nem tudnak róla semmit és Pápaynak a *Magyar literatura esmeretében* Mikesnek a neve sem fordul elő.¹ Csak 1861-ben adta ki ismét Toldy Ferencz a leveleket, a ki a kéziratot megszerezvén, beható kritikával foglalkozott Mikessel és miután akkoriban még mindig kételkedtek Mikes létezésében, ennek rokonához, Mikes Istvánhoz írt és gr. Mikó Imre birtokában levő, 1579. jan. 5-éről keltezett levelét összehasonlítván a Törökországi Levelekkel, kimutatta a kézirat hitelességét, s kifejtette véleményét is a Törökországi

¹ Toncs Gusztáv: Zágoni Mikes Kelemen élete. 1897.

Levelek keletkezéséről és irodalmi értékéről. Szerinte a levelek nem missilisek, soha el nem küldettek, mert gróf P. E. csak költött alak és Mikesnek semmiféle nénje akkor Konstantinápolyban nem élt. Nem is egyenkint s akkor írta az egyes leveleket, a mikor keltezve vannak, hosszú időn keresztül, hanem az egész egy tervszerű irodalmi alkotás, melyet Mikes naplója alapján csak élete vége felé írt meg egyszerre. Még Toldy előtt Szilágyi Sándor foglalkozott Mikessel *Erdély irodalomtörténeté*-ben, Toldy kiadása után azonban, eddigi véleményét kibővítve, Toldy ellenében kifejti, hogy a levelek igenis missilisek; valóságos levelek, melyeket Mikes esetről esetre írt s nénjének elküldött, a gyűjtemény tehát nem lehet műgonddal, egyfolytában, legkevésbé a szerző élete végén készült műalkotás.

E nézetekkel szemben később Abafi Lajos, a ki szintén sokat foglalkozott Mikessel és a Törökországi Leveleket meg a *Mulatságos napokat* is, szintén kiadta, egy új véleménynyel állott elő, hogy t. i. a Törökországi Levelek se nem levelek, se nem irodalmi mű, hanem levélalakban írt napló. Még pedig hivatalos napló, melyet Mikes Rákóczi meghagyásából vezetett. Az eredeti el is veszett, s a fennmaradt kézirat csak annak különböző időben, kisebb-nagyobb időközökben készült másolata. Ebből kiindulva állította fel aztán Gyulai a maga véleményét, mely szerint a Törökországi Levelek három csoportban, a szerző ifjú-, férfi- és aggkorában készült irodalmi mű.

Ez a négy fontosabb vélemény Mikes Törökországi Levelinek a keletkezéséről. Ujabban Császár Elemér foglalkozott behatóbban a kérdéssel,¹ ki ezeket a különböző véleményeket egybevetvén, kikeresi az érintkező pontokat s ezeket abban a három adatban találja, hogy a Törökországi Levelek irodalmi műnek tekintendő, mely nem egyszerre, hanem több részben keletkezett. Ebből következtetőleg leszűri a maga véleményét, hogy a művet nem leveleknek kell tekintenünk, még kevésbé naplónak, hanem önálló műbecsrel bíró munkának, melyen Mikes hosszú időn, évtizedeken át dolgozott.

Mindezen kutatások alapján írta meg Toncs Gusztáv kitűnő monografiáját Mikes Kelemenről, melyben positiv tantételekbe foglalja a vizsgálódások eredményét. Ot ilyen tételt állapít meg:

1. A levelek napló alapján készültek; a napló nyomai bennök felismerhetők; Mikes a napló adatait csoportosítva dolgozza fel.
2. Mikes az egyes leveleket legtöbbször később írja meg, mint az eseményt naplójába bejegyzi.
3. Végleges irodalmi formájukat egész csoportok évekkel később nyerték, pl. a Rodostóban való megtelepedés előtti időből kelt levelek.

¹ Császár Elemér: Mikes Kelemen Törökországi Levelinek keletkezése. Irod. tört. Közl. 1895.

4. Mikes a leveleken egész törökországi élete alatt dolgozott s bizonyára számos részletet többször is átdolgozott.

5. A néne alakja nem történeti személy, hanem művészi alkotás.

Jelen tanulmányunkban újra beható vizsgálat alá vesszük a nyilvánított véleményeket, s a kérdést ismét szőnyegre vetve, célunk Császár és Toncs álláspontjával szemben kimutatni, mi állapítható meg positiv eredményképen és mi nem.

IV.

Mikor Kultsár a Törökországi Leveleket legelőször kiadta, azok úgy jelentek meg, mint egy kibujdosott, száműzött honfiúnak nénjéhez írt valóságos levelei. Szilágyi, Erdély irodalomtörténetében is azoknak mondja. Az első, a ki ezt a nézetet megdönteni akarta, Toldy Ferencz volt. Nagy apparatussal s még több tudással tanulmányozta a rejtélyes ügyet és kiadásának függelékében alaki s tartalmi érvekkel kifejti a maga eltérő véleményét, melyet két tételben foglal össze: 1. a levelek nem missilisek, 2. Mikes élete végén írt emlékiratnak kell tekinteni. Császár, ki az összes véleményekből a következményeket vonja le, a második tételt, mint tarthatatlant, elveti, de az első megtartja és a maga adataival is támogatja. Legközelebbi feladatunk mindezeket az adatokat beható kritika alá venni és kimutatni, hogy Toldy negatív tétele, a mint Császár nevezi, bebizonyított igazságnak csakugyan elfogadható-e?

Toldy érveinek főerejét a néne személye képezi.

»Elöttem fekszik saját kezének e drága ereklyéje, — így ír Toldy — mely betűhíven e címet viseli: *Constantinapolyban* (—ba) *Groff P. . . . E. . . .* (hez) *irot leveli M. . . K. . . .* (Mikes Kelemennek). Az első levél a Gallipoliba érkezés napjáról van keltezve (1717. 10. oct.), az utolsó Rodostóból 1758. dec. 20-áról; intézve egy állítólag Konstantinápolyban lakó nénjéhez, kinek neve, ha a fennírt betűkből s pontokból ki akarnók betűzni: gróf Pekry Eszter lehete, mert azon időben más e betűn kezdődő nevű grófi ház Erdélyben nem virágzott, s az *E* után vetett öt pont más, akkor szokásos keresztnévre ily alkalmasan nem magyarázható.« A *P*, mondja tovább Toldy, más nevet nem rejthet, mint Pekryt és egy gr. Pekry Lőrincz részt is vett a Rákóczi-mozgalomban, de ennek nem volt *E* keresztnévű leánya; a Petkyek később lettek grófokká, a Pálffyak vagy Perényiek pedig az erdélyi Mikésekkel semmi összeköttetésben nem álltak. Toldy abból indul ki, hogy a *P* után négy, az *E* után öt pont van, azt hiszi tehát, hogy *P* csak Pekryt jelenthet, *E* pedig csak Esztert. De hogy feltevése nem helyes, abból látszik, hogy akkor az *M* utáni három és *K* utáni öt pont sem jelenthetné Mikes Kelemen, az pedig nem tételezhető fel, hogy amott ügyelt volna, hogy a pontok száma épen

megfeleljen a betűk számának, emitt pedig nem. Azután miért nevezné nénjét épen a leánycori névén? Nem valószínűbb, hogy a férje névén szólítja? Az összes emigránsok nevei pedig nem maradtak fenn, miért nem létezhetett tehát egy *P* nevű gróf, a ki vagy maga, vagy akinek a családja bármily oknál fogva Perában lakott? Sőt valószínű, hogy ez a *P.* gróf nem is volt bujdosó, vagy már előbb meghalt s a néne özvegyen maradt, mert különben a német követ őket se tűrte volna meg Perában, mint a hogy nem tűrte meg a Bercsényiéket. Toldy azon érvelése tehát, hogy egy *P. E.* nevű grófné akkor Konstantinápolyban nem létezett, mert arról hiteles adataink nincsenek, nem fogadható el. S ha az ellenkezője sem bizonyítható be, legalább feltehetjük, hogy ha Mikes leveleket írt egy Perában lakó nénjéhez, akkor ez a néne létezett és *P. E.*-nek hívták, mert a maga nevét is helyesen jelzi *M. K.*-val.

Thaly Kálmán¹ egy *Elisabeth Spax* nevű igen előkelő asszonyról tesz említést, ki a rodostói anyakönyvekben 1740-től fogva sűrűn szerepel tanu, illetőleg komaasszonyként, de mindig csak úri rendű lakodalmak és keresztelők alkalmával. Thaly abbéli véleményének ad kifejezést, hogy ennek az asszonynak a nevét pater Luvári elferdítve írta be és talán *Paksy* lehetett, a mi igen valószínű, mert *Paksy* régebben mint *Paxy*, *Pax* (ebből *Spax*) tényleg előfordul.² Férje nem említetik; de volt egy Ágnes nevű fogadott leánya, ki 1742-ben Szathmáry Istvánhoz ment feleségül. Ez adatok igen közelfekvők ahhoz, hogy ebben az *Elisabeth Spax*, *Paksy Erzsébet*-ben (*P... E...*!) nem azt az egyik özvegyasszonyt, a kit Mikes a Bercsényiek körében említ, mint a hogy Thaly Kálmán hiszi, *hanem magát Mikes nénjét* keressük. S feltevésünket támogatja azon körülmény is, hogy e nő két ízben Mikesnek komatársa volt, vele körülbelül egy idő (miután leánya 1742-ben ment férjhez), s 1758 szept. 19-én halt meg. Így Mikes utolsó levelét nem levélnek, hanem harmónikus befejezésképen kevéssel nénje halála után írta volna meg, a mi tartalmát és hangját tekintve (a halálról elmélkedik!) nem is lehetetlen.

Kutatásaimat ezen irányban még nem fejeztem be, s így egyelőre csak egy eshetőségre akarok rámutatni, nem pedig a néne személyét eldönteni. Azt hiszem azonban, igen fontos pozitív adattal állunk szemben, melynek kiderítése a levelek kérdését egyik vagy másik irányban okvetlenül el fogja dönteni. Addig a néne kilétének kérdése természetesen nem használható fel arra, hogy belőle konkrét tény mellett vagy ellen bizonyítsunk.

Toldy még egész sereg ilyen kérdést vet fel: hogy mi tartotta e nőt Perához kötvé, midőn Rodostón egy kedves öccs és honfiai körében sokkal »honosabb« életet élhetett volna? Nem tűnik-e fel, hogy egészsége négy évtized alatt soha sem ingadozott? Mért

¹ Rákóczi-emlékek Törökországban. 1893.

² Nagy Iván. Magyarország családai.

nem gyűjtötte össze a nénje leveleit is, azokat a nyájas, lelkes, édes leveleket, melyeket nem győz eléggé dicsérni? És Császárnak, Toncsnak kérdései, hogy mért nem megy vissza Erdélybe, gyermekei mért nem érintkeznek Mikessel, mennyi idős, kikből áll a társasága? stb. stb. — csupa erőszakosan felvetett dolog, olyan természetű kérdések melyeknek semmi bizonyító erejük nincsen. Mert ha mindezekre Mikestől nem kapunk feleletet, következik-e már most ebből, hogy a néne nem létezett? Mme de Sévigné leveleiben is százával vethetjük fel a kérdéseket olyan dolgokról, melyekről *nincs* szó bennök, melyekre hiába keresünk feleletet a levelekben, s ha a történeti tények olyan ismeretlenek volnának mint Mikesnél, akkor Mme de Grignan épen olyan rejtélyes alak volna mint P. E. grófnő. Ott se fontos személy a leány, a kinek ír, hanem ő, a ki ír, s leányát ép oly kevésbé ismerjük meg leveleiből, mint Mikeséből a nénét, de igenis bennük van maga Sévigné asszony egészen, a mint hogy Mikes is egészen. A levelezést épen az teszi élethűvé, hogy a levélíró áll folyton előtérben, s ha Mikes a néne alakját »nem tudja élesen egyéníteni« Toncs szerint, Bercsényit s ennek feleségét, Zsuzsikát s a többi szereplő személyeket ellenben igen, úgy ez épen a valódi levelek mellett bizonyít, mert a *kiről* írunk, azt lehet híven jellemezni, de a *kinek* írunk, az csak folyton előttünk áll, a nélkül hogy egyénisége a levelekben kidomborodnék. Ha a néne alakjáról olyan teljes képet nyernénk, mint azt azok kívánnák, kik a levelek missilis volta ellen foglalnak állást, akkor épen abból lehetne mesterkéeltségre következtetni, s inkább merülhetne fel kétség a levelek valóságára iránt. És hogy Paphlagóniába s Drinápolyba küldi a nénjét? vagy konstantinápolyi dolgokat közöl vele, s arról tudósítja, hogy ott volt s mit végzett? Ezek olyan lehetetlen dolgok? S lehet ebből fontos következményeket levonni? Mért *küldi* a nénét Paphlagóniába, mért nem lehetett volna valóban ott? Paphlagonia, Kis-Ázsia partjain, ma is kedvencz tartózkodási helye a konstantinápolyiaknak és a néne a török zavarások elől is oda menekülhetett. Ha pedig Mikes bent járt Konstantinápolyban, meglátogathatta ő nénjét a nélkül, hogy erről szükségképen említést kellene tennie; de hiszen bőven meg is emlékszik róla! Sokszor meg bizony előfordulhatott, a mikor a fejedelemmel ment be, vagy valami fontos és sürgős ügyben beküldték, hogy nem ért rá ellátogatni a rokonhoz. Az se tetszhetik különös dolognak, hogy Konstantinápolyból ír leveleket nénjének Konstantinápolyba, főleg ha meggondoljuk, hogy ez Rákóczi József idejében történt, azok közt a zavaros viszonyok között, a mikor soha se tudhatták, hogy másnap hol lesznek: akkor bizony megeshetett, hogy félévig se mehetett el nénjéhez, s a közlekedés is oly nehéz volt, hogy levelet is alig küldhetett. Local posta még ma sincs Konstantinápolyban és helybeli levelet ma is csak külön e célra felvett emberrel küldhetni, vagy pedig, ha sürgős értesíteni valónk van, akkor táviratozni kell.

Toldy érvei a néne létezése ellen tehát nem meggyőzők, csak subjectiv felfogását támogatják, de a levelek missilis volta elleni bizonyítékoknak el nem fogadhatók. S ezeken kívül egyéb érvei nincsenek is; csak futólag említi, hogy az európai eseményeket sokszor 8—10 nap múlva már közli, »holott legújabb időnkig, midőn a telegraph használtatik, oly lassú vala a stambuli posta.« Aztán az 1748—52-iki leveleket hozza fel, midőn évenként csak három, egyszer négy levélben érkezik, s »így levelezni nem szokás«. Annál hatalmasabban érvel Császár. Toldyból kiindulva, elfogadja ennek érveit a néne személyét illetőleg, s bebizonyított-nak tekintvén annak nem létezését, Toldy adatait kibővíti. Alaki érveit abban foglalja össze, hogy sorra kimutatja azokat az anachronismusokat, melyek a levelek missilis volta ellen szólnak. S itt már olyan érvekkel állunk szemben, melyeknek objectiv értékük van és megtámadhatók ugyan, sőt nagyrészt le is ronthatók, de teljességgel meg nem dönthetők. Egyenkint megvizsgáljuk.

A C. levélben 1733. december 4-én Mikes a lengyel örökösödési háborúról ír. Szaniszlótól elfordultak a lengyelek s neki Varsóból távoznia kellett. Mindez, mondja Császár, december elején történt, tehát Mikes 4-én nem írhatott ezekről mint factumokról. Ennek ellenében utalunk *Hermann* híres történetíróra, ki a *Geschichte des russischen Staates* című munkájában (IV. 557.) kimutatja, hogy Szaniszló már *október 5-én* nem volt Varsóban. A CXIX. levélben 1756. április 30-án már tudja az angol-francia hadüzenetet, pedig ez csak augusztusban következett be. Erre nézve megjegyezzük, hogy az angolok s a francziák már 1754 óta álltak ellenséges viszonyban egymással, s Amerikában és Indiában elvették egymás hajóit; hogy tehát előbb-utóbb nyílt háborúra kerül a dolog, azt Mikes az ottani francia követől áprilisban már tudhatta s bátran írhatott róla mint factumról.

Az aacheni békéről már 1748. ápril 15-én tudósít, pedig csak hat hónappal később, október 18-án köttetett meg. Ez nem döntő érv. Mert Mikes csak a magyar királyné s a francia király megbéküléséről beszél és *Arneth* szerint (*Geschichte Maria Theresiens III.*) a francziák s Mária Terézia közt az egyezség már *februárban* köttetett meg, csak színleg folytatták még a háborút, hogy az angolokat félrevezessék. Ezt Mikes a francia követől szintén tudhatta már áprilisban.

Hogy egyes eseményeket, még a reá nézve fontosabbakat is csak később jegyzi fel, az mit sem bizonyít, legfeljebb azt, hogy még sem érdeklődött olyan nagyon irántuk mintsem gondolkodni, mert a mint többször ki is fejezi, ezen események kimeneteletől, főleg Rákóczi halála után már semmit sem remélt.

Hanem hogy egyes dolgokról meglepően hamar értesít, azt már bajosan lehet megmagyarázni. Hogy pl. az 1734. július 18-iki philipsburgi ütközetéről már július 27-én pontos adatokat közöl,

vagy 1742. június 15-ikén már tud a boroszlói békéről és 1757. november 29-én a poroszoknak Boroszló melletti vereségéről, azt tényleg csak úgy lehet megérteni, ha feltételezzük, hogy az illető leveleket később írta, mint a hogy keltezve vannak — ha csak napokkal is. A porosz-osztrák háború kitörésének 1756-ban és Szászország elfoglalásának már áprilisban való feljegyzése is ilyen erősítő érvnek tetszhetik, mert a háború csak augusztusban tört ki és Saxoniát csak az év végén hódították meg a poroszok, de ezt a CXCI. levél végére függesztett mondatban írja meg, mely az előbbi szöveggel semmi összefüggésben nincs és a kéziratban tisztán látszik, hogy utólag íratott oda. A betűk jellege, az írás, a világosabb ténta egészen elüt a többtől és a következő levél írásmodorával azonos, azt pedig 1757. január 17-én írta, a mikor már tudhatott Szászország elfoglalásáról; nagyon valószínű tehát, hogy ezt a mondatot utólag toldotta be. Ilyen utólagos toldásokat egyébként több helyen találtam a kéziratban; pl. a most említett 1757. jan. 17-iki levél végén is: »Ennek a holnapnak a kezdetin akaró egy istentelen a francia királyt megölni, de megfizetett érte» — szintén utólagos bejegyzés.

Császárnak ezen adatai közül tehát mindössze három fogadható el, a többinek nincs bizonyító ereje, hacsak nem épen az ellenkezőt bizonyítják. Egyes levelek retrospectiv jellege, a mit Toncs említ, se bizonyít semmit; egyszerűen jól ismerte a viszonyokat s ebből következtetett olyan biztosan. S a többi, a mit Császár még felhoz állításának támogatására, már csupa alanyi dolog, melyet ki-ki tetszése szerint fejthet meg, de végérvényes igazság belőle le nem vonható. Hogy eleinte buzgón gratulál újévre s később abban hagyja, nem áll, mert még 1757-ben is gratulál; aztán nem szerette ő a sok cifra köszöntést — »mi egymást csak két szóval köszöntjük, azt a két szót elkiséri a mi szívünk, azzal mi beérjük, többet nem kívánunk» — azt a »jó magyar szokást» tehát, a születés vagy névnapi felköszöntést, ő nem sokra becsülte. Leíró levelei sem bizonyítanak, mert 30 évi levelezés után bizony kifogy az ember az írnivalóból s ilyenkor mindenfélét ír, a miről tud; panaszkodik is eleget, hogy nincs mit írnia. Egy kedves emberünk pedig mindent szívesen fogad, bármit írjunk, nem is az a fő, hogy mit írunk, hanem hogy egyáltalában írunk, hogy hírt veszünk, sorait látjuk annak, a kit szeretünk s ez megvigasztal. Az is csak természetes dolog, hogy utóbb ritkábban ír, ő maga mondja: »Azelőtt gyakrabban írtunk egymásnak, mitől van a? talám attól, hogy vénülünk?» Ezen adatokra különben még vissza fogunk térni a magunk véleményének kifejtése alkalmával. Hogy pedig ifjúkoráról, Franciaországban való tartózkodásáról, családi viszonyairól nem szól? Hiszen a néne azokat az elmúlt dolgokat ismerhette, s a levelezést épen az teszi alkalmoszerűvé, hogy nem vonja bele a múltat, a mit akkor, ha mémoires vagy naplót akart volna írni, bizonyára el nem mulaszt.

Eddigi fejtegetéseink eredményeként tehát megállapíthatjuk, először is, hogy Toldy az ő álláspontját nem igazolta be; a néne személyét illetőleg felhozott érvei a legenyhébb kritikát sem állják ki, a levelek missilis voltát tagadó fejtegetése pedig nem nyugszik elég pozitív alapon. Következésképpen ebből kiindulni s erre más véleményt alapítani nem lehet. Ingó alapon valamit felépíteni mindig merész vállalkozás, és ha mégis megkísértjük, könnyen megesik, hogy akkor dül össze az épület, mikor már készen van. Ma az általános nézet az, hogy Mikes Törökországi Levelei nem missilisek. Ezt a felfogást bizonyára az én vizsgálódásaim eredménye sem fogja megdönteni; de tartok tőle, hogy valami véletlen felfedezések egy csapásra döntik majd halomra mindazt, a mit erről eddig írtak, s ki fog derülni, hogy kinek írta Mikes azokat a gyönyörű szép leveleket.

Császár ingó alapokon indul; Toldyt követi, ennek adatait kiegészíti, s bárha igen beható vizsgálat alá veszi is az egyes körülményeket, az ő érvei sem bizonyítók, úgy, hogy azokból bátran a levelek nem missilis voltára lehetne következtetni. A mi el nem vitatható tény, az az, hogy egyes dolgokat Mikes csodálatosan hamar ír meg, előbb, mintsem ő, ha a levelek keletkezését vesszük figyelembe, arról tudhatott volna. Igaz, hogy csak napokról van szó, mert ha a philipsburgi ütközetet nem tudhatta meg 9 nap alatt, tudhatott róla 15—20 nap múlva, de mégis tények ezek, melyeket megczáfolni nem lehet. Lássuk már most, hogy e tényeknek minő érveket állíthatunk szembe.

V.

Említettük, hogy Toldy véleményét Császár két részre osztja: egy negatív és egy pozitív tételre. Az elsőt elfogadva, a másik megdöntésére törekszik. S erre felhasználja Szilágyi véleményét, melyet terjedelmesen kifejt és saját szavai szerint, kevésbbé fontos érvekkel ugyan, de mégis támogat s kibővíti. Főlöszlegesen volna tehát részünkről ennek újbóli megvizsgálása, de Szilágyi felfogása ránk nézve oly fontos, hogy az ismétlésekbe esés vádjának koczkatatása árán is szükségesnek tartjuk vele behatóan foglalkozni, annyival is inkább, mivel természetesebbnek látszó fontos következtetéseket vélünk belőle levonhatni.

Mikes Törökországi Leveleiről, mondja Szilágyi, Toldy sajátos véleményt nyilvánított. »Szerinte Kelemenünk folytonosan vezetett naplót, mely néma megbizottja volt csendesen tűrő, váró és reménylő keblének. Ezekből, elveszendő papirosaiból mémoirotat szerkesztett levélalakban a francia irodalom példájára... E vélemény aztán gr. P. E.-t ideállá tenné. Lehet, habár nem hiszem, hogy gr. P. E. csak eszménykép volt, egy név, melyet forrón tisztelt, s melyhez nem küldözgetett leveleket. De nem hiszem, hogy a munkát, úgy, a mint van, élete végén írta vagy szerkesz-

tette volna. Betűszerinti értelemben veszem e szavait: — Az első levelemet a midőn a nénémnek írtam, huszonhét esztendő voltam, eztet pedig a hatvankilenczedikben írom. — Azután hasonlítsuk csak össze későbbi leveleit a Huszárhoz írottal; ugyanazon hang és resignatio. De hasonlítsuk össze a korábbiakkal, hangban és gondolkodásban megtaláljuk a különbséget: ugyanazt, mely magukban a konstantinápolyi levelekben is nyilvánul. E levelek elsejét egy erőteljes, kedélyes, csüggedni nem tudó férfi, s harmincz év múlva az utolsót egy számkivetésben megöszült agynak tollából vesszük, kinek már kedélye is átváltozott, s ki a lemondás nyugodtságával forgatja tollát. Ez átalakulás történetét nyomon kísérhetjük, a mint a csapások egy-egy reményvirágot leszakasztanak, s a mint az évek őszítik haját, érlelik kedélyét. A szerencsétlenség föl nem vevése resignatióba megy át, a szeszélyes kedvcsapongásnak borúlt lemondás ad helyet. Itt már nincs reménye, eltűnt hite egy jobb jövőben, visszanéz a múltra, hol bajtársait egymásután eltemette, a hazára, melynek földjével még porai sem vegyülhetnek. Pedig sokáig bízott annak meglátásában s türelmetlenül várta a perczeket, hogy zágoni csendes magányában megpihenhessen. És épen ily erős, kitartó vonzalom nyilatkozik leveleiben övéi, különösen néje irányában. Az a gyöngéd finomság, melyet minden sora lehel, az az aggódó tudakozódás, melylyel állapotjáról kérdezősködik, mely és őszinte érzelem kifolyása, melyben semmi keresettség, semmi a mi nem őszinte. S ez érzelem nem is változott, utolsó szavában is oly nemes, tiszta maradt, mint első levelében.

Ime Szilágyi megdönthetlen érvelése. Nem a felszínen halász, nem külső argumentumokat keres, hanem a mélybe nyúl, a levelek tartalmát vizsgálja. Az emberi lélekre appellál, kimutatja, hogy az ember egészen másképp ír valamely tárgyról ifjukorában mint később; minden kornak megvan a maga állandó jellege, mely kifejezésre jut az írásban is; a gondolkodásmód, lélekhangulat folyton változik, a mint az ember öregedik. És a Törökországi Levelekben ez a hangulatváltozás megvan, az első levelek egészen mások mint azok, melyeket élete vége felé írt. Igenis, a Törökországi Levelek »egy élő, fejlődő lény« mint maga Mikes. A hangnak ezen világosan észlelhető különbségét, mondja tovább Szilágyi, »Mikes minden finom műérzékevel sem tudta volna eltalálni«. De a leveleknek nemcsak a hangulata változik, hanem a tartalma is, jegyzi meg igen helyesen Császár, sőt még azt is hozzáteszi, hogy a sokféle tárgyat nem egymásután veszi elő, hanem összeszövi őket. »A Törökországi leveleket tehát nem tarthatjuk *műgonddal egyfolytában készült műnek* (ezek szó szerint Császár szavai), mert akkor Mikes, kinek annyi érzéke volt a levelek különféle fajaihoz illő előadásmód megválasztásában, tetszetősebben, arányosabban osztotta volna fel.« Észre sem veszi Császár, hogy ezzel mennyire ellentmond önönmagának. Mond azonban Szilágyi még egyebet is, a mire Császár úgy látszik nem sok ügyet vetett, a miből azonban néze-

tünk szerint fontos következtetést vonhatunk. Vannak t. i. a Törökországi Levelek között egész rövidke 8—10 soros levelek is, melyek Császár szerint teljesen fölöslegesek és indokolatlanok, tehát a levelek missilis volta ellen bizonyítanak! Hogy miért, azt nem tudom, mert Szilágyi épen ezeket a rövid, sokszor csak egyetlen értesítést tartalmazó leveleket igen fontosaknak tartja, »melyeket nehezen vett volna fel az öntudatos műgonddal készített memoireba, midőn ezek többnyire csak a hangot zavarják, *magukon hordván a nap bélyegét, melyen íratlak.*» Ebből azt a fontos következtetést vonjuk le, hogy a többi levelek is, a hosszabbak, magukon hordják azon nap bélyegét, melyen íratlak. Vizsgáljuk meg a dolgot, vajjon igaz-e? Császár csak azokról a levelekről ismeri el, hogy »nyomban a szomorú eset hatásából folytak«, melyeket Mikes Rákóczi halála alkalmával írt. Ezeknek a leveleknek a közvetlensége szerinte is meglepő. »Erre a pár levélre — úgymond — hivatkoznak azok, kik a levelek missilis voltát védik, mint bizonyítékra, bátran hozzátehetjük, egyetlen erősítő körülményre.«

S csakugyan olyan pár levél ez? Hátha több, hátha sok, mind, vagy legalább majdnem mind a levelek olyanok, melyeknek közvetlensége annyira meglepő, hogy csakis nyomban az esemény hatása alatt írhatta? Hiszen Rákóczi Józsefet is hűségesen elsiratja »de mennyire másképp *érez*, mint mikor az öreg fejedelmet temette el!« Mért mondja ezt Császár? Azért mert *ezek* a levelek azt a hatást tették rá, hogy Mikes nem akkor közvetlenül az eset hatása alatt írta őket?

Hanem kezdjük előlről.

Mindjárt az első levél, milyen kedves, mennyire közvetlen. Ezt a hangot lehetetlen lett volna így eltalálni, ha nem akkor rögtön a megérkezés és kiállott tengeri út behatása alatt írta volna. Nem is úgy hangzik, mintha első levél volna, hanem egy már régebben megkezdett levelezés folytatása. Nem lehetetlen, hogy már Franciaországból is írt, levelében említi is, csakhogy azokat a leveleket nem másolta le; most, hogy »egy aérrel élünk, gyakrabban veszem kedves levelét«, ő is gyakrabban fog írni, mintha érezné, hogy hosszabb ideig fognak itt maradni. Aztán elbeszéli, hogyan fogadták őket; fontos eseménynek említi, hogy Belgrádnál megverték a törököt, »a nép szalad Ázsiába, hogy lehet ilyen néppel hadakozni?« És milyen kedvesen enyeleg! »De édes néném, a restséget el kell úzni...« stb. Sokat foglalkozik a nénjével; nincsen nagyobb gyönyörűsége, mint neki írni, s az ő leveleit olvasni; sokszor ír, ha hiábavalóságot is, de ír, néha keveset, siet az írással, mert »a vén csifut várakozik a levele után — fagy meg a szegény (február 15-én), bár csak tudnám, hogy ki nemzetségiből való!« Ő maga is sokat fagyoskodik, a háza négy kőfalból áll...

Ekközben megváltoznak a viszonyok: »el volt végezve, hogy mi ide békességre jöjjünk és ebben az országban töltsük el a bujdosást.« Franciaországban úgy sem lett volna maradásuk, s ha

ide nem hívták volna őket is, kénytelenek lettek volna onnan kimenni és hivatlan idejönni.

Nyár lesz, meleg idő, s ez meghozza a betegségeket. — »Ha ott is nagy melegek vannak, féltem kedet a betegségtől, arról *rettegve gondolkodom*«. Majd Konstantinápolyba készül, s hogy örül, hogy meglátja nénjét! Alig várja, hogy őt láthassa. S mikor ott volt, az egész levélen végig csak a nénéről ír. »Mikor kednél vagyok, a nap oly sebesen repül mint a fecske, mikor pedig itt vagyok, akkor rák hátán jár.«

1718 szept. 22-én Jenikőről ír; ő nem mehet be Konstantinápolyba, hát hívja a nénjét oda látogatóba. És hogy aggódik a következő levélben, hogy szerencsésen haza érkezett-e, mivel alig hogy megindult, erős szél támadt. Mikor hírért veszi, hogy Bercsényi Perába érkezett, folyton arról ír, néha oly erős közvetlenséggel, hogy eszünkbe se jut egyebet gondolni, mint hogy levelet olvasunk.

»Édes néném, vevé-e ked észre tegnap, hogy mint örült Bercsényiné asszonyom azon, hogy a fejedelem meglátogatta? Mindennel kínálta volna — örömben nem tudta, mit csináljon. Már csak azt vártam, hogy egypár tánczczal kínálja meg. De ne nevesse ked; mert az idő miatt még örömet eljárná, vagy ellépdéglné, de a micsoda időben és állapotban vagyunk, a táncz is savanyú.« Vagy pedig:

»Irtóztató dolog, mely régen nem irtunk, édes néném, egymásnak. Annak pedig mi az oka? nem más, hanem, hogy csaknem minden harmad napban látjuk egymást. Kedet látni, s kednek irni nagy különbség. Ha mindenkor olyan gyakran mehetnék kedhez, mint már egy darab időtől fogvást, az igaz, nem volnék méltó a szánásra; de nem lesz mindenkor pap sajtja. Már egy hete, hogy egymással nem nevettünk Egyrésről nem bánom, mert nem alkalmatlankodom kednek, noha kednél mind jobb ágyam vagyok, mind többet eszem, mind többet nevetek, mint itt. De még nagyobb okát is mondom — az, hogy az idő rossz, és olyankor járni a tengeren nem egészséges«

Ha valahová kirándul, rögtön ír onnan, nem várja meg míg visszaérkezik. S hogy csakugyan onnan ír, arról a levél hangja, s az a közvetlenség melylyel mindent apróra megír, eléggé meggyőző. Így csak levelezésnél szoktunk cselekedni, hogy hírt adjunk, hogy levelünket onnan keltezhessük, a hol vagyunk; ha Mikes mémoires vagy naplót írt volna, bizonyára nem czipeli magával a táborba, a sátor alá az írományait, hogy ott dolgozzék, hanem megvárja míg hazatér s úgy írta volna meg, hogy itt meg itt járt. Október 7-én még Békősről ír és visszatérven Jenikőbe, már 10-én azonnal ír ismét s tudatja, hogy visszatért: »Micsoda szép állapot az: tegnap ebédet Ázsiában ettem, vacsorát pedig Európában«

Miután nénje néhány hónapot ott töltött nála, következik a szakadás. A porta Rodostót jelölte ki az emigránsok állandó tartóz-

kodási helyéül, a hová azonnal meg is indulnak. Részletesen leírja az utat és megérkezésüket oly apróra, oly órányi pontossággal s elevenséggel, hogy így csakis a rögtöni behatás alatt írhatott. Ha később ír, bizonyára kevesebb részletességgel, nyugodtabban, rövidebben ír és nem hagyja máskorra az új lakóhely leírását, hanem azt is beleszővi, de most hogyan írjon róla, mikor még nem ismeri? És a levele végén hogy kéri nénjét, ha most messzebb is vannak egymástól, ne fogyjon meg a szeretete, vigyázzon az egészségre, s írjon ezután is szorgalmasan. Már egy hónap múlva írhat a helyi viszonyokról; meg is tartja ígéretét és hosszasan leír mindent a mi őt s a nénét érdekl. Magáról is ír, hogyan tölti az időt, mivel foglalkozik, hogy érzi ott magát stb., minden szó, minden betű magán hordja a megváltozott körülmények hatásának bélyegét. S ettől fogva ritkábban ír, az időköz az egyes levelek között nagyobb lesz, vajjon miért? Hisz most szép helyen van, csinos kis városkában; a sok hányatás után nyugodtabb napokat él, rendes lakása van, nem fázik, egészségesebb, szebb a vidék — ilyen viszonyok között még gyakrabban kellene írnia mint eddig, mégis ritkábban ír. Ritkábban, de hosszabb leveleket, mert messzebb van Konstantinápolytól, a postaközlekedés nehezebb, hosszabb; csak a megérkezés alkalmával írt azonnal, azután egy hónap múlva, mikor már jobban megismerkedett új lakóhelyével, s ezentúl átlag minden három hónapban ír. Ez a körülmény oly annyira magán hordja a valóságos levelezés jellegét, oly lélektani momentum, mely mesterségesen elő nem idézhető.

Az 1721-iki ujévi köszöntés egyike a legmelegebb, legközvetlenebb érzésű leveleknek, melyről fel sem lehet tételezni, hogy képzelt személyhez írta. A már ifjukorában mély vallásos Mikes nem írhatta volna ezt: »Isten lelki és testi áldását adja kedre, azaz hogy betöltse ked szívet malasztjával is egészséget adjon kednek,« — egy nem létező embernek! Vagy: »Aztat ne kívánja ked, hogy jobban szeressem kedet; mert ha csak fél lóttal többet nyomna a szeretet, több volna az atyafi szeretetnél.« Az egész levél *csak* ujévi köszöntés; írhatta ezt máskor mint január 1-én?

A következő levélnek is csak mint levélnek van értelme. Panaszkodik, hogy nem elég gyakran írnak egymásnak, aztán Eszterházyról ír, még pedig úgy, ahogy nem szokás se feljegyezni ilyesmit, se irodalmi műben leírni, hanem csak meghitt barátoknak elmondani.

A hír vételének közvetlen hatása alatt írja meg a fejedelem-asszony, s később Eszterházy halálát. Bujuk álli-ból is azonnal ír nénjének, de csak neki ír, s neki is keveset, »mert az írás is izetlen a micsoda állapotban vagyunk«. Bajosan tételezhető fel, hogy ilyenkor egyebet is írt volna mint levelet. S a hogy visszatér Rodostóba, ismét azonnal ír. 1723 április 15-én értesít, hogy Bercsényiné halálán van és mindjárt utána 26-án, hogy meghalt s hogy az ura milyen közönyösen vette felesége elhunytát. Ismeri a vén

emberek természetét, fél, hogy az ő Zsuzsiját fogja elvenni. S mikor az megtörténik, mily keserű gúnynyal panasolja el a maga árvaságát! Mi értelme volna mindezeket azonnal megírni — mert hogy azonnal írta, mutatja a levelek hangja — ha nem azért, hogy baját rögtön elpanaszolja, első hiradást küldjön a nénének, örömeiben, bánatában résztvevő barátjának? Mikor aztán Bercsényi meghal, ismét reményt táplál az ő Zsuzsája iránt — ezen időben sűrűn írja leveleit, hogy minden mozzanatról azonnal hírt adjon. De a Zsuzsi nem hallgat a szívére. Milyen keservesen panaszskodik, hogy nem bírja marasztani! »Indul már Lengyelország felé...« s azután két napig nem ír.

Mikor Rákóczi betegeskedik, akkor sem ír, mert el van foglalva körülötte. A törökországi zavargásokról, a Rákóczi-fiúk megérkezéséről, az öreg fejedelem és Rákóczi József haláláról, valamint Jassyba való küldetésében az uton írt leveleinek közvetlensége pedig oly nyilvánvaló, hogy ezt a missilis leveleket tagadóknak is elfogulatlanul el kell ismerniök. A hogy mindezeket a dolgokat megírja, olyan részletesen, pontosan, mindennek napját, óráját, oly elevenen s annyi érzéssel, úgy csak a pillanat benyomása alatt és csak levelet lehet írni, se mémoireset, se naplót, de legkevésbé öntudatos műszándékkal előre tervezett irodalmi művet.

Rákóczi Ferencz halála oly csapás reá nézve, melynek fájdalmát többé meg nem gyógyíthatja semmi; mely örökre égő sebeket vág az ő érzékeny lelkén és megváltoztatja egész kedélyvilágát. Többé nem az a vígkedélyű, tréfalkodó, néha pajkos levélíró, a ki eddig volt; ezentúl megváltozik leveleinek alaphangja, komolyabb, keserűbb lesz, de érzése, melegsége, szeretete marad a régi, az nem változik, hanem megmarad s benne van a leveleiben mindvégig, egész az utolsóig.

»Elvégezem ezt a levelet,« írja 1735 július 18-án, mert magamat kesergetvén, kedet is kesergetem.« A fejedelem halála után többnyire csak rövid s szomorú leveleket ír; soká nem találja helyét, az a kit annyira szeretett, hogy csupán csak iránta való szeretete miatt követte a száműzetésbe, meghalt, hát képzelhető-e, hogy ekkor ő nyugodtan odaült volna leírogatni az eseményeket, ha nem lett volna egy megbízható rokon lélek, egy vigasztaló, kinek kitarhatja lelkét, s a ki őt csakugyan meg is vigasztalja? Milyen őszintén panaszolgatja el apró bajait is, melyek a fejedelem halála következtében érik, s hogy várja az ifjú fejedelem megérkezését, kitől a régi rend helyreállítását reméli!

A hangnak ez a közvetlensége, mely végig vonul az egész levelezésben, mely ismételt olvasás alkalmával is mindig a maga frissességében hat az olvasóra, úgy, hogy eszünkbe sem jut kételkedni a néne létezésében, egymaga is elegendő, hogy minden ellenérvet megdöntsön. Végre megérkezik Rákóczi József és következnek ennek viselt dolgai, hadi vállalkozásai. A momentumokat, melyek az egyes levelet létrehozzák, ezután is nyomon követhet-

jük. Zavaros, háborús idők következnek, Rodostót elhagyják és Mikes csak 1740 június 22-én tér ismét oda vissza. Ez idő alatt folyton uton van, hol itt, hol ott, hosszabb ideig azonban csak Csernavodán, Bukarestben és Jassiban tartózkodik. Tehát csupa rövid levelet ír, melyek híradásnál egyebet nem tartalmaznak. A változásokról azonban pontosan értesít, s mindent megír, hogy az illető, a kinek ír, mindig tájékozva legyen, hol jár és mi történik vele. Egy-egy hosszabb levelet csak az említett helyekről ír, a hol több ideje van írni, de ezek se olyan hosszúak, mint a melyeket régente írt. 1738 jan. 25-én írja Konstantinápolyból, hogy holnapután indulnak, tehát 27-én; és már febr. 5-én Drinápolyból ír, hogy nagy ügygyel-bajjal, »a sárban usztatva« oda megérkeztek, csak ennyit ír, »mert az útban hosszú levelet nem lehet írni.« Itt se maradt soká, febr. 18-án érkezik Csernavodára »húshagyó kedden« s ezt 19-én már megírja; röviden említi, hogy havas volt az út, kik laknak ott, milyen hely stb., többet nem ír, mert nincs mit. Innen elrándultak Bukarestbe a fejedelemmel, a vajdát köszönteni, márczius 4-én visszaérkezik és 5-én megírja; egyuttal értesít, hogy »most Vidinbe kell menni«. Márcz. 27-én indulnak el, szinte 10 napig voltak uton és április 7-én értesíti nénijét, hogy megérkeztek. Itt roppant hatással van rá a mit lát, rabférfiak, asszonyok, gyermekek, leányok eladása, úgy, hogy rögtön, 11-én megírja. A következő leveleket Fetislán, majd ismét Vidinből írja, az úton, mindent közvetlen benyomás alatt, pontosan, nap, óra szerint a táborozást, lakomákat, minden mozdulatot. Vidinből okt. 4-én írja, hogy két nap múlva mennek Csernavodára telelni. Okt. 14-én Oroszcsikból ír, a hová 13-án érkeztek; innen 19-én ismét indulnak és 3—4 óra alatt elérkeznek Csernavodára, honnan november 7-én írja, hogy a fejedelem milyen nyomorult állapotban van. »A minap éjtszaka úgy volt, hogy a kik mellette vannak, azt gondolták, hogy megholt.« 10-én virradóra »a forró hideg igen nagy lévén rajta, annyira elnehezédék, hogy a gyertya már vége felé volt. Mindazonáltal jól beszélt tizenegy óráig, noha csak a szovárról üsmért meg mást. Tizenkét órakor a szova elállott, és igen nagy forróságban volt, és csak a jajgatásról vettük észre, hogy szenved. Két órakor délután a pap fel akarván néki adni az utolsó kenetet, a midőn az imádságot elkezdé, az istennek adá lelkét — 38 esztendőskorában. Az Úr irgalmazzon neki.«

A CXLVI—CLV. levelekben utját írja le Jassyba és vissza, sűrű egymásutánban, változatosan, a milyen az útja. Hogy ezeket a leveleket Rodostóba való visszaérkezése után írta volna, azt el sem lehet képzelni; csak el kell olvasni őket, hogy meggyőződjünk az ellenkezőről. Ha fel is tesszük, hogy az uton csak jegyzeteket készített, ilyen híven, ennyi közvetlenséggel azokat az után a fárasztó út után fel nem tudta volna dolgozni. Azt az érzést, mely elszorítja szívét, mikor messziről meglátja az erdélyi havasokat, a hazából jövő folyót, azt az örömet, bánatot, félelmet, melynek foly-

tonos váltakozása között megteszi magányos útját hazája szegélyén, csak ott nyomban tudta úgy leírni, azokkal az egyszerű, de igaz, meleg szavakkal, melyeket idő múltán, visszaemlékezésekor már meg nem talált volna.

1740 június 22-én érkezik vissza Rodostóba, s ekkor a tulajdonképeni levelezésnek vége szakad — »hacsak az időjárásról diáriumot nem csinállok, nem tudok mit írni«. És következnek a török szokásokról, intézményekről, vallásról szóló levelek, melyekről lehet vitatkozni, hogy beleillenek-e missilis levelek keretébe vagy sem, hanem bizonyítékoknak sem pro, sem contra nem tekinthetők. A missilis levelek mellett nem bizonyítanak, mert semmi egyebet mint a kitűzött tárgyat nem tartalmaznak, s nem közvetlen benyomások alatt íratnak. Közbe-közbe akad ugyan egy-egy alkalmosszerűnek látszó megjegyzés, pl. 1751 okt. 26-án: »E már rendkívüli dolog, hogy ma havazzon«; vagy 1752 aug.-ban, hogy dinnyeszüret van; novemberben, hogy szép idők járnak, »az ablakok nyitva vannak«, stb. de ezek csak a levelek bevezető sorai, a melyek semmit se bizonyítanak. De nem bizonyítanak e levelek a levelezés missilis volta ellen sem, mert nincs kizárva, hogy Mikes, nem lévén egyéb írni valója, oktató kedvében csakugyan ezekkel mulattatta nénjét.

A missilis jelleget a levelek 1753-ban veszik ismét fel, a midőn szembaját emlegeti, s bevégezvén a török szokások leírását, 1754 nov. 23-án örvendezve és Istennek hálát adva írja, hogy szembaja egészen elmúlt és lát. Az egész levél csak erről szól, s így bizonyos, hogy akkor írta, a mikor keltezve van: »az Isten kegyelméből ma az innepem napján az imádságos könyvnek hasznát vehettem, a mely nem lehetett másfél esztendőtlől fogva.« Törökországi események, a lissaboni földrengés, európai hírek, a bujdosók elhalálózása stb. ismét tárgyat szolgáltatván, levelei megint közvetlen benyomások alatt keletkeznek végig egészen az utolsóig.

Íme a levelek tartalma milyen meggyőző s megdönthetlen érveket szolgáltat egy valóságos levelezés feltételezése mellett. Minden egyes levél különbözik a másiktól, mindegyiknek más a hangja, mindegyiken eltörülhetlenül rajta van az író változó hangulatának a bélyege. Egy szerves lény ez a levelezés, mely írójával együtt napról napra változik és fejlődik.

Ezek a belső, mélységes argumentumok mennyivel inkább támogatják Szilágyi véleményét, mint Toldyét az ő és hiveinek érvei! Szilágyi joggal hivatkozhatott Mikesnek rokonaihoz írt leveleire, melyeknek hangja, gondolatmenete, stilusa egészen olyan mint a Törökországi Leveleké. Császár is elismeri, hogy »a sok közös vonás, a jókedvű humor, a történetké iránti vonzalom, vallásos érzés, azt a csalódást kelti föl bennünk, mintha a Törökországi Leveleket olvasnók«. Hogy az illúzió soká tart-e vagy nem, az nézet dolga, de ha családi vonatkozások lépnek előtérbe, ha sok életrajzi adat van bennök elszórva és öcscséhez írt levele végén ennek egész családjától szépen, a kellő tisztelettel elbucszuk, mind-

rzt a levelezés egészen másnemű természete eléggé megmagyarázza. A néniével egész életén át érintkezett, az ismerte minden baját-bűjét, minden gondolatát, az volt a vigasztalója, osztozkodott az ő sorsában, — természetes, hogy ennek a levelezésnek bizalmasabb jellegűnek kell lennie, kevésbbé udvariasnak, de annál melegebbnek, mint azok a levelek, melyeket 30 évi távollét után, már egészen idegenné lett, ismeretlen rokonainak ír. De a levélírás karaktere, a hang és forma teljesen egy és ugyanaz, s ez a fődolog, mert egy nem létező valakinek épen úgy mint valósággal létező személynek írni nem lehet.

MIKLÓS FERENCZ.

A BÁRTFAI BIBLIA TÖREDÉKEIRŐL.

»Adalékok a régi magyar irodalomhoz« cím alatt becses bibliographiai közleményt találunk Havrán Dániel magyar nemzeti múzeumi tisztviselőtől a Magyar Könyvszemle 1901-ik évfolyamában (68—70. l.). Első czikkében egy ismeretlen bibliatöredéket ismertet a XVI. század végéről, melyet Smetius Prosodiájának (Lyon 1603) egykorú kötésű tábláiból fejtettek ki. E közlemény egy megjegyzését igazítjuk alábbiakban helyre. Azt mondja Havrán, hogy *Szenczi Molnár Albertnek »úgy látszik, nem volt tudomása arról, hogy már őt megelőzőleg, benn a hazában is történtek kísérletek egy új kiadás sajtó alá rendezésére: t. i. Bártfán 1607-ben az ág. h. evangélikusok részéről.* De ebből csak egyes töredékek jelentek meg nyomtatásban, melyekből Toldy és Szabó szerint egy példány megvolt a sárospataki kollégium könyvtárában. Legújabb értesülésünk szerint a nevezett példány ott nincsen meg.«

Szenczi Molnárnak volt tudomása a bártfai bibliáról, sőt tulajdonkép neki köszönhetjük, hogy egyáltalában tudunk róla, mint az alább elmondottakból kiviláglik. Szenczi Molnárnak ugyanis ezt írja 1607. júl. 20-án a bártfai lutheranus szentírásról Miskolczi Pásztor István tarczali rektor: »Az Bártfán elkezdett biblia nyomtatását félbel (így) hagyatták az nyomtatóval, mert igen kezdette volt ubiquitarius módra megvesztegetni és immár az papirosában borsot és ezféle morhát árulnak. Azért ha Kegyelmed mostan kinyomtatná, nem lenne Kegyelmed munkája szidalmas.« A következő 1608-ik évben márcz. 6-án pedig ezt írja neki Nagyszombatból: »Az magyar bibliának kinyomtatása felől azt irhatom Kegyelmednek, hogy imár ismét ujonnan kinyomtatták Bártfán és el is végezték, de nem szinte oly kedvesen, mint az visoli nyomtatás vala.« (Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Budapest, 1898. 212, 254. lap). Molnár tehát kétségtelenül tudott a bártfai bibliáról, minthogy az erről szóló kétféle tudósítás az ő »Album«-ában maradt fent s hűségesen rávezette a levél hátára, hogy az egyiket jókésőn 1608. márczius 6-án Marburgban Keserüi Dajka János útján, a

másikat 1608. márczius 21-én Frankfurtban kapta meg. Hogy e két eltérő tudósítás közül melyik a hiteles, nem tudjuk. Az egyik szerint csak megkezdték a nyomtatást, de félbehagyták, a másik szerint el is végezték a nyomtatást. Mindenesetre történt valami e kiadással, mert példányai aligha kallódtak volna el annyira, ha nem üldözik vagy el nem kobozzák.

Hogy a sárospataki ref. collegiumi könyvtár most lappangó töredéke csakugyan ez lett volna, még megerősítésre szorúl. Szabó Károly, a ki »Biblia. Bártfa. 1607. 2 r.« czímmel közli (RMK. I. 404. sz.), Sándor Istvánra és Toldy Ferenczre hivatkozik, megemlítve, hogy ő maga nem láthatta, mivel ottani kutatása alkalmával használatra ki volt adva. Sándor István »Magyar Könyvesház«-ában csak a czímet (1607. Bártfán Sz. Irás. fol. For. Károlyi Gáspár) találjuk (16. l.); Toldy az »Ujkori magyar nemzeti irodalom története 1. füzet, Pest 1853« című ritka művében, mely »A m. nemzeti irodalom története« című két kötetes műve folytatásának készült, de töredék maradt, ezeket mondja róla: »Végre csakugyan létesült az ágostaiak számára 1607-b. a bártfai biblia, melyből azonban csak néhány töredék maradt fenn. Innen állítja Bod, hogy azt félben hagyták »megijedvén a rossz magyarságtól«: míg Szombathi János, ki annak egyes részeit látta, a szöveget Károliénak mondja helyenkénti kevés eltérésekkel, s a részek summáit, mik erkölcsi tanulságot foglalnak, dicséri« (95. l.) és ismét más helyen: »A bártfai biblia töredékei Mózes, Józua és Jeremiás könyveiből a sárospataki könyvt.« (98. l.)

Ebből azt látszik, hogy a sárospataki töredék meghatározása Szombathy János sárospataki tanártól származik. Szombathi a Károlyi-féle Biblia 1794-iki utrechti (Pethe Ferencz által gondozott) kiadásában közölt »Rövid tudósítás a magyar Bibliáról« című becses kis czikkében szól erről a kiadásról (6. l.). Álljon itt az egész idézet: »Bártfán is kinyomtatott a Magyar Biblia, 1607-ben, Klósz Jakab' betűivel. Fol. Ez a Biblia szép formában, szép betűkkel vagyon készítve. A' fordítása Károli Gáspáré, tsak néhol vagyon valami kevés külömbség. A' Részeknek summái, kivált a' Móses Könyvében, szép erkölcsi tudományt is foglalnak magokban. Ki-jött pedig több Darabban egynél: de ki-jött-é ekkor egészen a' Magyar Biblia, vagy tsak nagyobb része, nem tudhatom: mivel' én, tsak a' Móses' Jósue', és Jeremiás' Könyveiből való egy-néhány szakadozott darabokra akadtam: többnyire pedig, a' kik a' Magyar Bibliáról írnak, ezt még tsak nem is említik.« Bod Péter a Pápai Páriz-féle Erdélyi Fénikshez adott jegyzetek egyikében emlékszik meg róla a B₂ levelen (1767. évi kiadás): »1607-dik Eszt. kezdették vólt Magyarul nyomtatni a' Bibliát; de belé hagyták, meg-ijedvén a' rossz Magyar-ságától.« Szombathi már idézett értekezésében nem hagyhatta szó nélkül ez utóbbi megjegyzést s ezt veti egy idézet után: »Igaz, hogy a' Részek' Summáiban nem tökéletes mindenütt a' Magyarsága; de külömben a'

fordítás a' Károlié lévén, ha félben hagyódott, annak más okának is kellett lenni.«

Az itt idézett források között a legrégibb a Bod adata. Ez is Szenczi Molnárhoz vezet vissza. Bod t. i. Molnár levélgyűjteményét felhasználta, sőt »Gellius Molnarianus« és »Redivivus Albertus Molnar Szenciensis« cz. műveiben kivonatolta is, melyek kéziratban a marosvásárhelyi könyvtárban máig megvannak. Már pedig ebben a levélgyűjteményben (»Album«) maradtak fent az Asztalos és Miskolczi levelei, melyek a bártfai bibliáról először adnak hírt. Szenczi Molnár »Album«-ának adata Szabó Károly figyelmét kikerülte, holott Toldy mint a két levél-passzust idézte »Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (Akad. nyelvtud. ért. I. 9.) Pest 1870« czimű értekezése 137. lapján. Sajnos, mindez adatok alapján is csak azt mondhatjuk, a mit Balogh Ferencz mondott 1872-ben: »A lutheránus fordítás és kiadvány felől, mely Bártfán 1607. nyomtatott, a homály még egészen eloszlátva nincs. (M. prot. egyháztört. részletei. Debreczen 1872. 168 l.)*

* Ez a kis közlemény már rég ki volt szedve, midőn kezemhez kaptam a *Magyar Könyvszemle* 1904-ik évi 3. füzetét, melyben dr. Horváth Cyrill, a sárospataki ref. főiskola derék könyvtárnoka épen ezt a Szombathy által említett bártfai bibliatöredéket ismerteti s több hasonmást is közöl róla. A hosszú ideig »lappangott« töredék tehát nem ismeretlen többé s világosság kezd derengeni felette.

DR. DÉZSI LAJOS.

ADATTÁR.

IFJ. PÉCZELY JÓZSEF LEVELEZÉSE IRÓBARÁTAIVAL.

(Harmadik és befejező közlemény.)

Péczely — Toldyhoz.

XLVIII.

Tekintetes Titoknak Úr!

Vagyon szerencsem a 3 historiai pályairatot a' melléjük csatolt földabroszokkal együtt, miután keresztül néztem, 's bírálatomat rájuk megtettem, ezennel visszaküldeni. A' bírálatot is, mihelyt letisztáztatom, első biztos alkalommal megküldeni el nem mulasztom.

Fog-e, mikor, és hol tartatni az idén nagygyűlés? Nem jó volna e az országgyűlés' helyén tartását indítványozni? Talán a' Társaság több hatásteljes képviselőinek jelenléte, egy jól rendezett közgyűlés, néhány hatásra számított dolgozat felolvasása képesek lennének az ország' rendeit valamire bírni. Én magam is — ha értesíttetem — gondolkozni fogok valami korszerű felolvasásról.

Becsés barátságába zárt, megkülömböztetett tisztelettel vagyok

Tekintetes Titoknak Úrnak

Deb. Jul. 10 d. 843.

alázatos szolgája

Péczely József.

A' Szilágyinak szóló csomót elküldtem haladéktalanul.

XLIX.

Tekintetes helyettes Titoknak Úr!

Vagyon szerencsém ide mellékelve küldeni a' történettudományi pályamunkákrólí ítéletemet, úgy szintén Szabó István Úr' *Szókraitt a' görög szónokokból*, az utolsót azon véleménynel: ¹ hogy a' gyűjtemény — semmi

¹ Észrevételei 17/1839 sz. a. az akad. titkári hivatal irattárában.

szoros összefüggésben darabjai egymással nem lévén — a' kérdéses [Nikokleshez, és Nikokles] beszédek nélkül is kiadható, s becses leend azok hiával is, de minden esetre csak nyerni, nem veszíteni fogna felvételökkel. Az, hogy azon darabok *gnomái beszédek inkább, mint valódi szónoklati művek*, minélfogva kihagyatásuk óhajtatik, s kéretik, vissza épen nem tartóztathatja fordító Urat, miután czíme gyűjteményének: Szikrák — nem a' görög szónoklatból, hanem — a' görög szónokokból; a' dolog következőképp oly formában jelenhet 's jelenend meg az olvasó előtt; hogy fordító Úr részint nagyobb változatosság, részint a jeleseknek több oldalról ösmeretsége végett tette így — a' tárgy különben is rokon lévén — választását.

Egy úttal Isocratest újra végig néztem, a' többit is helyel-közzel; 's 'a mely észrevételeim voltak, részint a kéziratban, részint a' tulsó levelen láthatók.

Megkülömböztetett tisztelettel maradtam

A Tekintetes Úrnak

Debreczen Sept 13 d. 843.

alázatos szolgálja
Péczely József.

L.

Debr. 1. Febr. 844. Kedd. — 8.

Igen tisztelt Barátom Uram!

Mult évi Decz 20 d. kelt becses levelét 's a' csomót csak tegnap 31 Jan. délben vettem Csáthi Urtól, mint a csomóra f. írva látám, a' gyorskocsi által. A küldeményt aláz. köszönöm, 's velem, kiket szíveségéből részesíteni eddig szerencsés valék, Sárváry Úrhoz nyomb. elküldtem a neki szóló csomót. Csokonay emléke iránt azonnal rendelkeztem, a' mint l. jobban lehetett, egy fiatal mérnök gyakornok vállalá magára a' rajzot; reménylem hónap reggelre a' posta' elindulásáig még készen lesz vele. Lilla' 's a' többi megnevezett darabok első kiadását mindenütt kerestem, de sem Kallos Úrnál, sem a' Collegiumban eddig egyre is nem akadtam, 's kéziratra sem. Lillának meg van 808 d. kiadása nőmnél; ha kedvre tehetünk, ezzel szívesen szolgálók; ha még később valamire akadándok, azonnal küldöm. Csokonaink' új minden eddigieknél telyesb, fényesb kiadására figyelmeztetni elébb ifjainkat el nem mulasztottam, 's most újra közönségesen felhívám hallgatóimat 's általok az egész ifjuságot, de fájdalom! eddig nem sok sikerrel, részint megrendeltek már többen, részint a' régi kiadással érik meg többen, 's alkalmasint betelik nemó profeta etc. Hárman vannak ekkorig, kik aláírtak, de reménylek többeket. Az első folyam meg szerzői közül többen elmentek s példányaik egy részét is kiválatlan hagyák. Azonban ezen 2 d. folyamból is instálók 10-et, talán csak szerezhetek ennyinek gazdát. Kallós Urat is megkértem 's azon kívül is egy előkelő ifjat különösen megbíztam. Az ősszel a' sietségben a Kisfal. részvényeket át úgy adhatam, ha a társaságnak elébb, mint én f. megyek, szüksége reá, legjobb lenne vásárlók Kardszag úrtól leküldeni az illető nyugtatványokat hozzám s én azokat azonnal kiváltanám. Innen nem könnyen akad alkalom 's kereskedő nyugtatványt egy sem ad. al. sz. b. P. J.

LI.

Tekintetes Úr,

Igen tisztelt Barátom Uram!

Szilágyi István ifju barátom ide mellékelt levelébe foglalt kérését bátor vagyok magam részéről is a' Tekintetes Úrnak tisztelettel 's egy-szersmind egész bizalommal ajánlani, azon megjegyzéssel, hogy őt mind morális characteréről, mind készüllete 's tanításbeli szolgalmáról úgy esmé-rem, hogy nyereség lesz a' háznál, mely őt befogadandja. Szegény legény lévén, a' hosszas, sok költséggel járó orvosi cürsust be nem végezheti, hacsak tanítással nem segít magán. Ő bizonyosan nem fogja megszegye-nitni a' Tekintetes Úr ajánlását. Most a' Szepességre megy, hogy a' német nyelvben, melyet tökéletesen ért, de eddig nem beszélt, magát tökéletesítse.

A küldeményeket, t. i. a névkönyveket s szókötéseket vettem, az illető helyekre átadtam, 's valamint a' többek', úgy az én részemről is méltóztassék érettek a' Tekintetes Ur 's a' társaság alázatos köszönetünket elfogadni.

Csokonaira az én 's Fűrmenderünk Vecsey József (nem a profesz-szor) Úr hathatós felszólítása mellett is csak nem akarnak gyűlni a' praescribensek eddig még mind. csak 4 vagyunk, de ha a' példányok elérkeznek talán csak rágondolják magokat többen is. Említett Fűrmender Úr volt a Csokonaink Szobrának nálunk felállításában fősegéd 's a' válasz-tott polgárságnak most is nagy befolyású tagja, elnöke, azért folyamod-tam hozzá 's búzgóságán tudom, nem múlt a dolog 's ime' eddig semmi eredmény!

A' nagygyűlésre kívántattakkal készen leszek a kítűzött időre.

Nagybecsű barátságába zárt, változhatlan tisztelettel maradtam

Debr. 22/4 44. A' Tekintetes Urnak

alázatos szolgálja

Péczy József.

LII.

Tekintetes Titoknak Úr!

Vagyon szerencsém ide mellékelve küldeni egy rövid históriai érte-kezést, szándékosan úgy írottak, hogy, ha alkalmasnak találhatik, köz-gyűlésben is felolvastathassék. Munkában egy nagyobb is.

A' kérdéseket magam fogom felvinni. Addig is igen becses barát-ságába zárt, megkülönböztetett tisztelettel maradtam

Tekintetes Titoknak Úrnak

Debreczen, Júl. 29 d. 844.

alázatos szolgálja

Péczy József mk.

LIII.

Tekintetes Titoknak Úr,

Igen tisztelt barátom Uram!

Tisztelettel vett igen becses levelére szerencsém van válaszolni: mikép kért dolgozatomat a Kisfaludy Társaságnak örömmel átengedem,

szerencsésnek tartom magamat, ha azzal Évlapja' érdekesbítésére legkevesbet is tehetek. Az ígért nagyobb dolgozat is bizonyosan készen lesz a' nagy gyűlések idejéig még az Academia' számára.

Feleségem' szíves tiszteletét küldi, én, pedig nagy becsű barátságába zárt, a' legőszintébb tisztelettel vagyok

A' Tekintetes Úrnak

Debreczen, Sept. 3 d. 844.

alázatos szolgája
Péczy József.

LIV.

Tekintetes Titoknak Úr!

Mindezen pillanatig úgy voltam, hogy magam megyek, ebből az út' járhatatlansága miatt semmi nem lehetvén, Balásházy barátunktól — ki csakugyan rávété fejét, jó alkalom akadván véletlen, Miskolcz fele megpróbálni a Pestre juthatást — küldöm értekezésemet. Ha talán ez ellen az lenne az ellenvetés, hogy nem szorosan osztályomba való, fellehetne talán cserélni Gubeczczel, 's ennek helyére tenni a' párvonalt. Épen most akarjuk temetni b. Főt, Buday Úr' özvegyét; sok a' gondom, ha valamit elfelejték, bocsánatot kérek, majd kipótolom később.

Megmondja B. mily zavarban volt házunk szakadatlanul a' napokban, ez menten ki, hogy a' M. Gróf Elnöknek is előre nem írhattam, kivált, hogy mindeddig volt némi reményem az út' megjavulása, 's személyesen feljuthatás iránt. Teljes tisztelettel maradtam

Debr. Decz. 11. d. 844.

alázatos szolgája
P. J. mk.

A' tavaly felvitt, 's azon módon visszahozott pénzeket, többel együtt viszi B. úr a' másik oldalon látható jegyzet szerint.

LV.

Tekintetes Titoknak Úr!

Tegnap előtt a' legnagyobb zavarban írtam levelem 's küldtem értekezésemet Balásházy Urtól; nem tudom, megfogják-e előzni ezen soraimat. Mit akkor kifelejték, küldém az 1843 d. évi történeti osztályi munkákról véleményemet. Sajnálom, hogy személyesen jelen nem lehetek, de ez most telyes lehetetlenség, most meg az eddigi akadályokhoz egésésem' változása is hozzá járulván.

B. Úrtól küldött levelemben elfelejtém megkérni a' Tekintetes Urat, hogy: *a' Csokonaiból küldött 2 füzethez a következőket is, és még újonnan két más, tehát összesen 3 példányt küldeni méltóztassék.* Szeméremmel vallom meg, hogy iskolában és iskolán kívül tett (s közelebb most a' hírlapi újabb figyelmeztetés után újra ismételt) felszólításom után is, magamat beleszámlálva, több praenumanst háromnál szerezni nem tudtam. Könyvárusainknál azonban tudva vagynak többen.

A Kisfaludyak ára' kifizetéséről, úgy szintén a' részvényekről is rendelkeztem B. úr által; most arra vagyok még bátor megkérni a' Tekintetes Urat, hogy a' részvényeseknek járó Kisf. évkönyveket hasonlóan első alkalommal megküldeni méltóztassék, tisztelettel maradok

Debr. Decz. 13 d. 844.

alázatos szolgálja

P. J. mk.

U. i. Ismét majd elfelejtém, a' mi fő, fogadja a' Tek. Úr legszive-
sebb részvétlen örömet rég meg érdemlett megtiszteltetésén, szivemből
óhajtóm, legyen az elő postája nagyobbaknak.

LVI.

Igen tisztelt Kedves Barátom Uram!

Becses sorait 's a' küldeményt — benne T. Horváth Úr' Magy. Tört. 3d. darabját is — tisztelettel vettem; a' nekem szíllókért fogadják mindketten legszívesb köszönetemet, a' másoknak szólókat kézhez szolgálattam 's mindenkitől szíves tiszteletet és köszönetet van hasonlóan szerencsém jelenteni. Kazinczy leveleit óhajtva várom, bátor vagyok egyszersmind a' most elmaradt Académia' Évkönyve' 's a Kisfaludy Társaság Évlapjainak megküldéséért esedezni; az utólsókért az illetőktől már sokszor zaklattattam. A' hirlapi tudósítások nyomán bátorlódok iskolánk számára, — ha még el nem késtem — néhányi Sopronyi estvékéért is esdeni, körvizsgálatok alkalmával fognám kiosztani.

Igen becses barátságába zárt, teljes tisztelettel vagyok

Debr. Apr. 21. d. 845.

alázatos szgja, barátja

Péczely József mk.

Ha jól jut eszembe, kértem T. Fáyi Úr ajándék példányának számomra átvételét is, szabad lesz ebeli esedezésemet is megújítani.

LVII.

Tekintetes Úr,

Különösen tisztelt barátom Uram!

Épen küldeni szándékoznám az ide mellékelt csomót alkalmilag, midőn tegnap d. u. régóhajtva várt igen becses ajándéka a' Tekintetes Úrnak kezemhez érkezett. Nem tudom, min kezdjem köszönetem? Magam érdemem feletti megbecsültetését köszönjem e elébb, vagy b. ipam' jóemléke' örökítésében mutatott készséget a' Tekintetes Úrnak? Fogadja mindkettőért legforróbb hálám' 's őszinte nyilatkozatomat; hogy újfent szorosabban csatolva érzem magam' a' Tekintetes Úrhoz, 's igyekezni fogok ez irántam 's irántunk mutatott szívességének, barátságának újabb nyilvános bizonyosságát megérdemelni.

A' csomókat mind kézhez küldöttem; 's esedezem viszont az ide zártak' szétosztásáért. Regulinknak minél több pártfogókat szerezni kedves kötelességem leend.

Feleségem igen szíves tiszteletét jelentve, nagybecsű barátságát továbbra is kikérve, változhatlan tisztelettel maradtam A' Tekintetes Urnak Debreczenben. Máj. 2. d. 1845.

alázatos szolgája, barátja
Péczely József mk.

LVIII.

Tekintetes Titoknak Úr!

Igen tisztelt Barátom Uram!

Levelemet vivő Szabómester Bognár Úr önként ajánlkozván, bátorkodtam a' Tekintetes Úrhoz útasítani, hogy alkalom kereséstől a' könyvek' — Kisfaludy Társaság — 's az Academia' évkönyvei, Soproni estvék, Fáy — elküldése végett, ha kéznél volnának, megkiméljem. Bocsánatért esdve, hogy alkalmatlankodom, igen becses barátságába zárt, változhatlan tisztelettel maradtam

A' Tekintetes Úrnak
Debr. Jún. 12 d. 845.

alázatos szolgája, barátja
P. J. mk.

LIX:

Tekintetés Titoknak Úr,

Igen tisztelt Barátom Uram!

Nevelő Szőnyí Urat¹ ki ezen napokban vala haza jövendő, felkértem: szólna be a' Tek. Úrhoz, 's ha valami csomóm lenne ott, hozná el magával. Tette-e, nem tudom, ha nem tette volna, bátorkodom aláz. megkérném A' Tekintetes Urat, méltóztassék más módot találni a' könyvek leküldésében, mert a Kisfaludy Évlapok iránt ismét megszollítottam. Ajánlom 's kérem egyszersmind a már máskor feljelentett névhibák kiigazítását. [*Szőllősy Jánosné-Budaházy Polyxena és Péczely.*] Regulink számára igen keveset gyűjthettem, minden ígyekezetem mellett is megtartom még a' lapot nálam személyesen felmenetemig, mi az idén talán csak nem múlik el. Csokonaiból 2 példányt már distraháltam, a' 3 d. még megvan, de arra kérem mind három folytatását. Öszinte tisztelettel maradok

Debr. 1. Szept. 845.

alázatos szolgája, barátja
P. J. mk.

LX.

Tekintetes Úr,

Igen tisztelt Barátom Uram!

Tisztelt barátom, Dr. Kain² Úr önként felszólítván, nem volna e valami comissiom Pestre, bátor voltam levelem' elvitelére 's egyszersmind

¹ Tisza Lajos házában volt nevelő.

B. K.

² Dr. Kain Albert (sz. 1812. meg. 1882.) híres debreczeni orvos, a város főorvosa, kiválóan művelt úriember.

B. K.

arra is megkérni, hogy ha valami csomóm volna, hozza el. Szívesen ajánlkozván mindkettőre, bátorkodom a' Tekintetes Urat aláz. kérni, hogyha eddig alkalom nem akadt volna, a' számomra küldendőket általa elküldeni méltóztassék: nagybecsű barátságába rekesztett, változhatlan tisztelettel maradtam

A' Tekintetes Úrnak

Debr. Sept 14 d. 845.

alázatos szolgálja

P. J.

LXI.

Debreczen, Decz. 22-én 1845.

Tekintetes Úr!

Igen tisztelt Barátom!

Pestről szinte öt napi terhes utazás után nem legjobb egészségben haza érkezvén, elébb az itthon távollétemben meggyűlt bajok, azután betegség, mely most is ágyban tart, gátoltak az átvett értekezések' megolvasásában. Ez alatt eltelt a' határozott három hét, 's holnap indul a' gyorskocsi, melyet ha most elszalasztok, egy héttel ismét hátrább vettem az értekezések' felküldésében. Így lévén a dolog, méltóztatik megengedni a' t. társaság, — hogy ítéletemet részletekbe nem ereszkedve, csak röviden s végeredményébe közlöm:

A' bejött három értekezés közül kettő, úgymint az 1. és 3. számmal jegyzettek, azaz: »*önérzés te vagy a diadalmas bére nem a' díj*«. Ez: »*mens agitat molem*« jelmonddal, kevés belbecsök, gyéren idézett 's nem legjobban alkalmazott példa-mutatványaink mellett, telvék részint orthographia, részint nyelvelleni hibákkal, azért általam sem jutalom, sem kinyomásra nem ajánltnak. A' harmadik, 2 dik számmal jegyzett »*győzzön a' mi jobb*« jelmondatú, noha, noha ez is kétségtelen jeleit viseli a' kezdő fiatal áradó irónak; noha vagynak egyes állításai, melyek ellen kifogásaim lehetnének, p. hogy a' fenséges egyszersmind mindenkor szép is, noha találtam benne következtelenségekre is, p. hogy a' szépnek nincs fokozata, holott más helyen a' természetben, ásvány, növény, állatorszáiban szembetűnőknek mondja a' szépség' lépcsőzeteit vagy fokozatait, noha idézett kútfejei között hallgat épen arról, kiből legtöbbet vett, kinek egész cikkeit csaknem szóról szóra kiírta Fischerről; mind ezek mellett mint nem csak legtöbb olvasottság 's tudománynyal, hanem tiszta velős magyarsággal, orthographiai szabatossággal írott, 's legtöbb és leghelyesebb példa mutatványokkal ellátott dolgozat a' más kettőnek annyira felette áll ítéletem szerint, hogy a' jutalmat ennek nyújtandók s egyszersmind kinyomásra méltónak vélem, kívált ha criticaivali vesződségeit 's holmi pletyka 's hasonló kifejezéseit kihagyandja.

Engedje meg igen tisztelt barátom, hogy ez alkalommal egy alázatos kérelemmel terheljem. Iskolánk, vagyis inkább könyvtárunk bir, már Gr. Batthiány Cázmer Úr Ő nsga kegyességéből egy ég- és földgolyóissal, de három ú. m. elemi, polgári, latin osztályzatú iskolánk' nagy száma mellett szükségünk volna többeknek használhatására: bátor vagyok azért a' hírlapi tudósítások nyomán a' Ns. Úrhoz, mint ezek'

jelenlegi depositariusához iskolánk' nevében azon alázatos kéréssel folyamodni, méltóztassék, ha lehet, számunkra egyet, vagy kettőt juttatni.

Nagybecsű barátságába zárt teljes tisztelettel maradtam

A' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgálja

Péczy József.

Férjem betegsége engem részeltetvén az irás' szerencséjében, nem mulaszthatom el, hogy magam részéről is legőszintébb tiszteletemet ide ne rekesszem, úgy is köztudomású dolog: hogy nőtől írott levél nem mehet el utóirat nélkül

alázatos szolgálja

Sz. E. mk.

LXII.

Tekintetes Úr!

Épen most veszem Szigetről Szilágyi István Úr levelét. Igen meg van kedvetlenedve, mint lehet gondolni, ugyan azért a' 46-ik kérdésre, noha lett volna kedve, már nehezen fog felelni. Irja a többek közt — 's ez az, mit baráti bizalommal jelteni kívántam, — hogy a titoknoki hivataltól óhajtott valahogyan a' dolog' miben létéről hiteles tudósítást venni, de mindeddig nem vett; 's hogy szeretné Jászay Úr bírálatát egész terjedelmében látni. Kedve volna visszavonni pályamunkáját 's mivel betegsége miatt be nem végezhető, újból kidolgozni 's akkor a nagy jutalomra pályázni vele, természetesen most semmi tiszteletdíjt el nem fogadva. Véleményem tudakozza. Én őt a Tekintetes Úrhoz fogom útasítani mind kérésével, mind kérdésével: de mivel ő alkalmasint később veendi azért levelemet, nem volna e jó, ha a' Tekintetes Úr vele született humanitása, kézsége szerint, még mielőtt ő talán maga folyamodhatnék, ezen én baráti közlésem után neki megnyugtatóra írni, kérését, mennyiben telyesíthető, telyesíteni, kétségét talán eloszlatni méltóztassék. Tudom ez újra sokszorosan lefogná őt kötelezni 's talán még a közügy is nyerne általa, ha a' derék, de egy kissé különben is búskedélyű fiatal író meg vigasztaltatnék. Bocsnát, ez úgy az Ő iránti barátság, mint a' Tek. Urban helyezett határtalan bizalom szülte beavatkozásért.

Én még is, hol kelek, hol fekszem, most szörnyen köhögök, nőm szintúgy, ki igen szíves tiszteletét küldi, tisztelettel maradva

Debr. 13 d. Jan. 846.

al. sz. b.

P. J. mk.

LXIII.

Tekintetes Úr!

Nagybecsű sorait csak tegnap este vala szerencsém venni a' névkönyvekkel együtt. Az értekezést ezennel küldöm; a' névkönyveket szétfogom osztani. A' közelebb küldött Kisfaludy évlapok 5 d. kötetjeivel minden útasítás nélkül, tehát gondolom tévedésből, egy 10 d. kötet is jött; méltóztassék alkalmiilag rendelkezni ez iránt, hova küldjem.

Teljes tisztelettel vagyok Debr. 23. d. márt. 846.

al. sz. b.

P. J. mk.

U- i. Meghalván Kis János superintendens 's utána én lévén elsővé az osztály vidéki tagjai közt: érdekel tudnom, áll e az 1844 Dec. 24 d. a' tagok' fizetésbe jövetelére tett határozat? vagy csak papíron maradt az is, mint azon nagy gyűlés legtöbb határozatai? alkalmilag egy pár szóval esedezem magam értesíttetni.

LXIV.

Debr. 27. Jun. 846.

Tekintetes Úr,

Igen tisztelt Barátom Uram!

Vagyon szerencsém tisztelettel ide mellékelve küldeni a pályairatot bírálatával együtt; ugyancsak egy értekezést az Académia számára.

Aesthetikai értekezésemnek oly műértő által, mint a' Tekintetes Úr, újabb értekezés' tárgyává tételése, a' tudomány' érdekében, csak óhajtható általam.

Gr. Battyány Kázmér Ő Nga' kegyességéből van szerencsénk egy-egy föld és ég golyóbist birnunk; a' könyvtárnak ajándékozottakat; alá-
zatos kérésem az aliskolákat tárgyzá, 's csak ha könnyen, szerénytelen-
ség' vétke nélkül teljesíthető.

Nőm igen szíves tiszteletét jelentve, változhatlan tisztelettel maradtam
Tekintetes Úr

alázatos szolgálja
Péczely József.

LXV.

Tekintetes Titoknok Úr!

A küldeményeket mind alázatos köszönettel vettem, a' másoknak szólókat haladék nélkül szétszórtottam, kik hasonlóan alázatos köszönetök 's tiszteletöket küldik. Az Académiai értesítő 1847. d. első számjait már előbb vevén, a közelebbieket ide mellékelve, ha talán még másutt szolgálatot tehetnének, visszaútasítani jónak láttam.

A pályairatot, mely eléggé meggyötrött, ítéleteimmel együtt hasonlóan küldöm.

Nőm alázatos tiszteletét jelentve, nagybecsű barátságába zárt változhatlan tisztelettel vagyok

Tekintetes Úrnak

Debreczen. 17. d. Máj. 847.

alázatos szolgálja
Péczely József mk.

LXVI.

Igen tisztelt Barátom Uram!

Becses sorait 's a' melléjek zárt Lugossy Úrnak szóló levelet ma délfelé szerencsém lévén venni, azonnal megtudakoztattam, nem jött e haza? 's tagadó válasz vételével mindjárt postára tettem a' levelet Atyjához F. Bányára, hol nemzetőreinktől, kikkel épen egy hónappal ezelőtt elment, elválása óta mulatni mondatik.

Városunk épen most a legnagyobb zavarban, a' M. Vásárhelyi szerencsétlen csata következtében B Vay által általános lelkesedésre szállítottatott.

Isten őrizzen mindnyájunkat 's adjon mielőbb teljes diadalt igaz ügyünknek, csendes békességet hazánknak.

Debr. 9. nov. 848.

tisztelő barátja

P. J. mk.

Szücs István — Toldi Ferenczhez.

Tisztelt Academiai Titoknok Ur!

Legszomorubb kötelességeimnek egyikét teljesítem, midőn a' tudományok egyik díszének, volt academiai tag, 's debreczeni főiskolai tanár néhai Péczely József úrnak folyó év és hó 23-kán déleesti órákban történt véletlen meghalálózását keseredett szívvvel jelentem. Az üdvözült tagtársam, még 23-n délelőtt, látszatosan egészségben volt, 's fél tizenkettőkor délben szállására hazamenvén, tisztelt nőjével vidáman beszélgetett; 's mig női foglalkozásai végett a' hű feleség a' szobából kitávozott; azalatt a' bentmaradott férjet gutaütés rohanván meg, mire a' nő, rövid idő alatt visszaérkezett, a' még előbb szobában fel 's alá sétálva hagyott, de később hihetőleg gyengeségének érzetében székre leült kedvesét székestől földre terülve, eszméletlenül találta. Hasztalan volt Debreczen jelesb orvosainak, hasztalan a' történetesen Debreczenben időző — segedelemre hívott — derék Balassának fáradozásuk, életre költeni, a' bezárt szemekkel 's bezárt ajkakkal félholtan heverő tagokat; már déleesti 7¹/₂ óraker a' közjóra szentelt, 's a' miatt folytonos munkásságban felemészített élet végkép kialudt a' kevés órák súlyos kinjai miatt kiszervedett tetemekből.

Hamvainak végtisztességes tétele, folyó hó, 15-én déleesti 3 óraker fog megtörténni a' népi szertartások szerint; főiskolai parentatioja később, ha újra kinyilandik tanodánknak jelenben elzárt ajtaja.

Bátor vagyok ide rekeszteni, siremlékét, Superintendens Szoboszlai Úr által dolgozottat. Ha netalán, akadémiái egykori necrologjához még adatok fognának hiányzani, leszek bátor netaláni felszólítására tisztelt Titoknok urnak, azokat összeszerezni, mikben ugyis, mint a' boldogúlthoz rokonságban állónak leendő módom.

Kedvezéseibe ajánlott tisztelettel maradtam alázatos szolgája

Debreczenben Május 24-n 1849.

Szücs István
főiskolai jogtanár.¹

¹ Péczelyről írott értekezésem kiegészítéséül (Irod. Közl. 1903. évf.) itt közlöm a felhasznált források jegyzékét:

I. J. Péczely József debr. tanár élete és irodalmi hatása. Sárospataki Füzetek 1869. XIII. évf. IV. és V. szállítmány. 253—64. 327—36.

Szücs István. Debreczen története. 964—7.

Zelizy Dániel. Debreczen monographiája. 511. l. (Géresi).

Toldy Ferencz. Magy Irod. tört. 313.

K. Nagy Benő. Csokonai album. 1861. 225., 248.

- Új Magyar Athénás.* Gyűjt. és irták Sz. Kis Károly, Kálmán Farkas, Birbrunner Gusztáv. 321. l.
- Moenich—Vutkovics.* Magy. írók névtára. 163. és 412. l.
- Ferenczy Danielik.* Magy. írók. 362.
- Pallas nagy Lexikona.* D(ézs) L(ajos). XIII. k. 886. l.
- M. Akad. Almanach.* 1863. 261. l.
- Bakóczi János.* A debr. tanárok életrajzi adatai. Főisk. levéltár.
- Dóczi Imre.* A debr. ref. főgymn. értesítője az 1894—5. évre. 160—186.
- 197., 408. l. (Ebben: *Dr. Gulyás István.* A collegium tanárai 1848 előtt. 179. l.)
- Kulcsár Endre.* A gymn. önképzőkör története. 326. l.
- Géresi Kálmán.* A collegium külső története. 39. l.
- Faragó Bálint.* A mezőturi ev. ref. főgymnasium értesítője 1894—5-re 1895. 36—7. 60.
- Születéséről és megkereszteléséről.* A révkomáromi ref. születési anyakönyve. 92. l.
- Haláláról.* A debr. ref. egyház halotti anyakönyvének IX. kötete, 58. l.
- Végrendelete.* 1842. jun. 7. Debr. város levéltárában.
- Két házasságáról.* A debr. ref. egyház házassági anyakönyvének XI. k. 141. és 235. l.
- Fia születéséről.* A debr. ref. egyház születési anyakönyve. XI. k. 827. l.
- Kazinczy Ferencz.* M. Régiségek és Ritkaságok. 1808. 195. és 196. l.
- Kazinczy levelei* Kölcsey Ferenczhez. 1808. jun. 13. (Lev. V. k. 501. l. Kölcsey felelete u. o. 514. l.)
- Kazinczy levele Fazekas Istvánhoz.* 1811. febr. 24. (Kaz. lev. VIII. 347. l.)
- Szentgyörgyi levele Kazinczyhoz.* 1811. aug. 23. (Kaz. lev. IX.)
- Kovács János levele a szerzőhöz.* Szalacs, 1900. jul. 8.
- Tóth Ferencz levele a szerzőhöz.* Sz.-Szombat, 1900. jul. 3.
- A mezőturi ref. egyház jkönyvei.* 1750—1832. 141—2. 164—172. l.)
- A debr. ref. coll. subscriptionális könyve.* 1804.
- A debr. ref. coll. tanárkarának jkvei.* 1810—1849. (Pontos utalással a szövegben.)
- A tiszántuli ref. egyházker. közgyűlésének jkönyve.* 1868—59. sz.
- A mezőturi vál. kerület követválasztási jkönyve.* Mezőtur levéltárában. IV. 39/1848.
- A M. T. Akad. évkönyvei.* 1832—1846.
- Kisfaludy társ. évlapjai.* I. k. 1841. 156. és 164.
- Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch.* Czimer III. 357. tábla. Szöveg 489. l.
- Nagy Iván.* Magyarország családai. IX. 190. l.
- Szücs Mihály.* A Debr. Első Takarékpénztár története. 30., 36., 49., 190. l.
- Rajzolatok.* 1835. 48. sz.
- Jelenkor társalkodója.* 1835. 101. sz.
- Felelet* (a két előbbire a d...i ref. coll. professoraitól egyen kívül.)
- A Summariumnál.* Athenaeum. 1838. 6.
- A magyarok történeteiről.* Figyelmező. 1838. 6.
- Orosz József.* Századunk. 1838.
- Arczképe.* A debr. főiskola könyvtárában és a főgymn. milleniumi értesítőjében. (A kettő különböző.)
- Sirfelirata.* A debr. Kossuth-utczai temetőben.
- Szentgyörgyi József naplója.* 1821. (Özv. Szentgyörgyi Elekné birtokában.)
- A Péczely jutalomról.* Pallas Lexikon. XIII. 886. és akad. Ért. 1890. nov. 15.
- Epithalamium in nuptias secundas.* J. P. per Jos. Lakatos, Viennae. 1822.
- Pallas Debr. 82. l.
- Ad eandem occasionem* per Gábr. Báthori u. 88.
- In diem onomasticum* prof J. P. 1817. per. Steph. Csvire. u. v. 72.
- Nekrológia.* Alföldi Hirlap 1849. május 27.

BALKÁNYI KÁLMÁN.

RADVÁNYI VERSESKÖNYVEK.

(Ötödik közlemény.)

A NEGYEDRÉT-ALAKÚ VERSESKÖNYV VERSEI.

1675—1782.

X.

Im az jeles férfinak tekintetes, nemzetes, vitézlő Benicsy Beniczky Gábor uramnak élete és jószágos cselekedetei. (1709.)

Kez d e t e.

1. Az ember csakhamar meghal, elenyészik,
Hírét-nevét neki világon felejtik,
Ha emlékezetét írásban feltézik,
Mikor ezt olvassák, őtet emlegetik.
2. Kedves Gábor¹ bátyám te is már öregülsz,
Hova-tovább halál hálójában kerülsz,
Mindennap és óra után ahoz készülsz,
Mert már innét s tova s esztendőnként vénülsz.
3. Ha meghalsz is magad, fenmarad az neved,
Nem halandó leszen sok cselekedeted,
Emlegetni fogják szép elméd és eszed,
Mindeneknek arrul dicséretit vészted.
4. Azért én eleve felírtam ezeket,
Tükerben ábrázlám egész életedet,
Tekintvén mindenkor igaz érdemedet,
Hozzád megmutatom kötelességemet.
5. Jól lehet sok ízben mesterkedtem azon,
Hogy híred s nevedet írásban kiadom,
De sok okokbul volt meggátoltatásom,
Mely akadályokat majd megmond írásom.
6. Nem kívánok rútul s Isten őrizz attul,
Hogy úgy mint Zoilus írt volt Homerosul,
Vagy mint Martialis írt volt Zoilusul,
Csak legkisebbet is írjak dolgaidrul.
7. Nem kívánom, mint csak tavaly esztendőben,
Mocskos parquillussal adta volt előnkben —
Minden dolgaidot *Kuvik* nagy mérgében
Midőn jól megverted Jost Ferencz² csűrében.

¹ Beniczky Gábor.² Justh Ferencz — Nagy Iván szerint — 1681-ben Turócz megyének országgyűlési követe volt.

8. Nekem is pennámot sokszor meggátolta
Elmúlt esztendőkből sok futkosás s munka,
Az gondolkodás is és melancholia,
Ki veled, ki mással lett — vinosophia.
9. Rosnyón meggátolta *Vaj Adám*¹ bora,
Magad is ott levén asztalnál akkorra,
Micsoda torkosság volt ottan gyakorta,
Bizonyosság lesz ebben az kigye(l)med torka.
10. Egy setét éczaka mikor szállásomra
Készültél és ottan szép gazdaasszonyomra;
Órodat, kezedet érte sok nyavalya,
Kiket nem kémélvén verél jól a fagyra!
11. Hánszor mindnyájunkat vendégelt meg Otlik?
A torkodon pedig nincs haszontalan lik,
Bár volt is a pohár örökre csordultig.
Minden hiba nekül megittad egy cseppig.
12. Mikor bor ereje elterjedt fejedbe',
Sok nyájas tréfa, szó jött akkor eszedbe',
Mindnyájunk (méltán is) gyönyörködött ebbe',
Te voltál vezérünk tréfa-mesterségbe'.
13. De mikor elnyomta az bor a fejedet,
Akkor, mint egy hiúz forgattad szemedet,
Elkented tubákkal egész személyedet,
Elrágtad fogaddal bajuszod s egyebed.
14. De ez mind csak semmi, hanem életedhez
Fordulok és régi cselekedetidhez,
Micsoda szép dolgok fértek személyedhez,
Méltók ezek örök emlékezetekhez.
15. Az anyád rendele kis korodban dajkát,
Gyenge kisdéd lévén szoptad ennek zsirját,
És ételre kapva jól raktad az kását,
Mikoron fogadtak egy öreg pesztunkát.
16. Ezen pesztunkának Sova vala neve,
Ki kisdedségedbül téged kinevele,
És mint golyafiat szárnyadra ereszte,
Cselekedetinek jó jutalmát vette.
17. Alig érted volt el még ez megírt üdőt,
Olvastál létedtől tizenkét esztendő't,
Mikoron Pribóczon² az természeted nőtt,
Gyermekekészszel lévén nem néztél jövőndöt.

¹ II. Rákóczy Ferencz egyik fő híve, Békés m. főispánja, később a fejedelem udvari marsallja (l. Nagy Iván XII. k.).

² Turóc m. Sz.-márton-blatniczai járásában. Valamikor a Beniczkyek ősi birtoka.

18. Vén Sova pesztunkát hívád az korcsmára,
Hamar kénszerítéd ser és bor árára,
Mert ostáblát vettél annak az hasára,
Lenyomván csak ottan korcsmáros ágyára.
19. Öregbűlvén pedig benned a természet,
Kit sok leány-asszony nehéz(en) emésztett,
Vagyon most is olyan, ki sírva emleget,
Nehezen felejtí te frissességedet.
20. Tettél szomszédidnak sok kárt az házoknál,
Kártékonyabb lévén kullogó farkasnál,
Ragadósabb sebes rárónál s az sasnál,
Ifjabb is lévén akkor te másoknál.
21. Azután (Xantippét) feleséget vettél,
Ha haragos volt is attul de nemzettél,
Sok szép magzatokat s szárnyokra eresztél,
Ha pedig beteg volt, akkor mással éltél.
22. Jutott volt a pizstráng egykoron eszedbe,
Forgott de az ebség jobban az elmédbe,
Értetek mikoron pizstrángos szekrénybe,
Megijedtél akkor — elhiszem — szívedbe'.
23. Bizonyos palánkon mikor általmásztál.
A nyakbavalódon karóban akadtál,
Jóllehet mint nagy szent . . . láttattál,
De csak alig leve, hogy ott megfultál.
24. Azután a ser is felakada benned,
Kíért mezítlábon más faluba menned
Kelletett az havon és ott dideregned,
Míg beeresztettek kételen reszketned.
25. Egy úri bizonyos nagy lakodalomban,
Jól hörpíntvén immár magad is a borban,
Tapogattad kinek mi van szoknyájában,
Jól nyakon csapának tégedet azonban.
26. Az kancsó-rúgáshoz régen hozzászoktál,
Azért mindezekre keveset hajtottál,
De mikor az férje rád támadott osztán,
Azt földig leverted egy karszéket kapván.
27. Nem hajtál itt nemes praerogativára,
Akarván rájutni Venus játékára,
Nem sokat is hajtál az verés díjára,
Ki száz ezüst tallért (z)sebedbűl kivája.
28. Májusban kívántál egyszer te tyúkfí-húst,
Kívánván kóstolni természeted új húst,
Csirke-árulónak adál dupla censust,
Megadá kóstolnod az parasztasszony-húst.

29. Az fiskalitást is jól megmagyarázád,
Bizonyos személyre az ajtót rázárád,
Öszvegyűlt mírgedet ű rajta kirázád,
És így az törvényt is eleiben adád.
30. Bányavárosul jütt¹ dézmások ott levén,
Kiki feleségét magával kivivén,
Stubnyai hej¹ vízben te ott incselkedvén
Megvetted az dézmát egynek feleségén.
31. Táborban mikoron foglalatoskodnál,
És egy Suhom-pendít (így!) mikoron ott látnál,
Er(z)sók volt az neve, kit hogy megkivánál,
Nagy kívánságodban csak el nem ájultál.
32. Kihajtád sátorbul jóakarójidat,
Azoknak szolgálit s úgy Sándor fiadat,
Magánosan töltéd rosz kívánságodat,
Kinézték jóllehet minden dolgaidat.
33. Azután szent dolog forga az elmédben,
Magam jelen voltam, hogy jöve eszedben,
Nem is heves gonddal mesterkedtél ebben,
Hogy ezt véghez vihesd cselekedetedben.
34. Való, nem gondoltad, hogy fundálj clastromot,
És ott helyheztethess franciscanusokat,
Vagy orosz kalugyert, abban hogy magadot
Nem avatod, ebben tudtam szándékkodot.
35. Akartál fundálni jeles parochiát,
Pribóczon s megvenni másokon az árát,
Búcsu-nyerő helynek tevéd az pázsitkát,
Kinek Thurócz vize kerengi oldalát.
36. Öreg pap Burisnak, ezzel lánykérőben
Akarál — nem szántad fáradságod ebben —
Avatkozni, de mást tettél fel elmédben,
Jóllehet csalattál meg az szerencsében.
37. Egy akarván magad az praesbiteratust
Felvenni, elhagyván az diaconatust,
Ki is eszre vevén ezen hamis artust,
Nem kívána többé feleségi nexust.
38. Özvegyet azután hires Nagy-Szombatbul
Vennie akartál te magadnak társul,
Elidegenedtél síró szemmel attul,
Megijedvén ottan hirtelen casustul.
39. Ezt egy szép ifiú mikor eszre vette,
Hogy nagy fáradságod ne legyen körülte,
Készen resignálván, elébb megmetszette,
Kit te hogy megértél, kesergél felette.

¹ Hév.

40. Tovább sem irtóztál nagy-szombati lánytul,
 Vevén egy nagy ag(g) lányt magadnak azontul . . .
 Ez az Proserpina! Igen fiész te attul, —
 El nem ámítod ezt, mint mást oly ravaszul.
41. Rád vigyáz, hogy nem jársz sem ide, sem oda,
 Kételen dolgozol gyakorta az ágyba,
 Gyönyörködhetsz dupla-lyukú magzatodba',
 Kit tüle nemzettél, a taknyos lányodba'.
42. Azért türtőztessed már vénség magadat,
 Ne tapasztald magad magadon károdát,
 Mert mikor az eső megveri nyakadat,
 Késő már az ellen venni palástodat.
43. Én is, hogy megvalljam, te tőled tanultam
 Sok szép mesterséget, veled járván kaptam,
 Némelynek az árát bezzeg meg is adtam,
 Már az mióta betegül kínlódtam.
44. Tizenkettőd hete már az kínlódásimnak,
 Hattig nem volt szünthe sok jajgatásomnak,
 Nem lelvén az kínban helyemet magamnak,
 Azért tanulj rúlam s ird fel ezt magadnak.
45. Elsőben is nézd meg személy-ábrázatját,
 Ha halvány s a fekély kiverte homlokát,
 Bár ittás s részeg légy kerüld társaságát,
 Mert nagy keservesen megadod az árát.
46. Másszor az lépését vesd igaz mértékre,
 Ha széles a' sem jó, ha keskeny állj félre,
 És ha lépésének nem lesz ékessége,
 Elfutja testedet hamar annak mérge.
47. Harmadszor nekie ha veres az or(r)a,
 Azt is ne magyarázd te magadnak jóra,
 Mert akadhat szil helyt olyan mérges jóra,
 Hogy keserves leszen az akkori óra.
48. Negyedszer, ha mint ha tót tehén az inát,
 Fonja s hányja-veti helyről-helyre magát,
 Sziszegve nyugtatja méreg-nyúto tagját,
 Erről megesmered bizonyos mivoltát.
49. Ötödszer s utolszor citrom legyen veled,
 Ha aztat Mosócson¹ s Bajnócson² nem leled,
 Gyertyával is megnézd, ezt megcselekedjed,
 Hogy innét származott kínokat kerüljed.
50. Otthon való dolgodat is mértékeljed,
 Mert ha most is fennyen mint régen követed,
 Egyszer te magadot úgy öszvepergeled,
 Hogy keserűn esik te hírtelenség.

¹ Turóc m. znióváráljai járásában.

² Kisközség Nyitra m. privigyei járásában.

51. Rávigyázz az holdra, rá az planétákra,
Holdnak telésére és annak fogytára,
Megvigyázd, hogy kövesd dolgodat ujságra,
És csak csendesen menj testi kívánságra.
52. Ne leskődj másoknál, ne nyisd az ablakát
Senkinek az késsel, hadd el az más társát,
Mivelhogy nem tudod haláloed óráját,
Cselekedetidnek hogy veszed jutalmát.

Vége.

Befejezés.

53. Jóllehet hogy tudtam nagy tudományodat,
Mindenben elébb lött sok tanulásodat,
De meg nem ítéld az én szándékomat,
Ha tekinted régi atyafiságomat.
54. Alábbvalóktul is néha tanulhatni,
Nincsen olyan okos, kit nem oktathatni,
Mivel mindezekben foglalatoskodni
Szoktál, tudsz ezután mást is tanítani.
55. Ezen írásomat szép atyafiságban,
Irtam ezerhétszázkilenczedik számban,
Az pünkösdi havának utolsó napjában,
Az »Öt pacsirtánál« Bécsben az ágyamban.

NB. Recipe :

56. De mindezek felett tanulj az kutyátul,
Az ki sohasem tart ilyen nyavalyátul,
— — — — —
Te sem kiméld nyelved — — — —
Hoc faciendum ne morieris in aeternum.

(A verseskönyv 27—46. lapjain.)

XI.

*Gúnyvers a Turóc-megyei állapotokról.*¹

— A XVIII. sz. elejéről. —

1. Irják két rendbül áil az emberi nemzet,
Némely hasznót-űző s némely becsületet,
Ravaszág szükséggel odavonzza szívét,
Uralkodjék csupán *utile* más helyett.
2. Mert az utilitas konyhára tyúkocskát
Olykor tyúkmonyocskát, cseirkét, ludacskát,
Rókácskát, nyúlacskát, báránycskát s sajtocskát
Béhoz rákot, csigát szép friss menyhálcskát.

¹ E cím a kiadótól származik.

3. Mideőn rendeltetnek kvártélyban németek,
Megírt adományok kiket emeltettek,
Német ajándékirt felejtésben mennek,
Ilyenek az jelek tekéletleneégek.
4. Átkozott ravaszság, haszonnak örvénye,
Lelkiisméretnek pókháló sövénye,
Reputationak nagy eltemetője,
Parcialitasnak erős segítője.
5. Tégedet nyomorult Thuróc vármegyében
Becsület helyében nevelik köblében,
Restauratókat annak a feiben,
Publicálni szokás sebes üzésedben.
6. Nincs még sok ideje, hogy *Benyeczky Gábor*
Viceispánykodván haragot nyert egykor,
Hogy commotioknak nem vala promótor,
Dicséretre méltó ő azért mindenkor.
7. Ezután *Lehoczky György*¹ viselte az tiszte,
Olyannak mint magát principalis eőtet
Vélte lenni, azzal hogy magát segíthet,
Igy is szándékjában eleő nem mehetett.
8. Egyedő(1) *Prónain*² megnyugodott volna,
Ha magátul mindent cselekedett volna,
Czimborázást titkon nem tanozta volna,
Vármegye házánál complacealt volna.
9. *Treboosztói Révay Péter* szolgabíró
Haragját kítőlti felette is nagyon,
Nem tudta, hogy dolog annyéra fakadjon,
Úri gratiája oly kuvarczot valljon.
10. *Lehoczky Imrínek* azért jót nem kívánt,
Olykor ő ellene szóval okot talált,
Palatinus eleőt ellene debachált,
Hogy majdnem mindenben kedvinek ellen járt.
11. *Salák Gábor* síndelt, deszkát megprocurált,
Szénát, tányért, sarut, húst, faggyút adorált,
Nem féltette tisztit méglen szenvedé kárt,
De sokat megunván, mint a többi úgy járt.
12. Décséretre méltó *Markoviczky*³ *András*,
Magistratusának vazallusa, nem más,
Időnek előtte maga tisztit halász,
Igy suffragál níki tökületlen írás.

¹ Lehótzky György 1696—98-ban és 1705-ben viselte az alispáni tiszte
(L. Nagy István VII. k.)

² Nagy Iván szerint Prónai Miklós 1699-ben Turóc megye alispánja.
(L. I. m. IX. k.)

³ Markoviczky : Trencsén megyei nemes család. L. Nagy Iván.

13. Juratusok sokat szolgáltak olyankor,
Kifizettek adót még el nem folyt kánfor,
Pirongatást, szitkot szenvedtenek olykor,
Mint a többi eők is kiesének egykor.
14. *Benyczky István*nak ¹ noha ellensége,
De mind amazokkal nem árthat nékie,
Káros privatusnak eő nem segéője,
Hogy igazán éljen ott jár az elméje.
15. *Jezerniczky* ² *Gábornak* hév szolgálatja,
Eő neki nem tetszett más árót találta,
Vármegye káránál tisztít annak adta,
Ki költségét arra nagyobbbat elszánta.
16. Egy hajón eveztek *Zachár* és *Raksány(i)*
Nem kedveskedhettek, nincs accident annyi,
Kis-Kotjesovára Zachár volt szolgálni,
Obsitot, hogy megtért köllötett fölvenni.
17. Mért magát sokakban *Zorkovszky* avatta,
Fiskus ma is volna, de maga okozta,
Azért hogy a szavát sokszor meg nem rágta,
Minden fiscalitast úr praeoccupálta.
18. Tisztínek *Benyczky* excedált az sphaerát,
Magistratusának gyakorta reluctált,
Hasznocskát gázolta kimondván igazát,
Notáriusságbul kiugratta magát.
19. *Uhrik* ³ collegája mit committalt légyen,
Gyanakodást noha nem vélhetni ingyen,
Az számadásokhoz fogjanak keményen,
Úgy kitetszik volta dolognak egy véggel.
20. *Ruttkay György* ⁴ tisztin megnyugodott széve,
Mert eddig semmit is nem szólott ellene,
Ki ha tovább ilyen kereskedést eőzne,
Principalisának bételnék az kedve.
21. Hasonló hivatalt követnek némelyek,
Kik nem régen együtt tisztben béléptenek,
Magistratusánál nem ízetlenkednek,
Magoknak használnak ezzel s nem egyebnek.
22. Viseljétek azért szépen magatokat,
Activitas képest leszen promotortok,
Kit, ha nem türhettek, jártok, mint amazok,
Higyjed leszen demotortok.

(A verseskönyv 47—50. lapjain.)

¹ Beniczky : Turóc megyei régi nemes család. V. ö. Nagy Iván.

² Jezerniczky : Turóc m. egyik legrégibb nemesi családja. V. ö. Nagy I.

³ Nem lehetetlen, hogy azonos azzal az Uhrik Andrással, ki Nagy Iván szerint 1701-ben Turóc megye jegyzője volt. (L. Magyarország családai XI. k.)

⁴ Ugyancsak Nagy Iván szerint egy Ruttkay György 1700-ban Turóc megye alispánja volt. (L. u. o. IX. k.)

XII.

Gúnyvers az ungmegyei kuruczokról.¹

1711.

1. Világbíró Sándor nagy Macedoniát
Elhagyván mint éosi² örökös jószágát,
Szerencse-kerékre feltötte palláját³
Úzte-füzte, miként⁴ érje feltett czélját.
2. Esze s kincse vala, hatalmas ereje,
Az megindulásban iffú elméje,
Kormányozásban volt Isten vezérlője,
Alig foghatta meg világnak ereje.
3. Száz arcus papiros, — hidd, — kevés czéломra,
Nem akarok bízni szintannyit pennámra,
Mit rajczol képiró, hogyha vigyáz arra
Czélozzad, peniczel⁵ jóra jár, vagy balra?
4. Farkas ha jól lakik nem fér meg bűriben,
Borbély ha több vizet tölt medenczéjében
Mint illik: ravaszág már forog szívében,
Hogy bűvebben csalja az pínzt az erszényben.
5. Titkosok a példák, eszes általérti,
Mit hoztak ebből ki? kicsoda? ki kérdi?⁶
Senki becsületit írásom nem sérti⁷
Mert az igazmondást senki nem ítéli.
6. Híres pyramisok — lám — mind elmúltanak,
Híre volt⁸ s fára dúlt Babilon tornyának;
Nincs emlékezeti⁹ már híres Trójának,
Érdemet¹⁰ Sodoma vette rossz dolgának.
7. De mit kerengelek tégedet *kuruczság!*
Nem fére meg benned az nagyravágyság,
Az aranyalmáig juta kis sokaság . . .
Bűned megbüntette isteni méltóság.
8. Zsinór útján folya szerencsédnek dolga,
Vártörés¹¹ por nélkül, csak szép szólnak hangja;
Az császári echo most resonál: haja,
Mert az pompás bűznek megesett már zokja.¹²

¹ E czimet a kiadó adta a versnek.² Thaly kiadásában: ősi.³ Thalynál: pályáját.⁴ Th.: miként.⁵ Th.: peniczel.⁶ Th. szerint a fentebbi czélzások

Beresényire vonatkoznak.

⁷ Th.: sérti.⁸ Th.: volt.⁹ Th.: emlékezete.¹⁰ Th.: érdemét.¹¹ Th.: vártörés.¹² Th.: zsoldja.

9. Virtus non quaerere, sed parta tueri;
Kurucz lankadt ebe nyúlat már nem éri;
Az egy Unghvár vára, hogy még fontját méri,¹
De mars az kít² úrral! mondani nem méri.
10. Quid ad militiam, — arra semmi gondom, —
Mint az eb hajóban, kiki busong, tudom,
Felsőbb³-alsóbb tisztek mondják, hogy nagy gondom!
Mert gratia nélkül karótul tart furrom(?).⁴
11. Most vészted eszedben, hogy szó — nem segítség,⁵
Igért világosság, láthat,⁶ hogy setétség;
Kokónak⁷ nem ad helyt idegen nemzetség,
Földi urad nem más, csak római felség.
12. Izzadsz most Dobozi!⁸ hát te úri rendség.
Az ki bészorultál⁹ együgyű nemesség!
Sokat közületek rekesztett csak tisztség
Nyugszik miattatok adózó szegénység.
13. Ádám, Ádám¹⁰ hol vagy? lefüggesztett szemmel,
Szívem ha egyezne az te bús szíveddel,
Lépted s jártodban is háborgó elméddel, —
Mebántam dolgomat... így szólnál nyelveddel.
14. Sajnálod Unghvárra¹¹ lött szorulásodot,
Jobb vala elhadnod minden javaidat,¹²
Mint notabenézni változó sorsodot,
Netalám nehéz lesz szenvedned nájmodot
15. Búd felejtésire tudom, nolle velle
Commendans¹³ uradnak ülsz asztala melle,
Borítod ezt mixtum cum melle et felle:
De szíved óhajtoz csak Eperjes fele.
16. Gyakorlatossággal kiáltod csak: nincs, nincs!
Tárházbúl, ládádbúl, hogy elfogyott az kincs.
Mebősöszülta Isten, mert mi vólt, már az síncs,
Melyért széved¹⁴ fogta nyughatatlan bilincis.
17. Kűmives, praeceptor estek eb ágyábúl
Az kik javaidot kivőttek¹⁵ az falbúl,
Aranyperecz, drága gyűrűt az palaczkbúl,
Surrexit, non est hic, kár arany-tallérbúl,

¹ Ez a sor mutatja, hogy a vers
Unghvár feladása előtt iratott.

² Th.: két.

³ Th.: felsőbb.

⁴ Th.: farom.

⁵ Th.: segítség.

⁶ Th.: láthatd.

⁷ Thaly szerint = koholt hír.

⁸ Thaly szerint »Rákóczi s Ber-

csényi cancellariáján gyakran hasz-
nált tréfás szólam«.

⁹ T. i. Ungvárra.

¹⁰ Thaly szerint »Csicseri Orosz
Ádám előkelő unghi nemesúr értetik«.

¹¹ Th.: Unghvárra.

¹² Th.: javaidot.

¹³ Ebeczky István.

¹⁴ Th.: szíved.

¹⁵ Th.: kivőttek.

18. Nem utolsó métely embernek kasában ¹
 Ily nevezetes kárt szendvedni kordélyban;
 Mint Jónás nem maradt czethalnak gyomrában,
 Fal sem szenvedhette kincsedet magában.
19. Ha mi Unghvárt ² maradt, — jobb gondját viseljed,
 Thesaurus hol van ott járjon az szíved,
 Ha el Magdó mellé ültetheted, —
 Szepesi kamarás úrtúl nem féltheted.
20. Él-e még, vagy meghólt, kinek neve Ráthy, ³
 Echo azt kiáltja: szegénységet ránti!
 Hetvenhét hordóbúl valljon ⁴ hány bort hánt ki?
 Melynek italjában mondták volna: tronc ki!
21. Mennyi számban vala bora béhordáskor! ...
 Noha bű italján port hánt hajdú-bocskor;
 Szakács étkit sózta részegségben sokszor —
 Mégis annyi bor-szám most, mint vala akkor!
22. Valljon ⁵ az borsodban nem esett-é muszka ⁶
 Szuszéködbúl? ... Jühet segítségül muszka!
 Parlakban kotolni már elúnta Zuska: ⁷
 Borsód, lencséd árán dörög, nem kell puska!
23. Maradt-é még mely rész melancholiádban?
 Ravaszág tanulni nem mégy Belgiumban;
 Mi dolog szenvedni conferentiákban, —
 Ebeczki ⁸ nem akar capitulálásban!
24. Subbongva ⁹ gyűjtött keresményecskédet, ¹⁰
 Rekesztve erszényben zárd garas pinzedet;
 Egri kapitányi gyűjtött szerdíkedet
 Munkácsra loccsantád s fizetéd kincsedet.
25. Köszönhed' károdát barna collegádnak,
 Igazmondó Gyura Horváth ¹¹ barátodnak,
 Nincs annak is száma gyűjtött aranyának,
 Mert rakása nagyobb mint Ádám ¹² olmának.
26. Ennek nagy eszivel még Salamon sem birt,
 Píritott pofával szerez magának hírt;
 Hallom a domina miattad ¹³ sokat sírt
 Átkozott szolgáló nem őrzötte az zsírt.

¹ Th.: házában.² Th.: Unghvártt.³ R. Gergely ungi alispán.⁴ Th.: valjon.⁵ Th.: valjon.⁶ Th.: musca.⁷ Th.: Zuska.⁸ Th.: Ebecsky.⁹ Th.: Zsubbongva.¹⁰ Th.: (kis) keresményecskédet.¹¹ »Pálóczi Horváth Gy., a kurucok volt hadi főpénztárnoka.« V. ö. Thaly.¹² Thaly szerint: Pálóczi Horváth Ádámról van szó.¹³ Th.: miatta.

27. General-perceptor hogy valál táborban,
Sok szegénylegénynek uszkáltál átkában,
Mert bírt elvontad, bezártad ¹ zacskódban, —
Lehetetlen, maradj Isten áldásában!
28. Az forintosokat titkon külön rakjad,
Dupla, simplex tallért skatulyában zárjad,
S nem úgy, mint azelőtt, ² talpfa alá ástad,
Píncze szegletiben jól lígyen, meglássad!
29. Quid juvat? . . . Ebül gyúlt, 's ebül kell elveszni!
Kárpitos falodat más fogja még bégni ³
Aranybárány gyapját lesz ki fogja nyírni,
Me miserum! — várj csak, fogsz maholnap sírni!
30. Fogod kiáltanod: hol van Oszmán bátyám?
Patyolat, karmazsiny? van-e kordovánkám?
Egyéb török eszköz, skofium-paplonkám? . . .
Ez mind elvesz tőlem, — megmaradt az findzsám!
31. Van még egy jó *Horváth*, kinek *Ádám* neve,
Ha jámbor báró is, — lehet még érdeme!
Az adjutantságnak ⁴ noha nyaka szege, —
Csendes tűrésinek subsequat jó vége.
32. Ez vizet nem zavar, nem piszkál szemekben,
Csak megvonta magát biflangos süvegben,
Ha van — iszik; ha nincs — görbén néz üvegben;
Ha mégyen is hátra ül déványi ⁵ ülésben.
33. Deus deposnit de sede potentes,
Et quid vos speratis cordibus humiles?
In coelis, non nisi beati simplices,
Várj kicsint devians, hidd, nem messze az lész! ⁶
34. Ősz apa *Makai*, ⁷ bugyog az víz benned,
Jobb volna strongálni az Krajnyára menned,
Ruszkák bocskorábúl nyakadra port szegned, —
Mint Unghvár várában henyélned, heverned!
35. Semmi az, hogy hegyen fejedredik az hó,
Az erős húzásban szakad az élt szeg-ló;
Tudom, ideiben neked ⁸ is mondták: hó! . . .
Neked ⁹ már az nem köll, az mi Tormának jó.
36. Pokolban egy ördög, neve Asmodaeus,
Íh ellenségszerzű, ebben csak az a jus;
Neved majd nevezem, hagyom, ettől ne fuss,
Mikor nem küvetted ott elűmented, huss!

¹ Th. bezártad.² Th.: azelőtt.³ Th.: bírni.⁴ Bercsényi hadsegéde volt. L.

Thaly.

⁵ Th.: dévány.⁶ Th.: lesz.⁷ Bercsényi ungvári tisztartója.
L. Thaly.⁸ Th.: néked.⁹ Th.: Néked.

37. Hol vagy *Thótfalussy*, *Grotkovszki* és Torma,
Szabó-Asmodaeus? Nevednek ott száma,
Elhiszem, nem esik keresztül egy szalma,
Melyet te be¹ nem fűjsz Unghvár várában ma.
38. Ezek a szép nevek mind reád illenek;
Hogy Thótfalusi vagy, --- ezzel nem becsülnek;
Grotkovszkit elhagyod, Tormának neveznek, —
Főzzik² meg fejedet tormával az ebnek!
39. Hogy Asmodaeus vagy magad sem tagadod,
Mint éh tyúk az taknyot, mástúl mert úgy várod,
Mit beszél? — azt pedig csakhamar befuvod,³
Egy újjnyit vagy íznyit egy singyinek mondog.
40. Azért ez az áldás, mint az tőke, megász,⁴
Valahol jársz, reád ugasson az kuvasz,
Lucipernek társa, mert hamísat mondasz,
Sokat mi nem igaz azzal is rágalmaz.
41. *Vinkler György* peniglen verje meg fejedet,
Miért nem szereted az feleségedet?⁵
Hasábfával rontsa öszve kezeidet,
Végre várkapuig hajtson fel tégedet!
42. Bajuszod süsse fel az faggyú⁶-gyertyával,
Azért hogy játszottál eő⁷ hitves-társával,
Hogyha *Ráthy Gergely* hivat szolgálival,
Mondjad: köszvény gyötör, nem bíratsz magaddal!
43. Asmodaeus neved, magad is ördög vagy,
Elméd ugyan csekély, — de a praktikád⁸ nagy:
Vinkler György peniglen, te magad is ráhagy,
Jobb ember náladnál, kucsod varga, szaladj!
44. Megegett tenéked *Barkóczy* pinczéje,
Mert Asmodaeusnak nem volt szerencséje,
Ispornak — gondola⁹ — lészen szerencséje . . .
Phuj, kuss! mert érkezett Vinklernek ereje.
45. Rosz ember volt *Szabó*, hogy engedte Tormát,
Rosszabb volt Grotkovszki, Tótfalusi Istvánt
Mért nem segítette, mikor Vinkler hátát
Megkente dörgölte karját és derekát.
46. Hát te konyhamester, *Imre*¹⁰ titulussal,
Idegen országra bujdosztál¹¹ nagy hassal?
Meghíztál unghvári híres harminczaddal,
Az kristélyt körüléd¹² te nagy postscriptáddal.

¹ Th.; bé.² Th.: Főzzék.³ Th.: befuvod.⁴ Th.: megász.⁵ Th.: feleségedet.⁶ Th.: faggyú.⁷ Th.: ő.⁸ Th.: practiad.⁹ Th.: Izpozna — gondolá. —¹⁰ Haraszti Imre, Bercsényi kedves embere. V. ö. Thaly, i. m.¹¹ Th.: bujdosztál.

47. Nem vala szerencséd az igazmondásban,
Kelletinil² több volt hit az tarisznyában,
Nem fér segítségtek³ már Litvániában, —
Jól vigyázz magadra, ne juss még csávában!
48. Paszamány s pipíte nem sok hasznot hajta,
Az sok drága köntös már idegen csúfja.
Istentelenségben vala minden dolga,
Kiért sokat pörzsöl Lucipernek lángja.
49. Tudom, hogy az népet sok hamis hiteddel,
Nagy teli torokkal, harsongó nyelveddel
Biztatád, ámitád muszkva segítséggel,
Vagy török apádnak elérkezésivel.⁴
50. Ezt magad is látod, hogy csupa hazugság,
Az ki elhiszi is, igen nagy bolondság;
Megemészti pínzed addig Lengyelország,
Méglen⁵ megsegíti Unghvárt az muszkvaság! . . .
51. Fílelsz te is *Zigó*,⁶ szolgabírád Tursa,
Eb után az kurta Asmodaeus társa;
Homoki tormádat tudod-e ki ássa?
Súgsz-búgsz titkon, hogy senki ne lássa.
52. Keresed gratiat bábák tojásával,
Örülsz, mikor futhatsz olajkorsócskáddal,
Vár árkában korpán hizott kárászkával,
Pintek rajtad szikrát hány szélto⁷ pálczával.
53. Van még egy vén jámbor, kiterjedt szakállal,
Ha ősz is, de jámbor, mint páva farkával,
Kár, hogy az füst fogta, ha még *Baranyával*
Birhat, füstöltetni fogja ruszkájával.
54. Hát *Stavassy* pajtás, megfűt-e az szappan?
Asszonyom, olvad-e zsírod a katlanban?
Urad — hidd — balkörmű, ha ihatik borban, —
Ha eszed van, te is törethetsz mozsárban!
55. Komornik *Pongrácz*nak szükség az orvosság;
Elaszott, nem csuda, megfogta sárgaság.
Bizonyos, nem arany, hanem libertasság
Húzta-vonta öszve, de nem az barátság.
56. Messze esett túled *Excellens*⁸ zacskója . . .
Quid sit faciendum? Csicseri kopója
Olvadt szerencsédet fel nem hajszházhatja,⁹
Titkos czéled vége mi lesz? ki tudhatja!

¹ Th. : kerüléd.² Th. : Kelletinél.³ Th. : segítségtek.⁴ Th. : elérkezésével.⁵ Th. : Míglen.⁶ Th. : Zsigó.⁷ Így ; Th. : szélto.⁸ T. i. Bercsényié.⁹ Th. : hajhászhatja.

57. Hát sperma ranarum, félemler *Zombori!*
 Ki nagy kevélységgel, hogy valál tábori,
 Feóstrasamesterseg¹ szivedet még gyötri —
 Gondolod ebszódat nincs, ki szemre veti?
58. Titi-finti² csak félrészt, mit gondolsz magadban . . .
 Van-é reménységed pillangos³ kardodban?
 Azelűtt jó ázag nem vala házadban, —
 Addig játszott a zab s . . . d lyukájában.
59. Meghólt az tyúk, melyik aranytojást tojta,
 Dedalusnak szárnyát napfény olvasztotta,
 Icarus ízetlen tollbul fundált szárnyát
 Hanyatt-homlok ronta, végre adott innya.
60. Mintegy valamire-kellő mázos csupor:
 Kopasz, üres földből az bolondság kiforr;
 Káposztalevedet másnak mondod — jó bor!
 Csináltad barátot, megszorultál jókor.
61. Nagy persvasióval bíró kis *Patai*,
 Nem régen származott esküdt *Udvarhelyi*,
 Szolgabírátoknak valátok kopói,
 Szegény lakosoknak földig⁴ pusztitói.
62. — Elhagyom az többit, mert közelít az Mars,
 Felséges királyunk fegyverivel jár ars;
 Mit mondasz rövid nap te ellenkező pars? . . .
 Javallom, akkor hánts, mikor hámlik az hárs!
63. Tandem aliquando napom már megvidúlt,
 Záposessű után derülésre fordúlt,
 Kegyelmes királyunk atyáskodni indúlt, —
 Térjen hát eszire, ki eddig vót⁵ bódult!
64. Az bolyongó juh is tévesztett pásztorát
 Örül ha találja együtt kedves nyáját.
 Tovább kiki fussa úgy az ő palláját,⁶
 Hogy ne offendálja kegyelmes királyát!
- (A verseskönyv 53—65. lapjain.)

XIII.

Pálczi pasquillusnak replicája.

1711.

1. Az tizenhatszadik saeculum kezdetén,
 Züldelű⁷ májusnak harmadik negyedén,
 Democritus nagy kacaját üt az Ongh mentin . . .
 Tegzes Pallást kérjed:⁸ mi lesz vígezeten?

¹ Th.: Főstrásamesterseg.

² Th.: Tit-finti.

³ Th.: pillangós.

⁴ Th.: földig.

⁵ Th.: vólt.

⁶ Th.: palláját.

⁷ Thaly kiadásában: züldellű.

⁸ Thálnál: kérjéd.

2. Talán Pán, vagy Ceres, vagy Bachus innepel —
 Ily nagy processio azért indult renddel?
 Az nemes *Pálóczi Mars* színyes népivel
 A Galagó mellé érkezik tisztekkal.
3. Vélnéd, hogy Achilles-elül kócsoktollal
 Pálóczvári bassa, iszpaijásággal¹
 Akasztófa helyén sereglik nagy számmal, —
 Miért jött, nem tudják, teretoriával?
4. Nemes Onghvárbúl is látogató marssal
 Azonnal követik, s kérdezik: mi okkal
 Érkeztenek volna? S mondják pachétával,
 Iskariótes és Tahy írásával!
5. Egész magyar haza rosszabb két emberrel
 Földet nem terhelte s embertelenséggel,
 Hamis Poliphemnél álnokabb szívével,
 Mint az kis *Mokcsay István* életével.
6. Ne vess bizony méltán tündéres circivel,²
 Változóbb hitiben Prothaeus testinél,³
 Heraclitust kérdjed azért Nausiclessel⁴
 Mikint birnak Judás csalárd beszídivel.⁵
7. Nem illet Pálóczrúl ily diszes pompával
 Ez moslékos írást kísírni ily marssal,
 Avagy⁶ béküldení cujonériával,
 Mások ily pasquillust vesztnék nagy titokkal.
8. Immár fordulj muzsám nemzetséges Marsa:⁷
 Miért hitiszegett fiad ajakára
 Vett s káromol, az ki csak disgratiára
 Szökött túled minap innét ki Pálócza.
9. Égen-földön böcsös az állhatatosság:
 Ellenben böstölen hitszegés s álnokság;
 Most is gratiáját azoknak méltóság
 Ajánlja,⁸ de ilyeknek bérek⁹ pirontság!
10. Julius, Pompejus, híres Achillesel,
 Nagy Sándor, Melander az Lycogenessal,
 Agamemnon, Jázon, hírekkel-nevekkal
 Diadalmaskodnak holtok után ezzel.
11. Irod, *Orosz Ádám* kárt vallott esettel.
 Hitetlen szolgálknak tolvajló kezivel,¹⁰
 De fel nem akasztja Iskariótesel
 Magát, mert bir most is állhatatos észszel.

¹ Th.: iszpaijásággal.² Th.: Circével.³ Th.: testénél.⁴ Th.: Nansidessel.⁵ Th.: beszédivel.⁶ Th.: Avvagy.⁷ Th.: marsa.⁸ Th. szerint »czélzás a Pálffy által az unghváriaknak kínált szathmári békepontokra«.⁹ Th.: bezzeg.¹⁰ Th.: kezekkel.

12. Szánja, de nem bánja, hogy Unghvárbán szorúlt,
Állhatatosságért mert jobban részesült ¹
Isteni áldásban; mint Cincicus szorúlt
Igen szoros házban, de napja felderült.
13. Kérde, él-é vagy holt *Gregorius Ráthy*?
Isteni ² nemesség ügyét nem felejtí.
Iskariótesnek tetszetek jó tétí —
Szikkadt, üreshasú Protheust is inti.
14. Tudják azt mások is, midűn kis *Mokcsay*,
Pisztráng-abarláson hízott te rosz *Tahy*
Vereshasú, kopasz, kétszénű ³ *Mokcsay*:
Moslékos nyelvetek emberségem sértí.
15. Mint egy lustos szajha, hitetlen rút nyelvvel
Engem rágalmaztok f... s nyelvetekkel,
Noha éh-hasotok borommal s étkemmel
Gyakortabb ⁴ jóllakott, mint más tiétekkel.
16. Leguminátokat muszka nem emészti,
Mert nincs, s pinczítékből ritkán mondják: hozz ki!
Tölts bort! mert párotok nincsen-t emlegeti...
Mindkettű abroszát bor nem nedvesíti.
17. Virtus est quaerere et parta tueri...
Barátságotokat ördög is neveti.
Senki sem kóstita, nem is emlegeti, —
Cacabus Ollával egymást eblegeti.
18. Az én collegámnak neve: *Diadalom*,
Igazmondásáért mennyei jutalom
Béri, — de hamishitüknek: fájdalom,
Pokolbéli nagy kin s örök aggodalom.⁵
19. Nemzetséges ügyünk egyik hü embere
Vólt és nem vólt otthon heverű, mint here;
Nyelvetek, úgy látom, merű terebszdere,
Pínzt s hirnevet szoktanak bízni jó emberre.
20. Irigy, rágalmazó, ördögi nyelvetek,
Isten ellen való kárhozatos vétek,
Hazugság s csak mocsok minden beszédetek,
Ebrül-ebre marad az ti emberségtek.
21. Eben az lóhalál tudjátok, hogy nem áll,
Ha úgy volna: híznék ott sok komondor-áll;
Nem illeti számárt, elhigyjed, bársony-váll, —
Kapálj kurta, s te is értékeddel hízzál!
22. Itt két jámbor *Horváth Ádám* van, hidd el bár,
Báró egyik, mondjátok jámbornak — nagy kár!
Nem oly hamis szénű,⁶ esze s kedve ott jár:
Gazos nyelvetekre ne akadjon most kár!

¹ Előtte — áthúзва: meg.² Th.: Itteni.³ Th.: kétszínű.⁴ Th.: Gyakortább.⁵ Th.: aggodalom.⁶ Th.: színű.

23. Első ember nevit erkölcsiben ma ki
Viseli, jobb volna emberséget neki
Tennél jótétiért, mint rút nyelved sírti.¹ —
Vén s nem nemes embert az illeti!
24. *Tótfalusi István* legfőbb Jónatánod.
Vigyorgó *Mokcsay*, tudd-e jó barátod
Volt, mikor bora volt, — nem Asmodaeusod . . .
Ezt is jótétiért ördögnek ajánlod.
25. Két, három, s még több is vagyon Asmodaeus,
Nem utolsó, mondják, második: *Stephanus*
Kétszénű ² *Mokcsay* s hitetlen Prothaeus,³
Ördögöknek tagja, s mindkettű Thiamus.
26. Sokféle erkölccsel Protheust követni ⁴
Szoktatok Circivel ⁵ úgy tündíreskedni,
Megcsaló szévekkel ⁶ s nyelvvel embert ölni, —
Azért Lucipernek fogtok udvarolni.
27. Pénzében ⁷ hogy nem vót ⁸ talán szerencséje,
Megtörtént, Vénusnak áldozott, eb helye!
Megszokott hús-étét farkas elfelejtse —
Nem lehet, Protheus bátor ne nevesse.
28. Atillát ⁹ *Haraszi Imre* termetivel
Érdemli s serényen forgó szemeivel,
Jár-kél, — reng a föld ¹⁰ is kemény lipisivel . . .
De ne ítélj bár mást, vess számot lelkeddel!
29. Somfánál főtt, süket *Tahy Gábor* mondja:
Az mi szolgabíránk hogy suttogó volna.
Az eb, hazugságát Páloczon ugassa,
Hogy fészken rakodik, azt bár kimossa!
30. Pütkösdi királysághoz hasonló tisztí,
*Homoki Zsigmond*túl igen-igen félti,
De ma-holnap abból ebrúdon kiveti, —
Csacsogó ebségít most is csak neveti.
31. Vén jámbor Baranyi megúszult ¹¹ szakállát
Ne gázoljad,¹² lássad Salamon mondását,
Vagy Decalogusnak ötödik hagyását,
Tanuljad, — s csókold meg Bonasus utólját.
32. Rágalmazó nyelved *Havasi* nem érti,
Mert az Beszkéden túl most útját követi;¹³
Ebugatás embert testiben nem sérti, —
Vonják ki nyelvedet, mért más embert sérti?

¹ Th.: sérti.² Th.: kétszínű.³ Th.: Protheus.⁴ Th.: követni.⁵ Th.: Circével.⁶ Th.: szivekkel.⁷ Th.: Pinczében.⁸ Th.: volt.⁹ Th.: Atillát.¹⁰ Th.: föld.¹¹ Th.: megúszult.¹² Th.: gázoljad.¹³ Th.: követi.

33. Komornikságával *Pongrácz Ferencz* ámbár
Erszént túltöltött volna, nem lenne olyan kár,
Mint fészkit rútitó, szárnyaszegett madár . . .
Júdás és Protheus nevetek lesz immár!
34. Maga abroszához régen töllölközik,¹
A héjával nála több ember jóllakik,
Mint *Mokcsay István* szilvásban nem bujik,
Törkölyös párjával úgy nem dicsekedik.
35. Megárt, bizony megárt még nyelveskedések,
Agyban-füben vernek pálczával, higyjítek,
Mert vén kuvaszmódra ugattok mint ebek, —
Ennyi sok jó embert kell még tisztelnetek!
36. Mosdatlan írástok *Zombori* sajnálja,
Hogy im eő² kis ember, bizony megboszúlja;
Irigyli a kuvasz, szénát ha ki bántja:
Noha magát azzal táplálni nem tudja.
37. A mustármag kicsiny, erüvel haladja
A nagy török-babot, s orrodát torzsolja,
Hogy eő³ is kisebb vót,⁴ nagy *Tahy* azt bánja —
Tisztet nem érdemlett, nem is vót⁵ pályája.
38. Írásomban ezzel én is véget érek,
Boszús szavaimban nyakára kerétek,⁶
A ki amazt írta, s mást nem is illetek,
Hanem az ki ansát adott, ahhoz férek.
39. Versetek izetlen, s erőtlen elmétek,
Hazug, istentelen, mocskos beszédetek.
Búza-vijaszat ér minden mesterségtek . . .
Nevit ki ezt írta, versben keressétek. Vége.

(A verseskönyv 67—74. lapjain.)

XIV.

*Verses epitaphium Teleky Józseftől, 1782-ből.*⁷

Magyar versek, melyek Szirákon néhai királyfalvai Róth Tamás úrnak koporsó-kövére való emlékezetül irattattak. Alkotója ezeknek R. Sz. B.⁸ gróf Széki-Teleky József, Békés vármegyének főispánja a ki jó ipát kívánta megtisztelni.

Barátom! ne keress itt nagy hadi vezért,
A ki dicsőséget vér-tékozlással nyert;
Ne keress oly urat, a ki hazájának
Romlásából rakta falait házának;

¹ Th.: törölközik.

² Th.: ő.

³ Th.: ő.

⁴ Th.: volt.

⁵ Th.: volt.

⁶ Th.: keríték.

⁷ E címet a kiadó írta a vers fölé.

⁸ Római Szent Birodalmi.

Hanem keress sokkal különb s nagyobb embert,
 A ki becsületet ártatlansággal nyert.
 Úgy nevelte díszét régi eleinek,
 Hogy annak módjában nem tett kárt senkinek.
 Ki magát igazán nagynak azzal tette,
 Hogy a mely nagyságot más áld : megvetette.
 Ilyen igaz magyart e sírnak gyomrában,
 Találsz királyfalvi Róth Tamás hamvában.
 Hetvennégy esztendő volt élte határa,
 Negyvenhatig társa Vattay Barbalya,
 A ki ily jó férje halálát siratja
 S vele egyetlenegy Johanna magzatja.
 Gróf Teleky József élete párjával
 S négy új csemetékre terjedett házával,
 Ezerhétszáznyolcvankettőben írának
 Tizennyolczad napján Szent-Iván havának,
 A midőn megszűnék ő benne az élet,
 Avagy inkább csak más természetővé lett,
 Azólta tetemít ez a kősr zárja,
 S annak éltet-adó trombitaszót várja.
 Finis.

(A verseskönyv 75—76. lapjain.)

XV.

Vitéz, király, gazda, bíró, philosophus,
 Tűdős, főpoeta és finum musicus,
 Csak kár, hogy Istennel nem egyez elméje,
 Kár királynéjának csak társa, nem férje.

(A verseskönyv 79. lapján.)

BAROS GYULA.

ID. CSÉCSI JÁNOS ÉLETRAJZA.

I.

A sárospataki kollégium könyvtárának kéziratai között van egy 16-rétű kis könyv, mely ma — néhány üresen maradt levél elpusztulása után összesen 204 levélből áll és »*Biographia Johannis Tseetsi Senioris, scripta a Johanne Tseetsi filio*« címirellátva van ellátva. Maga a könyv két részre oszlik : az első rész, az 1—32. levél, a címlapon kívül id. Csécsi János életének évek szerint való elbeszélését tartalmazza, a másodikkal (33—204. levél) minden egyes lapja egy-egy napnak a címét viseli a Kalendárium rendje szerint, január 1-től december 11-ig, s helyenkint (jan. 20., 22.,

febr. 9., 11., április 24., 27., május 11., 14., 18., 20., 29., június 11., 24., jul. 4., 12., 27., szept. 2., 3., 7., 20., 27., okt. 4., 10., 25., nov. 1., 12., 20., decz. 6., 7.) az első részben elmondott eseményeknek az illető napra eső részleteit ismerteti, naplószerűleg.¹

Maga a mű eleitől végig ifj. Csécsi Jánosnak jól olvasható írása, melyből csak itt-ott mosódott el, vagy esett áldozatul későbbi kitépésnek egy-egy szó; csupán az 56—66. levélen vannak idegen kéztől származó írka-firkák, majd — II. József korából — egy iskolai földrajznak csinosan irt töredéke, és a 2. levélen lévő kései bejegyzés: »Daniel Göbel possidet hunc Librum. Die 18-va Marty. Ao, 1772-do« tanuskodik róla, hogy a könyv nem sokkal ifj. Csécsi János halála (1769. jun. 1.) után, 1772-ben már idegen kezekre jutott.

Maga ifj. Csécsi János a kötetet az első levélen olvasható bejegyzés szerint (Annumeratur Libris Tseetsi Ab Ao. Aerae Christi 1708 25 Julii) 1708-ban, jul. 25-én, egy hónappal azután, hogy atyját eltemette, sorozta könyvei közé, s aztán későbbi sok bú-baja, szenvedése között nem egyszer pihentethette meg szeméit lapjain. 1733-ban, november havának egyik estéjén, beleírja az ő szeretett hitvesének halálozását: Uxor mea dilectissima Maria Ubrisi obiit Ao. 1730 25 Octobris Aetatis Ao. 32 Matrimonii 16¹/₄ — és hozzáteszi: »Scripsi infelix maritus a. d. 8 Novembris 1733 Viduitatis die jam 1111 — Aetatis Anno 44.«

Szerencsétlen volt már akkor nagyon és hivatala elvesztésének jóformán előestéjén állott. Ezek az egyszerű lapok azonban földézték lelkébe családját, apjának küzdelmeit és dicsőségét, vigasztalást adva elborult lelkének.

II.

Annus Christi MDCL. 1650.

Hoc anno Editus est in hanc lucem ex Patre Georgio, Matre vero Dorothea in Pago Comitatus Abaujvariensis Szakally² dicto, mortuo statim post Nativitatem Fratre, quos Mater gemellos peperit, die 14 Junii Hora VII Matutina.³

MDLIII.

Hoc Anno simul cum Matre sua (Patre fugam sibi consulente) a Praedatoribus Turcis totum Agrum illum depraedantibus et multos Pagos

¹ Alább röviden »napló«-nak nevezve.

² Ma: Szakoly.

³ »Hora 7 matutina, minuta x, cum Sol in quarto Gradu Cancr.« L. Napló, 119. l.

Exurentibus Agriam in Captivitatem ducitur cum ingenti hominum captivorum Turba, ubi a Domino suo Turcā alii Turcae (qui Matrem Captivam duxerat) venditur, qui eum Pro Filio proprio habuit.

MDCLV.

Hoc Anno Opera Patris sui ex aere Nobilis Cuiusdam Francisci Kormos ex Captivitate liberatur simul cum Matre et Sorore jam in Captivitate nata datis in Lytro pro qualibet persona 110 Daleris in Summa 330, Facientibus florenos Hungaricales 192.

MDCLVI.

Hoc Anno pro Exsolvenda residua Lytri sui parte Cum Patre suo Regnum mendicando obire Cogitur et Piis Ecclesiis per stipem Erogare, Compedes suos Captivales ubique circumferens, quum etiam mendicatione tantum quanto Lytrum exsolvat, conquirat, large ei hominibus Elemosynam suppeditantibus ad Stuporem et invidiam Concaptivorum reliquorum.

MDCLVII.

Hoc Anno una Cum Patre suo et tota Familia ex Patria sua Szakally in Pagum eiusdem Comitatus Tséts migrat eo, quod domo et omnibus facultatibus Pater in Priori loco privatus fuerat, et quod nobili illi Francisco Kormos qui ad persolvendum illud Lytrum 100 Daleros contulerat se subjecerit.

MDCLVIII.

Hoc anno Omnibus facultatibus Ob Turcarum vastationem exhaustus Pater juxta suum votum, qui hunc Deo dedicatum a Nativitate voluit, cum facere non quivisset, Porcis Custodiendis praecepit, ignorans velle Deum per hunc homines et Animos custodiri ad salutem.

MDCLIX.

Hoc Anno aliquanto opulentior factus Pater Sagacitate ingenii Pueri et benevolorum verbis motus eum a Porcis removet et juxta antiquum suum votum Scholis dedicavit, mittens in Triviale Pagi hujus Tséts Scholam, a qua Schola et Pago nomen suum accepit. Quo die unico, quo scilicet ad Scholam ductus est, ad Stuporem Magistri sui totum Alphabetum memoriter didicit.

MDCLX.

Hoc Anno ex Schola Pagi huius in Scholam Patriae suae Szakally reducit, ubi a Sorore quadam sua sustentatus Studia et Scholam continuat.

MDCLXI.

Hoc Anno Pater ejus Expensus pro studiis Filii facere nolens eum Scholis interdicere facit et rebus suis Rusticanis applicat, multis tamen Conjugis quaerelis et lacrymis motus et quod totam rebus Sacris inclinationem videret Filii sui, post non longum tempus iterum Magistro Scholae eum docendum tradidit.

MDCLXII.

Hoc Anno in Tertiam Scholam Pagi scilicet Nagyida, Pago Szakaliy contermini, ducitur hospitans in Molendino, ubi Magistrum crudelissimum et nefarium habuit, nec ad docendum Commodum, quare Scholam hanc diu continuare non potuit.

MDCLXIII.

Hoc Anno ex vilibus his Scholis in Scholam magis florentem Oppidi Szepsi Comitatus ejusdem ducitur, ubi foeliciores sui studii fecit progressus, Rectoribus usus foeliciores. Quo Anno posteaquam hactenus saltem Rudimenta litterarum didicisset, Grammaticam discit et foelicitate discit.

MDCLXIV.

Hoc Anno in hacce Schola postquam Grammaticam fideliter perfecisset, et Praeceptorum suorum Judicio Superiori classe dignus judicatus fuisset, in classem syntacticam collocatur ad discendam Facultatem illam.

MDCLXV.

Hoc Anno ex voluntate Domini sui alte dicti ex Schola hac per Patrem suum in Celebre Gymnasium Saros-Patakiense ducitur. Cui regendo Tunc praeerant DDs Mich. Buzinkai, Joh. Pósaházi, Valent. Köpetzi. ubi Conducto Hospitio Grammaticam, cui jam interdixerat, iterum resumit, et eodem die quo Classem intrat, more Consueti Puerorum Imperator designatur.

MDCLXVI.

Hoc Anno syntaxim, quam alibi jam discere coeperat, discit et absolvit quam laudabiliter, habens suos Condiscipulos Praenobiles: Paulum Gyürki, Abraham Vay, Adamum Vay, Franciscum Tsitseri, Martinum Puki, Franciscum Ilosvai, Franciscum Kökényesdi et alios quam plurimos.

MDCLXVII.

Hoc Anno hospitio suo antiquo mutato syntactiaque relicta Poësim studere incipit, quam etiam facultatem fideliter toto hujus Anni Spatio ediscit et absolvit, Publica Oratione metrica juxta morem consuetum habita.

MDCLXVIII.

Hoc Anno Poësi quoque absoluta Rhetoricam et oratoriam, logicaeque primordia discit, Condiscipulis usus omnibus supra memoratis, quos etiam facultates hoc anno laudabiliter absolvit, Publicas in Auditorio habens coram toto Coetu Perorationes.

MDCLXIX.

Hoc Anno superans jam Classibus omnibus ad Publicam promovetur Logicam laudabili industria ediscens, condiscipulisque suis collegiatim revocans, qua etiam absoluta Scholae Patakinae valedicit, utpote impar, ut habitum Scholae huius Legibus conformem compararet et juxta Alumnos Scholae huius vitam traheret. Itaque in Scholam quoque non parum illustrem Cassoviensem transit Mense Decembri.

MDCLXX.

Adscitus Cassoviae in numerum Studiosorum, postquam Albo Scholae inscriptus fuisset, studia sua Theologica, Metaphysica, Physica, Ethica, Graeca nec non Logica diligenter continuat habens Professores Doctissimos DDDD Alexandrum Fel-vintzi,¹ Gerhardum Kabai,² Paulum Líznyai,³ Petrum Almási.

MDCLXXI.

Hoc Anno a fidelibus Praeceptoribus suis Classi Grammaticam dedocendae praeficitur, juxta quam constudiosis suis logicam revocat, utroque munere satis probe defunctus. Quo anno etiam infortunata scolopum suum iuxta urbem exonerans per ictum globi partem digiti sui intermedii manus dexteræ amisit.

MDCLXXII.

Hoc Anno ab iisdem suis Magistris arti Syntacticae praeponitur, quam cum fideliter docet: operam dat et Graecis literis, quas suis commilitonibus diligenter praeundo docet. Eo etiam Anno cum Schola aliquamdiu excessisset et ad Patronum suum Franciscum Kormos secessisset, cum eodem a Militibus Francisci Rákóczi Principis capitur et in Fortalitium Regetz deducitur, ubi Mensibus Octobri et Novembri perpresso Aresto clam se ex Muro Arcis praecipitat. Salvus tamen evadens nullis consciis diutissime in Patria sua latitat.

¹ V. ö. Bod, Athénás, 84. Magyar nyelvű munkáit; I. Szabó K. RMKvt. I. 1230., 1279., 1315. sz. a.

² Bod, i. m. 125—126. I. Szabó K. i. m. I. 1208., 1220., 1280. II. 1398. sz.

³ Bod, i. m. 162—3. I. Szabó, i. m. I. 1421. II. 1609., 1658., 1729., 1730. sz.

MDCLXXIII.

Post hunc casum Cassoviam venire non audens Militibus se adiungit et totam hyemem inferiores Hungariae Partes visitando consumit. Unde redux Cassoviam repetit et Poësim docendam subit, quam etiam toto Anno publice continuat, nec non Theologiam Maresianam Praeside Professore Alexandro Felvintzi sociis suis laudabiliter revocat. Quo etiam duorum mensium aegritudine qua morti vicinissimus fuerat, affligitur. A quo tempore ad Annum usque 1701, quo in similem aegritudinem incidit, ab omni, vel unius guttae aquae potu mirabiliter abstinuit.

MDCLXXIV.

Hoc Anno cum Rhetoricam publice docendam et Ethicam privatim revocandam subiisset, tota Schola [] per Papistas turbatur et omnes Scholares Regno excedere jubentur, quo facto [] cum Plurimis Condiscipulis et Professoribus suis Transylvaniam venit, Debretzini relictis Professoribus Albam Juliam. exurbanæ Scholæ Patakinæ Residentiam salutatur Professoribus D. D. Michaelae Buzinkai et Johanne Posaházi A. L. M.

MDCLXXV.

Hoc Anno in Illustri hacce Schola studiis Theologicis et praeprimis literis Ebraicis fidelissime discendis incumbit, in quibus tantos brevi temporis spatio fecit progressus, ut Grammaticam insignem Ebraicam ipsi quoque cl. Joh. Pósa-házi eiusdem Facultatis Professori maxime Commendatam concinnarit et magnæ Juventutis Scholasticæ Parti ejusdem Lingvæ Principia laudatissime et ad stuporem omnium revocavit.

MDCLXXVI.

Hoc Anno a Professoribus suis Praeceptor Artis Grammaticæ jam antea a se Cassoviae doctæ Constituitur, quam Spartam fidelissime peragat admirante ipso quoque Celebri Viro Cl. D. Mich. Buzinkai ob accuratam et Methodicam institutionem, optimamque Pronuntiationis Accurationem. Quo etiam Anno nimiissima et Hebdomadarum aegritudine et Cephalæa intensa affligitur, in qua cum sanitate incomparabilem Capillorum suorum jacturam fecit. Eo etiam Anno mense Julio Matrem suam Dilectissimam Dorotheam unius diei saltem aegritudine mortuam amittit.

MDCLXXVII.

Hoc Anno iterum docenda Classe syntactica, ea quoque jam a se docta ornatur. Juxta quam Medulla Theologiæ Amesii¹ revocanda traditur, quas utrasque Facultates, hanc Studiosis Togatis, illam Pueris laudatissime revocat, annum hunc utroque docendo implens.

¹ E mű később — 1685-ben — Debreczenben is megjelent Töltési István kiadásában.

MDCLXXVIII.

Hoc Anno Praenobilium sex Adolescentum Magnatis Nicolai Tholdi de Szalonta Filiorum Paedagogus constituitur, cum quibus cum hyemem totam extra Scholam in Possessione Bolgár eos docendo transegiſſet, cum iis Scholam repetit et Paucis post diebus Praesidium Logicae Buzinkaianae¹ subit, quo munere toto hoc Anno defungitur. NB. Quo etiam Anno consilio nescio quo animum ad Conjugium applicat, volens ducere Nobilis Cujusdam Filiam, a quo tamen ab huius Parentibus Deo sic volente repudiatus est.

MDCLXXIX.

Hoc Anno Mense Januario in numerum Primariorum Scholae civium receptus post VII dies totius Scholae Civium Suffragiis Senior creatur. Quod officium ad initium sequentis Anni Exemplo raro laudatissime administrat simul cum Paedagogia, juxta quae officia totius Anni huius decursu Physicam, Metaphysicam et Pneumaticam Pósaházianam² Civibus omnibus Scholae docet.

MDCLXXX.

Hoc Anno Mense huius Januario superato jam Decimo Status Scholastici Anno, absque ullo officio, Scholae et toti Regno Transylvaniae valedicit, animo Deo se totum committente in Hungariam egressus, volens servire Hungariae praeprimis Patriae suae dulcissimae, et sic Seniore Ikafalvi ei surrogato in Hungariam venit, ubi extra spem et insperato in itinere quasi ex abrupto Scholae Tallyensi bellorum turbini- bus et persecutionibus attritissimae praeficitur cum ab II. retro annis Schola illa Rectore caruisset.

MDCLXXXI.

Hoc Anno, ut et praeterito Spartam suam sibi Divinitus datam pro re nata pergit, non erubescens [] classium et Facultatem fructuosissimus Praeceptor et Praeses, collegii laudatissimus Senior et quam plurimis Vocationibus invitatus Juvenis sub toto biennio nil praeter sola literarum initia Pueris Alphabetariis inculcare et inter ipsos sedens nil praeter A et B docere, toto Animo Ecclesiae Dei Promovendae et augendae intentus.

MDCLXXXII.

Hoc Anno congestis sibi ex biennis Rectoratus fructu plus minus 30 vinis iisque 900 praeter-propter Florenorum praetio venditis Animum adjicit salutare Regna Exstica, quam intentionem ne minimis quidem hac-

¹ Compendii Logici Libri Duo. Labore et industria Michaelis Buzinkai. Patakini, 1661., 1668. Lőcse, 1696. és 1702.

² Philosophia Naturalis. Authore Joh. Posaházi. Patak, 1667. — Ars Catholica. Vulgo Metaphysica. Patak, 1662. — Pneumatologia. Patak, 1662.

tenus cogitaverat, et sic Scholae valedicit succedente ipsi Georgio J. [] vocationes ad ministerium insignes Bénye, Torna [] recusat et cum Johanne Óvári ac Jacobo Pootsi itineri Academico se accingit (laudabili Disputatione Synodica in Göntz-Ruszká die 25 Februarii prius habita) 27 Aprilis, et superata tota Polonia ac Prussia per mare Balthicum venit in Belgium in Academiam Ultrajectinam die 27 Junii, Rector tunc [] fides Petrus [].

MDCLXXXIII.

Hoc Anno in Academia hacce sub Professoribus Celeberrimis Petro Mastricht, Hermanno Vitsio, Melchior Leydecker, Hermanno van Halen Theologiam, Joh. Leusden Philologiam, Gemdo de Vries, Joh. Lajss Philosphiam indefesso labore perdiscit, et ad invidiam aliorum in scientia omnium emergit, condiscipulis usus Steph. Komáromi, Sam. Kaposi, Sam. Szikszai, Fr. Makai, Sam. Zoványi, Sam. Váradi et coeteris 12. Hocque Anno Academiás Leydensensem et Frenequeranam visitat. Ingenti morbo hoc etiam Anno affligitur ita, ut de reditu suo in Patriam pene desperaret.

MDCLXXXIV.

Hoc Anno flagitante Typographo Excellenti Nicolao Tótfalusi correctionem Bibliorum Hungaricorum recipit et toto Anno inter coetera Studia labore plane Herculeo Biblia Hungarica hactenus satis incultantiori primaevo restituit insertis iis vocibus circiter 2000 adjuncto illi Samuele Kaposi, pro quo labore inaestimabili multorum odia et maliloquia praemii loco reportavit. Eodemque Anno Studiis praepreparatis Philologicis maxime operam dat multum conferens correctioni Bibliorum scientia sua [].

MDCLXXXV.

Hoc Anno cum a Debitore suo in Hungaria deceptus fuisset, multis ob paupertatem miseris [] us 96 Taleris a Professoribus mutuo erogatis in Hungariam redux cogitur, et sic 1 Aprilis cum Sigism. Gyarmati (qui ab eo 12 florenos ei debet) versus Patriam [] et post multa Impedimenta in Polonia et Hungaria ob Rebelles (cum in solo Oppido Rosnyó 10 Hebdomadis commorari coactus sit) Die 25 Octobris Tallyam pervenit Patriam multis malis expositam inveniens. Hocque tempore ad Pagum R [].

MDCLXXXVI.

Hoc Anno a Curatoribus Scholae S Patakinae, ubi jam a tribus annis Studiosi Alba Julia egressi sine Professore hospitabantur, ad Gubernium Scholae vocatur, quod officium licet primum recusat, sed tandem amplectitur et opera praepreparatis Pauli Klobusitzki¹ die 9 Februarii

¹ A Napló 51. l. szerint a curatorok egyike volt. Az ünnepélyes bevezetés febr. 11-én történt, »habita insigni oratione Inaugurali de restituto et reaedificato Templo secundo Hierosolimitano.«

inauguratur. Theologiam Amesii, linguam Ebraicam, Physicam et Metaphysicam suis, quorum tunc erat Senior Steph. Parasznai, laudatissime docet, habens Auditores circa 30. Eodem Anno 12 Augusti desponsat in uxorem Claram Rajtzi virginem,¹ quam 12 Novembris ducit. Eodemque Anno Pater ipsius moritur. Seniores primum habuit Steph. Parasznai.

MDCLXXXVII.

Hoc Anno occupato Templo, totum Collegium per Papistas occupatur, quod post multa certamina Franciscus Klobusitzki cedere cogit die 24 Aprilis omnibus Scholae Civibus dispertis. Quo tempore Res omnium Ecclesiarum in miserrimo statu erant positae. a reliquiis tamen Israëlitis opera Senioris Tractus Abensis Andrea Gyöngyösi Göntzinum transporatur mense Julio, ubi Scholam sicut in mari aedificare incipit, a nullo plane Studiosorum comitatus, ibidemque prima Sobole Filia Eva Die 1. Septembris Domus ipsius augetur.

MDCLXXXVIII.

Hoc Anno in Schola jam nova noviter docere incipit et suis Paucissimis non minore quam Patakini animo omnia boni Rectoris et Doctoris officia praestat, per literas supplices erogatis hinc inde Piorum Elemosynis, quibus Scholae ejus Cives sustentari et vitam trahere queant. In misera hac Schola satis angusta cum suis et aedificare cogitur, et vilia domicilia exstruere debet, quod et libenter, nihil grave ducens pro nomine Christi, facit, etc. Primum habens Scholae Seniores Steph. Szokolai Die 28. Junii constitutum.

MDCLXXXIX.

Hoc Anno Editur ei in lucem Parvus Secundus Filius (qui haec scribit) Johannes 11 Junii, hora 7 matutina. Hocque anno cum Familiam jam [] proventu suo Sustentare haud quiret, animum adjecit, ut Nobilium Filios in Mensa sua interteneat, quos ad Annum usque 1703 Continuavit, Primum habens Nobilem Andream Kevély Patakiensem. Politicam, Historiam et Theologiam cum Logica hocque Anno laudatissime docet suis [] Senioratum gerente Petro Gőnyűi.

MDCXC.

*Hoc Anno insignem Conjugis suae Fratrem Adanum Rajtzi Affinem suum dilectum Adolescentem Anno aetatis 25. mortuum amittit Die 24 Martii. Hocque anno minister Ecclesiae illius Secundarius Franciscus Zemlénýi (quos ad huc binos, Gregorium Némethi et hunc, habuit) in Ecclesiam Cassoviensem transfertur et sic cum uno Collega manet. Grae-

¹ »Nobilis quondam viri Nicolai R. relictam filiam.« Napló, 190. l.

* NB. Hoc ad Annum sequentem 1691 referendum est. Tsétsi jegyzése.

cum, Hebraicam lingvam, Theologiam binis vicibus Logicam et Metaphysicam hoc Anno suis docet. Seniore Scholae habens Andream E. Debretzeni.¹

MDCXCI.

Hoc anno cum nullo ad huc palpabili Stipendio [] fuisset, tractus Fratrum Abensis ei confert Taleros Hungaricales 100. Hocque Anno domum suam Tertia prole Auctam videt nato filio ei Andrea die 1 Novembris, quem tamen mors ei subito die 20 Novembris eripit. Theologiam, lingvam Hebraeam, Logicam, Historiam et Physicam suis laudate docet. Seniore Scholae usus Georgio Miskoltzi.

MDCXCII.

Hoc Anno cum tota sua Schola et Ecclesia ab Episcopo Neostadiensis Christophoro a Roxas² unionem Ecclesiarum meditante multum diuque vexatur et affligitur, sed omnibus ejus Conatibus resistit. Hocque Anno die 27 Septembris uxor eius doloribus maximis quartam prolem intemporaneam enititur in utero mortuam.³ Seniore quem Anno praeterito habens Theologiam duabus vicibus, Metaphysicam, Historiam, Logicam et Ethicam docet.

MDCXCIII.

Hoc Anno laudatissime Spartae suae Theologiam, Physicam, Logicam, Hebraicam docens [] per Jesuitas toto Regno Ecclesias persequentes tentari incipit, sed animo invicto iis resistit et Scholam cum Ecclesia tutatur ad stuporem omnium. Hocque Anno a nephario quodam officiali Germano apud eum impie hospitante, cum eius jussa facere nequiret, ferme glande trajicitur, a quo malo tamen Divina manus eum liberat. Seniore Scholae habens Stephanum Pósaházi.

MDCXCIV.

Hoc Anno Generalis Caesareus Comes Johannes in Gronsfeld totam hyemem ibi Commorans incredibili amore et officiositate in eum ducitur, eumque quotidie Praedio dignum ac Dominiis vocat. Hocque Anno quintam suam prolem Filium Davidem videt die 4 Julii. Hocque Anno Grammaticam suam Hungaricam conscribit⁴ et suis duobus hoc Anno civibus, cum Logica, Theologia, Metaphysica, lingua Graeca ac Ethica docet. Hocque Anno a Jesuitis tentari agressus multa ab iis patitur. Seniore hoc et sequenti Anno habens Stephanum Szederkényi.

¹ D. *Ember* Andr. 1690. márcz. 6-án lépett hivatalába.

² Ez ellen dolgozatot is írt: Resolutio ad propositionem Chr. a Roxas, episcopi Neostadiensis unionem ecclesiarum Romano-cath. et protestantium urgentis. (V. ö., Lampe-Ember).

³ A napló 167. l. szerint a születendő gyermeket — ha él — Mihálynak nevezték volna. »Nominandus Michael.«

⁴ Observationes orthographico-grammaticae. Megj. Lőcsén, 1708. Utóbb Szebenben, 1767.

MDCXCV.

Hoc Anno Filium suum Davidem dilectum mortuum videt die 22 Januarii.¹ Hocque Anno Jesuitae Cassovienses oppido Göntz Jure Hypothecario potiti 31 Januarii, Scholam die 8 Martii invadunt, eumque variis modis, minis et pollicitationibus vexant et post multa Certamina die 25 Maii tota Schola et Ecclesia turbant per Praesidentem suum Stephanum Pető, sicque eum logicam, lingvam Ebraicam et Theologiam docentem in Capite de Creatione interrumpunt. Hoc Anno vocatur ad ministerium Ecclesiae Miskoltzinae, sed Patronis Scholae volentibus in Scholam Cassoviensem traducitur die 20 Maii, ubi Scholam et classem discentium in eundem ordinem, quo Göntzini erant, redigit et easdem facultates ibi quoque docet.

MDCXCVI.

Hoc Anno nascitur ei Proles sexta Filius Josephus die 20 Januarii. Hocque Anno Scholam suam Cassoviensem Auri [] ad invidiam hostium resumit, Theologiam, Logicam ac Physicam cum Politica suis docens, sed per Jesuitas Cassovienses nunc iterum die 27 Martii ejicitur, a Commissariis nomine Caesaris locus Scholae et Templo in Suburbio assignatur, quem aliis recusantibus acceptat, et Congesta per litteras plurimas supplices Elemosyna Scholam primo aedificat, totum Annum aedificando et docendo consumens valde moleste et misere, Suamque familiam 1 Decembris eo duxit. Hocque Anno 3 Septembris Principem Transylvaniae Michaelem Apafi II. Viennam euntem salutat.²

MDCXCVII.

Hoc Anno aedificata quadamtenus Schola, eum quem alibi Regendi et docendi ordinem observat, Theologia, Politica, Logica et Grammatica sua Hungarica laudate docta. Hocque Anno septimam prolem Filiam Mariam die II May videt. Hocque Anno usus est Seniore ut et Anno Praeterito Johanne Örvendi. Hocque Anno mense Augusto a Generale Cassoviensi Octavio Nigrelli ob suspicionem alicuius rei graviter vexatus est, honorifice tamen dimissus.

MDCXCVIII.

Hoc Anno Scholae noviter aedificatae Partes [] erogatis item elemosynis per Literas supplices adjicit suo labore et fatigio indefesso, docens [] Theologiam, lingvam Ebraicam, Logicam et Historiam Ecclesi-

¹ A Napló 42. 1. szerint Dávid 6 hónapot élt. De quo hoc Distichon fecit :

Fili David eras Genitorum gaudia vivus,
Luctus es at moriens, perpetuusque dolor.

² »in Suburbio Cassoviensi. Hora 2 meridiana.« Napló, 155. 1.

asticam. Senioremem Scholae suae jam-jam restitutae habuit Stephanum Azari et Johannem Almási. Hocque Anno cum adhuc nullo ferme Stipendio docuisset, die 16 Januarii a Congregatis aliquot Patronis annua solutio florenorum 300 et Cubalorum Tritici 20 annuatim, designatur.

MDCXCIX.

Hoc Anno a perpetuis suis hostibus Jesuitis clanculum tentatur, qui Scholam turbare agressi a Generale Cassoviensi impediuntur. Hocque Anno a foedissimis quibusdam Studiosis Papistis nefarie ferme lapidibus ante Scholam concutitur. Hocque Anno Cla. Steph. Pósaházi ex Academicis Belgicis Reduci ad Professoratum vocationem dat, qui tamen recusat. Habens Senioremem Johannem Almási. Theologiam, Physicam ac Lingvam Ebraicam cum Grammatica Hungarica suis laudatissime docet. Hocque Anno Mense Novembri ingenti aegritudine premitur.

MDCC.

Hoc Anno Dilectissimus Omnium Liberorum Filius Josephus moritur natus annos 4 cum dimidio Die 16 suae Infirmationis, Die 29 Maii. Hocque Anno a Jesuitis, praeprimis Francisco Klobusitzki pene exturbandus fuisset, nisi hostes hos Palatinus Hungariae, Paulus Esterházi Comitatus [] celebrans non consentiendo praepedivisset. Hocque Anno Theologiam et Grammaticam Hungaricam suis docet, Senioremem Scholae habens Johannem Tsernahai.

MDCCI.

Hoc Anno die 18 May Octava et ultima prole beatur, Filia Clara. Hocque Anno ingenti et intolerabili 9 Hebdomadum aegritudine premitur mensibus Julio, Augusto ac Septembrii. Quo aegritudine eoactus aquam as e XXVIII annos non bibitam degustat et ab eo tempore semper ea maxime delectatur. Hocque Anno Scholae Suburbanae partem aliquam noviter adjicit. Eodemque Anno Mense Novembri iterum durissima aegritudine affligitur. Eodemque Anno Theologiam, Logicam et lingvam Hebraicam studentibus docet. Habens Senioremem Stephanum Simándi.

MDCCII.

Hoc Anno Tertium tentatur ab hostibus suis, sed Deus omnes Eorum Conatus eludit, Fran. Klobusitzki insidiante, quatenus Studiosi ne arma gererent, ut eo facilius Scholam Turbare quirent adversarii. Hoc quoque Anno Theologiam et Lingvam Hebraicam ultimum docet. Habens insigne et ultimum Examen Hebraicum Die 20 Julii. Grammaticamque Hungaricam ultimum docet. Per aliquot hosce Annos, Doctrina Logices Praesidibus Studiosis Commissa. Senioremem habens Scholae Samuelem Tartzali.

MDCCIII.

Hoc Anno Theologiam docens et absolvens die 3 Septembris. ob Generalem Hungarorum insurrectionem tota Schola turbatur Die 20 Julii, a quo die deficere incipit et ad 1 Novembris tota deficit. Ipse tamen cum sua familia et sex studiosis Scholam non deserit, sed inter armorum strepitus et bombardorum ejaculationes ad 31 Decembris defendit. procurat, tutatur. Hocque Anno partem adhuc insignem Scholae adjicere vult, sed ob hanc Causam praepeditur. Seniore anno hoc, ut et Sequenti habens Georgium Tornallyai multis [] tis die 1 Martii constitutum.

MDCCIV.

Hoc Anno toto obsidionem aut blogradam in urbe Cassovia tolerat multis miseriis, fame, siti, injuria ab hostibus et adversariis allata, Deo tamen ita providente pacifice. Hocque Anno die 5 Januarii Schola penitus deseritur, ac mense Majo eius Plateae destruuntur. Eam tamen, ut potest, diligentissime procurat et ab hostibus plurimis vicibus destruere volentibus prudentissime defendit¹ usque ad 10 Augusti, quo die Armistitium factum est, et 20 Octobris, quo die urbs deditionem fecit. Quo facto studiosos eo retrahere multum diuque agit. Sed ii die 13 Decembris Scholam Patakinam in rudibus jacentem occupant. Hocque Anno mense Augusto in [] ssime ob multa mala aegritudine tangitur, ac soluta obsidione Cum Cla. Fr. Zemlényi Collega suo desideratissimo Synodum Göntzini Celebratam die 26 Novembris visitat.

MDCCV.

Hoc Anno Scholam Patakinam visitat die 3 Januarii atque Seniori surrogat Martinum Almási eam iterum occasione synodi [] visitat die 25 Februarii. Hocque Anno jam multiplicatis in Schola Studiosis die 14 Maji cum Filio Patakinum venit, Familia sua Cassoviae relicta, ubi 15 May Seniori succedere facit Steph. Harsányi ac 18 May Theologiam ultimum docere incipit. Hocque Anno die 2 Septembris ad Comititia Szétséniensia venit missus ab Ecclesiis Reformatis,² ubi Principem Rakoczium die 4 Octobris salutatur³ et inde die 10 Octobris redit. Hocque Anno Lexicon Latino-Vngaricum et vice versa emendat et placita Auctoris D. Fr. Pápai corrigit.

MDCCVI.

Hoc Anno Scholae reditus resumuntur die 26 Januarii et 1 Februarii pro reducenda Familia Cassoviam venit, et inde 3 Martii reducit et 4 Martii hospitium suum reoccupat. Hocque Anno Logicam die 16

¹ V. ö. Bod, Historia Hungarorum Ecclesiastica. Lugduni-Batav. Tom. III. pag. 406.

² »Ratione Restitutionis Ecclesiarum etc. Comitatus Zemleniensis Reformatarum.« Napló, 154. l.

³ A napló szerint: »in tabernaculo proprio, officiose . . . Hora 4 Meridiana. Ipso die Francisci.« 170. l.

Januarii ultimum docere incipit. Hocque Anno Filia eius dilectissima Eva moritur die 24 Aprilis post 5 hebdomadarum infirmitates, magna Parentum moestitia. Die 8 Martii Seniori succedit Petrus Almási Hocque Anno Die 16 Octobris metu Germanorum Cassoviam obsidentium Cum toto Oppido et Schola profugit atque 10 totis diebus in montibus et locis indebitis vagatur. Theologiam iam praeterito inchoatam docendo continuat. Hocque Anno die 10 Junii Hora 4 meridionali in Domo sua Scholari fulmine plane juxta eum decidente Gravissime exterretur. Hocque Anno die 21 Aprilis a Studiosis Albensibus, praepremis Greg. Kemleki eorundem Primipilo Coacta per eos Synodo [] non levi infamia afficitur.

MDCCVII.

Hoc Anno die 20 Septembris Principem Rakotzium salutat.¹ Die 4 Martii Seniori substituit Johannem P. Vályi ultimum et miserrimum. Hocque Anno 20 Die Julii ultimum Examen Puerorum Celebrat et in hac Schola restituta primum. Hocque Anno die 5 Decembris² ultimam habet Professionem Theologicam de nono Praecepto et 7 Decembris Disputationem de septimo Praec.³ et 9 Decembris infirmari incipit ex pedibus. Hocque Anno opus Historicum Erud. D. Pauli Debretzeni in MScriptis perlegit et emendat. Atque ita Steph. Pósaázi in officium Professoratus vocatio datur.

MDCCVIII.

Hoc Anno lethali et emortuali toto infirmatur. Lingvam Ebraicam ultimum docere cogitat, sed aegritudo et mors praepedit. Cl. Steph. Simándi die 11 martii ad officia Professoratus vocationem dat et 20 Martii multis aegritudinibus affligitur. A suis Discipulis Scholae Primpilis plurima injuria afficitur et multum exagitur. Die 30 Aprilis ad Thermas ducitur valde infirmus, unde post 4 dies reducitur et multis Coacervatis in eum aerumnis, die 14 Maji Hora 12 meridiana minuta XXX pie et placide, dormienti similis moritur, et Sepulchro die 15 Maji impositus die 20 Maji humatur,⁴ postquam vixisset Annos fere 58, Fuisset Professor ferme Annos 23 et Infirmatus fuisset Menses 5.

Currus Izraelis et Equites eius!

Et nos sequemur euntem.

¹ A napló 163. l. szerint: »Principem Franciscum R. II. Patakinum venientem cum tota Scholastica Turba ei obviam progressus honorificentissime salutat.«

² A napló 202. l. szerint; (VI Decembris) »Hoc die ultimam habet Praelectionem Theologicam de praeecepto nono.«

³ Respondentem habens Johannem Szétsi, cui opponerant: Georgius Szerentsi, Joh. Szent-Péteri, Steph. Göntzi. — Napló, 202. l.

⁴ »Hoc die a sexto Die mortuus jacens Sepelitur in Cimiterio Patakiensi magna solennitate. Habente Concionem in Aula Collegii Cla. Martinus Zádorfalvi Ecclesiasta Ujheliensis et Seniore Vener. Tractus Zempl. Quem oratione vernacula excepit D. Petrus [] ludimagister Ujheliensis. In templo oppidi concionem habuit Cla. Paulus E. Debretzeni Ecclesiastes Liscensis.« Napló, 102. l.

ALVINCZY PÉTER ÉLETÉHEZ.

(Kassa város jegyzőkönyveiből.)

(Harmadik közlemény.)

1626. 22. Maii. die extraordinaria. Fuit frequens amplissimus senatus et incluta communitas.

Dominus iudex proposuit: Juthat eszében kegyelmeteknek, hogy ez elmúlt napokban, mikoron együtt volt volna az papok dolga miá, tudhatja kegyelmetek, Alvinczy uram minemű panaszt tőn Buseus ellen, és miért kellett elhagyni az ecclesiát, melyre Buseus igen keveset akarván szólani, mind csak azon inhaereált, hogy bocsássák ezt az dolgot az ő competens bírāja eleiben, úgymint az superintendens Zablerus uram eleiben. Melyben kegyelmetek mint forgolódott, tudhatja, és mit találánk fel, úgy hogy kívánságának helyt adván, hivassuk Zablerus uramat, mely kegyelmetek végzése szerint elhivattuk és jelenlétekben mind Zablerus s mind az eperjesi főpredikátor uramék előtt itt fenn az tanácsházon Alvinczi uramat is felhivatták, ő kegyelme Alvinczi proponálta az ő nagy panaszát az superintendens előtt, melyet azután megértvén az predikátorok, kérték Alvinczi uramat, hogy ő kegyelme ilyen stricte ne cselekedjék, hanem mutassa jóakarátját és engesztelődjék. Erre Alvinczi uram megköszönvén intéseket, hazament. Azután Buseust is felhivattuk és Zablerus uram igen serio obiurgalta Buseus uramat, miért hogy ilyen keményen viselné magát, ő kegyelme eléggé mentette magát, hogy semmi vétke nincs, de egyáltalában azt is mondta, hogy ő erővel senkire nem kötheti magát az conversatio végett és azt is mondta, hogy sem Alvinczi uramnak in specie, sem az magyar ecclesiának ő bizony semmit sem vétett. És kívánja, hogy mindent ellene megbizonyítsanak. Mi is azután mindenképpen előszámláltuk, hogy ő kegyelme mi érettünk alázná meg magát és tartana ezután conversatiót Alvinczi urammal, de ő kegyelme ugyan mind csak annak inhaereált, hogy kész conversálkodni ő kegyelmével, de az mennyire az externa conversatiót illeti etc. Sok szó után azután majd 12 óráig itt fenn levén az tanácsházon mind abban fáradoztunk, hogy békességre hozzuk ő kegyelmeket, de ugyanakkor semmi sem lehetett. Azután találtuk azt, hogy délután még egyszer összegyűljünk az én házamhoz, mind Zablerus uram, mind az eperjesi plebánus és meg is tentáljuk az békességet. Odagyűlvén, hivatók Alvinczi uramat és mingyarást eljövén, mind az predikátorok s mind mi instáltuk, hogy ne tartsa ilyen keményen magát, hanem ez egyszer még engedjen meg és vegye el neheztelését. Végtere sok szóval mindent előlszámlálván, mi következhetik, mire is kell minékünk vigyáznunk, ő kegyelme jól gondolkodván cselekedje meg még egyszer az közönséges békességet. Melyre ugyan serio is intette Zablerus uram. Erre azután sok gondolkodásával Péter uram monda: No látja Isten, hogy soha abban nem mesterkedtem, hogy valami gonoszra vagy haragra okot adjak és idegen sem voltam az békességtől soha, most sem vagyok, azért csak tudnám, hogy állandó lenne az békesség, most is mégis ex superabun-

danti cselekedném valamit, mind azáltal az kegyelmetek intercessiójáért és ilyen becsületes főembereknek ide alá való fáradságáért ihon megcselekszem, hogy mivelhogy azt mondja, hogy sem engemet, sem az magyar ecclesiát nem értette az kalvinista néven. Tehát ezt publice az Isten székéből mondja meg, hogy sem én reám és az tanítókra, sem az magyar ecclesiájára (így!) nem dirigálta az ő concióit, tehát megleszen az békesség, és ez előbbeni dolgok mind eltemetve legyenek. Én is az Isten székiből megjelentem, hogy valami egyenetlenség volt köztünk, sopialtatott, azért immár kiki az ő szokott helyére szabadosan elmehet és meg is mondom, miért volt az értetlenség.

Erre Alvinczi uram elment, mi is megköszöntük ő kegyelme jó ajánlását. Azután Zablerus uram és az eperjesi predikátor velünk egyetemben találták azt, hogy hivassuk Buseus uramat, talán erre immár reá terelhetjük. Eljövén Buseus uram, Zablerus uram proponálá az dolgot voltaképpen és inté is, hogy ő kegyelme Buseus uram gondolkodjék jól az dolog felől, mind azt szeme előtt viselje ő kegyelme, hogy micsoda állapotban legyenek most az emberek s mind az következő gonoszt, ebből az ki jöhet, és cselekedje meg ezt. De ő kegyelme egyáltalában megcselekedni nem akarja. Végtere azután félrehívták magoknak Buseus uramat és az kapu között sokáig firtatták és persuadeálták, hogy menjen reá. Azután bejövén és Zablerus uram proponálá, hogy im erre immár ő kegyelme reá megyen, hogy ezt megmondja, quod conciones suas non direxisse ad ecclesiam hungaricam Cassoviensem, sed ad omnes illos, qui calviniae haeresi sunt addicti, melyet ő kegyelme Buseus uram ugyan ad calamum diktált. Ezt azután egyenlő tetszésből Alvinczi uramnak megmutatni küldöttünk, hogy ha tetszik-e? Alvinczi uram arra azt mondta, hogy egyébképpen jól vagy on, csak hogy ezt is hozzá tegye, hogy neque antistes Hungaros; melyet értvén, hozzá küldtük Buseus uramhoz, hogy ez szerint kívánná, azért kértük ő kegyelmét cselekedné meg; de egyáltalában megmondta, hogy nem cselekeszi lelkiismereti ellen in praesentia Zableri et pastoris Epperiesiensis volt; azok is az jámbor főemberek látván, hogy lelkiismeretét emlegeti megsértődni, ha azt hozzá addálná, egyáltalában csak tisztességes dimissiót kívánt és oly testimoniálist, hogy az calvinisták miá kelletik elmenni. Mondának, hogy nincs mit tennünk, lelkiismereti ellen mi nem kényszeríthetjük azt cselekedni. Azért kegyelmetek immár lássa, mi Isten látja, eleget törekedtünk mindnyájan, hogy valami jóra vihessük, de ugyan semmit nem efficiálhattunk, mert szörnyű keményen viseli magát.

Deinde collectis votis unanimiter conclusum est: Mivelhogy nincsen reménységünk, hogy soha ezután is megalkudhatnak és ennyi sok időtől fogván való intésünk, törekedésünk semmit nem fogott, ezeknek is az főembereknek intésöket sem acceptálta, azért mind magának tulajdonítsa és így búcsú adassék becsületes személyek által, ugymint Wenczel Schwertel, Was Mihály, Caspar Roth és Debreczeni János uramék által. Quod factum est.

Ezek az követséggel elmenvén és az mint replicált, azt meghozván, végtere kívánságát Buseus uramnak proponálták, hogy jó néven veszi

az köszöntést, de szánja az Isten, hogy ötet teszik bűnössé, holott bűntelen; de azzal sem gondol, hanem immár ha el kelletik mennem, úgy mond, tehát az nemes tanács és becsületes község cselekedje meg azt, hogy az mint ide jöttem és ide hozattak, csak Lőcséig tisztességesen minden cselédimmal és portékámmal vitessenek el.

2. Az esztendei salariumomat éppen adják, mivel sok kárt vallottam az idejövetelkor, mert sok szép lábas marhámtól kellett megválnom.

3. Testimonialist adjanak az én innocentiamról és hogy az kálvinisták miá kellett elbocsátani engemet.

4. Hogy az valedictoria praedikációt mikor engedi meg az nemes tanács. És abban meghalljuk (?) az sok panaszt etc.¹

Ad haec denuo deliberatum: Az tisztességes elvitt megcselekszik. Az esztendei jövedelmét avagy fizetését is éppen megadják. Az testimonialist is megadják, de az kálvinisták felől hogy mentio legyen, nem cselekszik, hanem elegendő testimonialist adnak. Az valedictoria conciót inhibeálják, elhagyja és intermittálja, mert nem szenvedik. És ezt mondják meg ketten az előbbeni követ uraim közül. Quod factum est. Ad haec dominus Buseus mind szépen alázatosan felelvén, monda, hogy az Istenért is kérem az Nemes Tanácsot az valedictoria praedictiót engedje meg. Istent bizonyságul hiá, hogy semmi bosszuságra való elől sem hoz, csak engedjék meg. Azután az testimonialist is szép declaratióval adják meg, mert készebb meghalni, hogy sem mint anélkül elmenni; az okát beírni kívánja, hogy miért adatott búcsú neki.

3. *Augusti*. Die extraordinaria. Minthogy tegnapi napon Alvinczi uram solenniter jelenté, hogy Debreczen városának megengedte az pogány ellenség, az török, hogy az ő régi templomokat megépítsék, mely sok számtalan esztendőktől fogva pusztán állott, azért ide küldöttek, hogy segítséggel lenne az nemes város annak építésére. Azért kegyelmek lássa, mit adjunk városul. Deliberatum: avagy fl. 10, avagy 1000 deszkát adjanak.

3. *Septembris*. Wolphius János felől ezt akarám tudására adni, hogy Alvinczi uram ő kegyelme akaratja ellen elment Volphius és csak úgy hagyta az scholát, mostan penig egy jó ifjú legény jött, kit Alvinczi uram commendál azért; Valentinus Tonsorinak hívják; azért vagy jön meg vagy nem Wolphius, az iskola így nem jó. Deliberatum: Mivel sem bíró uram, sem az ministerium hírével ment el, azért vacatiót adjunk az ifjúnak. Quod factum est.

1627. 8. *Aprilis*. In curiá. Extraordinaria. Dominus iudex proposuit. Im Bornemisza uram irt Tokajból, hogy egy bizonyos atyánkfíát küldenők egy credencialissal Tokajba, ő kegyelme megmondja ott, mit kellessék az ő felsége commissariusi előtt mondani. Azért, minthogy Alvinczi uramat is igen kívánja alá, kegyelmek lássa, hogy ha mi is expediáljunk-e az ő kegyelme kívánsága szerint valakit közülünk, mivel Alvinczi uram levelében azt jelenti, hogy papirosra mindent nem bizhat.

¹ Az utolsó mondat talán későbbi betoldás s a kétes olvasású szó is: meghallották: Ily constructióval a mondat újabb kelete nyilvánvaló.

Deliberatum: Mivelhogy értjük, hogy ő felségére ebben a dologban, úgy-mint az pápista religiónak mindenütt való szabados folyását nem halaszthatják, azért méltó Alvinczi uram mellett egy atyánkfíát elküldünk. Azért ezt az utat vegye fel Wass Mihály uram.

Alvinczi uram supplicál, hogy az minemű aranyat küldött volt Bakai uram számára az Zeghedí Györgyné hagyományából adnák meg, még 50 arannyal tartoztanak. Item Tállyainak is küldött 100 tallért az város neve alatt azt is. Deliberatum: Mostan tallérunk nincsen, de mivel az arany jelen vagyón, adják meg az ötven aranyat.

14. Aprilis. Jöttünk meg Alvinczi urammal; és referáltuk, mint jártunk oda és el is végezők magunk között, hogy az szép concordia tartassék meg köztünk és ne hányjuk-vessük, nevezzük magunkat kalvinistáknak, lutheristáknak, hanem az egy igaz augustana invariata confessióhoz, legyen additusok, hogy ne adassék ott az pápistáknak, hogy valami articulust egy országgyűlésében ellenünk ne irathassanak.

KEMÉNY LAJOS.

ADAT BUDAI ÉZSAIÁS ÉLETÉHEZ.

A magyar nyelv lelkes apostolának, Budai Ézsaiásnak életrajzához akarok egy adattal hozzájárulni. Midőn általános volt az iskolákban a latin nyelvnek a tanítás nyelvül való alkalmazása, Budai Ézsaiásnak nagy része volt abban, hogy a debreczeni ref. kollégiumot fenntartó tiszántúli egyházkerület 1797-ben kimondotta, hogy az addigi latin tanítási nyelv helyébe a magyar teendő, mert, mint a professzorok felterjesztésükben mondják, bármilyen egyszerű deák nyelven igyekeznek is tanítani, sokan nem értik azt, a mit hallanak, s hosszas magyarázgatással kell az időt vesztegetni. Nehéz feladat egyszerre két dologra: a tárgyra és a szóknak a jelentésére vigyázni. De meg, mint az egyházkerület végzése mondja: »Sok olyan nemzetek példája, mely az oskolában már született nyelvökön tanítanak és írják a szükséges könyveket, nyilván bizonyítja, hogy 40 vagy 50 esztendőök alatt többre mentek a tudományokban, mint sok olyan századok alatt, melyekben a deák nyelvvel éltek azoknak előadásában. Ide járul ezenkívül nemcsak az, hogy a köznépre nézve a szükséges tudományok is egyedül csak annak született nyelvén terjedhetnek el, hanem hogy hazánk világos törvényei által is rendelés tétetett a magyar nyelv taníttatásáról.«¹

Budai Ezsaiás készített először az iskola számára magyar nyelv-tant a Debreczeni magyar grammatika nyomán, 30 tankönyve közt pedig csak egy van, mely nem magyar nyelvű.

És ime, *a magyar nemzeti irányú műveltség emez apostola a magyar nemzettel rokonszenvező József nádornak tetszik*, sőt nagyra becsüli őt. Ezt bizonyítja a következő eset:

¹ Tanárkari jegyzőkönyvek 1797. ápr. 24-én. (Debreczeni ref. főiskolai levéltárban.)

József nádor 1805-ben Máramaros felé Debreczenen keresztül utazott. Előre értesülvén a professzorok a látogatásról, előkészületeket tettek fogadására. A deákok az összhangzatos éneklésben előre gyakorolták magukat, és többen írtak verseket üdvözlésére, melyek közül a legjobbat a professzorok választották ki.

Pár nappal az átutazásra vonatkozó hír vétele után 1805. július 18-án csakugyan megérkezett József nádor és a Fehér-ló nevű szállodában rögtön felkeresték a professzorok és predikátorok, hogy kérjék tőle azt a megtiszteltetést, hogy a kollégiumot tekintse meg. Erre a főherczeg így szólt: »Plane habeo maximum propositum.« És midőn tek. főkurátor úr előtte bennünket nevezett volna, és kiki közülünk mit tanít, elmondotta volna, ő királyi herczegsége kérdezte: Quis est Budai? És midőn főkurátor úr azt felelte volna, hogy nincsen idehaza, Erdélyben van, azt mondotta a királyi herczeg: Illum voluissem videre. Est enim ille ubique notus?

Feljövén azért délután a kollégiumba, vivat kiáltással fogadta a kiállított deák ifjuság, a classisokat megnézte ő kir. herczegsége és a bibliothekába ment, melynek ajtajában egy kis rövid deák beszéddel nyújtotta át a kinyomatott verseket ő kir. herczegségének Tiszt. professzor Szilágyi Gábor uram, a kántor deákok pedig a bibliotheka mellett levő szobában harmonice énekeltek.«¹

DR. BARCSA JÁNOS.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

Mélyen tisztelt Szerkesztő ur!

Községesen ismert igazságszeretetében bizva, melyből kifolyólag a kicsinyeknek és gyöngéknek is bizonyára megengedi, hogy megvédjék a maguk igazát, tisztelettel kérem, méltóztassék megengedni, hogy ide hátul, a folyóirat saroglyájából a magam vélt és erős meggyőződéssel vallott igaza érdekében egy pár szót emeljek.

Voltaképen jobban szerettem volna, ha elkerülhetem, mert a múltkor már kijelentettem, hogy a Palinodia-kérdésben nem kívánok többször nyilatkozni, azonban Dr. Dézsi Lajos annyira félreértette és magyarázta s ennél fogva úgy látszik rossz néven is vette felszólalásomat, hogy részint az ügy érdekében, részint a magam védelmére kénytelen vagyok újból tollat fogni.

Őszintén sajnálom, hogy így történt a dolog, mert tőlem, a ki a Dézsi L. irodalomtörténetiről munkásságát sokra becsülöm, mi sem állott távolabb, mint hogy őt legkevésbé is bántsam s neki a legcsekélyebb kellemetlenséget is okozni akarjak.

Hogy azonban csakugyan rossz néven vette cikkemet, kitetszik abból, hogy nem minden hangulatkeltési szándék nélkül gruppirozva s kissé el is torzítva kifejezéseimnek egy részét, azt mondja, hogy ő ilyen

¹ U. o. 1805. évi júl. 14-iki és júl. 18-iki j. k.

meg olyan »térre nem követ«, visszatartja ettől »a folyóirat tudományos niveauja« stb. No e nyilatkozatoknak már tagadhatatlanul kissé személyeskedő zamatuk van. S annál sajnósabb, mert erre nem adtam semmi okot.

Azt p. o. talán maga Dézsi nem hiszi és nem állítja rólam komolyan, hogy »sárral dobálóztam«; mert hiszen ugyan világosan kifejeztem, hogy a Délibábok hőseiből vett emez idézetet: »Magyar macádám munka: sár saron«, nagyon is ártatlanul csak fejtegetéseinek ingatag voltára értem, még ilyen értelemben is csak úgy, »ha rossz néven nem veszi«.

Az meg talán még sem olyan nagy vétek s aligha ártott legkevesebbet is a folyóirat tudományos niveaujának, hogy egy pár hasonlatot a napi politika, meg a mai élet közügyben levő és szinte kínálkozó mozzanataiból mertem választani. Elvégre sehol sincs kodifikálva, hogy tudományos folyóiratban csak a praehistorikus vagy épen a diluvialis korszakból vett példákat és hasonlatokat lehetne csupán alkalmazni. Ezért a vétkemért ugyan (jaj nekem, ha nem így volna), úgy hiszem még a jó ízlés codexéből sem kerülne ellenem súlyosabb paragraphus.

No de mindezek a dolognak csak a héjára, csak a kifejezésekre vonatkoznak. Ne »koczogassuk őket«, mint Geleji Katona mondaná s ne is fogyaszszuk velük a papírt. Ne azért sem, mert csekélységem érzetében nem venném zokon, ha még magasabb sarkú Kothurnusról beszélne is Dézsi hozzám, mint a milyenről tényleg beszélt.

A kérdés lényegére nézve azonban engedje meg mégis, hogy egy pár futólagos megjegyzést tegyek.

Azt mondja, hogy ő nem állította, hogy az 1681-ki kéziratban is rajta volt a *Palinodia* czim. Ugyan már, mit állított, ha ezt nem? Hiszen, a mint magam is megjegyeztem, — eleinte csak óvatos feltevés formájában kockáztatja ugyan meg ezt az állítást, de utóbb mégis *erre építi egész okoskodását*. Kell-e ennél erősebben *állítani*?

S most, második cikkében, a helyett, hogy eredeti álláspontját támogatná, ő, a ki a hypothesisok ellen indított irtó háborút, megint egy *új hypothesis*-t vet föl, a nélkül, hogy ezt elfogadhatóan indokolná. Azt nevezetesen, hogy az 1695-ki lőcsei kiadás valószínűleg nem is az első, mert ezt megelőzőleg már egy vagy két kiadás jelenhetett meg. S ha a kéziratban nem volt: rajta lehetett ezeknek valamelyikén a *Palinodia* czim. Egyszerűen az elképzelt kiadásokra ráképzeltetjük ezt is. Sőt nyomban ennek az — ismétlem most először hangsúlyozott — hypothesisnek utána vet még hamarjában egy *negyedik*,¹ meg egy *ötödik*² hypothesis is.

Nem több ebben az eljárásban az »érzécsiklandoztató«, mint abban, hogy én a polemikába tréfásan Küry Klárát is belekevertem...?

Az nem érv a föltételezett 1681-ki kiadás mellett, hogy Gyöngyösi könnyen kiadhatta már ekkor költeményét, miután patronusa meg volt

¹ »Nem természetesebb következtetés (= föltevés) e — kérdezi, — hogy az első, mondjuk: 1681-ki kiadás lenyomata ez?« (t. i. az 1763-ki budai kiadás.)

² »Ennek (az 1681-ki kiadásnak) valamelyik lenyomatában módosúlhatott a czim is.«

hozzá. Az ajánlás vagy hódolat nem vonta mindig maga után a kitüntettnek anyagi támogatását. Jelen esetben meg az is meggondolandó, hogy Eszterházy Pálnak, az udvari embernek, kinek politikáját épen az jellemezte, hogy a bécsi körök bizalmát megtartva igyekezett annyit, a mennyit segíteni szerencsétlen nemzetén, nem állott érdekében, hogy egy olyan munkának nyomtatásban való közrebocsátását elősegítse, mely őt, mint a magyarság védőjét szerepelteti magával az osztrák abszolutizmussal szemben is.

Az sem érv, hogy Gyöngyösinek volt munkája, mely egy év alatt két kiadást is ért. Mert helyes képet erről a körülményről csak akkor nyerünk, ha megemlítjük azt is, hogy ez a bizonyos munka (a Phönix) kétszer jelent ugyan meg az 1693-ki esztendőben, de a költő életéből ennél a két kiadásnál többet nem is ismerünk. Ezen kívül mindössze a Murányi Vénus ért második kiadást a költő élete végén. A többi költemény vagy csak egyszer jelent meg Gyöngyösi életében nyomtatásban, vagy egyszer sem, mint a Cupido. Mindezek hát épen nem nyujtanak támasztékot arra a föltevésre, hogy a Palinodia 1681 és 1695 között kétszer is megjelentetett.

Nem érv végül az sem, hogy mivel az 1763-ki budai kiadás (az Ajánló levél is csatolva lévén hozzá stb.) nem egyezik az 1695-ki lőcseiével, tehát bizonyára egy korábbi kiadásból kellett a budai kiadónak merítenie. Meríthetett az épen úgy mint Dugonics az 1681-ki soproni kéziratból, vagy akár egyéb kéziratból is.¹ Hogy azonban inkább a soproni kéziratból merített, nagyon is valószínűvé teszi az a körülmény, hogy Dugonics is *épen Budán*, a Szirmay-család archivumában jutott hozzá ez utóbbi kézirathoz. Sőt meg is jegyezte ez alkalommal: »A budai kiadónak kezeiben lehetett Gyöngyösi Nymphájának első leírása: mert benne vagyon azon ajánló levél, melyet újjából nem szophatott, hanem bizonyosan valamelyik kézírásban talált.«

S Dugonicsnak védelmére legyen szabad megértenem, hogy Dézsi míg egy helyen kissé igazságtalanul *általánosítja* Dugonicsnak azt a gyöngéjét, hogy helylyel-közzel szeret »az ész szerkesztető tudományához«² folyamodni, más helyen meg mégis támaszkodik reá. Ott t. i., a hol Dugonicsot hívja bizonyoságul arra, hogy a lőcsei kiadásban nincs meg az Ajánló levél.

Említsem-e még azt is, hogy az 1763-ki budai kiadás ez olvasható: »*Most harmadszor kinyomattatott.*«³ Vagyis a legtermészetesebb és legindokoltabb számítás szerint: első az 1695-ki lőcsei, második az 1743-ki budai s harmadik a szóban levő 1763-ki szintén budai kiadás.

Egyébiránt száz szónak is egy a vége: igen örvendének, ha Dézsi egy ujjabb, az ismert első kiadásnál még régibbnek felfedezésével gazdagítaná bibliographiánkat, addig azonban, míg ez elő nem kerül, vagy nyomára nem jövünk, ne építsünk rá. De strigis, quae (adhuc) non sunt, nulla quaestio fiat.

¹ Az 1743-ki budai kiadást nem ismerem: esetleg ez is szolgálhatott alapul.

A mi végül Dézsinek azt a kijelentését illeti: »Gyöngyösi hogyan értelmezte a Palinodia szót, azt Szeremleynek sem sugta meg, mi legalább *Gyöngyösi saját szavaira* építettük magyarázatunkat«, legyen szabad csak annyit megjegyezni, hogy ebben igaza van Dézsinek, de olyan értelemben mégis, hogy Gyöngyösi *félreértett*, olyan szavaira építette magyarázatát, a melyeket ha jobban szemügyre vesz, aligha találta volna alkalmas fundamentumnak, s ezekre is vajmi hibásan épített. Erre tehát viszont ő »ne hivatkozzék«.

Így és így állván a dolog: én uram teremtőm, csak nekem nem lehet »szerelmesnek« lennem a magam felfogásába, csak nekem nem lehet »prókátorkodnom« mellette, — csupán Dézsinek a magáé mellett?

Maradtam mély tisztelettel

szerkesztő urnak alázatos szolgája:

SZEREMLEY BARNA.

KÖNYVISMERTETÉS.

Ernst Elster: Principien der Litteraturwissenschaft. 1. k. Halle, 1897. 488. lap.

Az irodalomtörténet anyagának feldolgozásában sokáig bizonyos egyoldalúság uralkodott. Némelyek kizárólag aesthetikai, mások kizárólag művelődéstörténeti szempontból foglalkoztak az irodalommal; voltak, a kik az irodalomtörténet tárgyalásában philologiai módszert sürgettek. A legnagyobb irodalomtörténetírók rendszerint egyesítették ezeket a szempontokat, mert érezték, hogy nincs köztök áthidalhatatlan úr. A mi eredményekhez az aesthetikai, művelődéstörténeti és philologiai kutatások külön-külön elvezettek, összefoglalták és összességökben vonták bele az irodalomtörténet keretébe. Kevesebb érdeklődés nyilvánult azonban az iránt a segédtudomány iránt, melyre az aesthetikai, művelődéstörténeti és philologiai szempontoknak ép oly mértékben kell támaszkodniok, mint valamennyi szellemi tudománynak: a psychologia iránt. Pedig az irodalomtörténetírónak, kinek számtalan finom, bonyolult, rejtelmes és látszólag bizonytalan jelenséget s lelki folyamatot kell magyaráznia, sőt elemeznie is, mindenkinél égetőbb szüksége van a psychológiára.

Elster Ernő *Principien der Litteraturwissenschaft* című munkájában először tör lándzsát a tudományos lélektan értékesítése mellett az irodalomtörténet tárgyalásában. Kivánsága, ha általános értelme szerint tekintjük, nem mond ellent az eddigi irodalomtörténeti elméleteknek. Már Elster előtt átlátta mindenki, hogy a költői művek tartalmának megértését föltétlenül elősegíti lélektanilag való elemzésök. A vélemények harcza csak ott kezdődik, a hol az ilyen elemzés módja felől támad kérdés, s főként a további vizsgálatra vonatkozó haszna is szóba kerül. Azt állítják, hogy az a kevés psychologiai tudás, melylyel minden művelt ember rendelkezik, már célra vezet s a további lélektani elmélyedés zavarokat támaszt. Ezt a véleményt czáfolja meg mindjárt az előszóban Elster. A psychologia nem akarja elrabolni a teret az irodalomtörténet többi segédtudományaitól, hanem véget akar vetni minden felületességnek s be akar világítani a költői alkotás műhelyébe.

Három tekintetben lehet támogatója a lélektan az irodalomtörténet-íróknak. Arra képesíti, hogy szétszedje a költői gondolkodás tényeit s e tények között pontos, nem pedig felszínes és sokszor látszólagos kapcsolatot hozzon létre; másodsor elősegíti lelkiismeretes meghatározását, körülírását számtalan oly fogalomnak, melyekkel okvetlenül dolgoznunk kell, mikor irodalommal foglalkozunk; végül harmadszor lehetővé teszi, hogy a tudományos kutatás határait élesen megvonjuk, a nélkül, hogy az egyoldalúság hibájába esnénk.

Első kérdésünk, melyre felelettel tartozunk, annak a tárgynak alap-tulajdonságaira vonatkozik, melylyel az irodalomtörténetíró foglalkozik. Melyik az a jegy, mely a költői műveket az emberi szellem egyéb termékeivel szemben jellemzi? Más szóval: mi az irodalom és miféle művek tartoznak az irodalom körébe? E kérdésre Elster a költői felfogás összes mozzanatainak jellemzése útján adja meg a választ. Műve első fejezetében ennél fogva a költői felfogás tárgyát írja körül. Második és harmadik fejezetekül a költészet tartalmának pszichológiai elemzését s ennek az elemzésnek a feladatait ismerteti; könyve negyedik fejezete pedig a költői alkotások aesthetikai elemzéséről szól. Az aesthetikai analysis, mint magától is értetődik, természetes kiegészítője a pszichológiai analysisnek.

Elster e szerint az irodalomtörténetíró főfeladatát a költői alkotások elemzésében látja. Ez az elemzés kiterjedhet a tartalomra s a formára. Míg azonban a nyelvi és metrikai sajátosságok analysisére számos útbaigazítás áll rendelkezésünkre, addig a tartalmi elemzés módszereire nézve állandó zavarban vagyunk. Az volt a szokás, hogy e tekintetben ki-kí a saját ízlésétől vagy tapasztalásától kért tanácsot s közbül itt-ott elhintette a régibb szabású aesthetika néhány elvét; a modern psychologia azonban már oly szempontokat nyújt nekünk, melyek lehetővé teszik, hogy a költői alkotások tartalmi elemzését ép oly pontossággal és lelkiismeretességgel hajtsuk végre, mint akár a nyelvi avagy psychológiai analysis. Csak a költő képzet- és érzelmi folyamataira kell tekintettel lennünk, összes megjelenési formáikat psychológiailag osztályoznunk s ekkor oda jutunk, hogy mindent tisztábban, élesebben s főképen több oldalról látunk. Valamint egy-egy nyelvnek is teljesen birtokában lehetünk, sőt annak szépségeit is élvezhetjük a nélkül, hogy grammatikáját ismernők, úgy a költői műveket is megérthetjük, sőt gyönyörűséget is találhatunk bennök a nélkül, hogy a legcsekélyebb lélektani ismeretünk volna: de a mint csak a nyelvész elemezheti tudományosan a nyelvmélekeket, mert csak ő ismeri a nyelvi élet törvényeit, fejlődését és jelenségeit, úgy a költői emlékek tartalmi sajátosságainak s tartalmi szépségeinek magyarázata is csak akkor lesz tudományos értékű, ha e magyarázat a költő érzése és gondolkozása, tipikus működési formáinak s törvényeinek ismeretével fegyverkezik föl.

Ezért adja aztán a szerző könyve második és harmadik fejezetében a költőnek egységes, rendszeres lélektanát, illetőleg a költői érzések rendszeres psychológiáját.

A költészet tárgyát az élet szolgáltatja. Könyvének első fejezetében ennél fogva az élet költői felfogásáról beszél, rövidebben szólva: a költő világfelfogásáról.

A tudományos alapon álló irodalomtörténetnek az a feladata, hogy objektív szempontokat nyújtson a költői művek megértésére. Az igazi irodalomtörténetíró nem elégszik meg annak bejelentésével, hogy valamely mű miként hatott rá, hanem ismertetni fogja magának a műnek objektív tulajdonságait: tartalmát, beosztását, a benne elszórt gondolatokat s eszméket, nyelvét s külalakját is. De az objektív tulajdonságok csak azáltal nyernek jelentést meg értéket, hogy okai gyanánt jelennek meg annak a szubjektív hatásnak, mely a költői élvezet lényegét alkotja. A szubjektív hatásokkal persze tudományosan nem dolgozhatunk, de meg kell őket ismernünk, mert hisz az esztetikai értékelés alapjait szolgáltatnak. Ezért először a költői hatás alatt álló egyén lelkébe kell tekintenünk s megvizsgálnunk, hogy miféle jellemző tulajdonságokat találunk abban. Kutatnunk kell, hogy micsoda mozzanatban válik szembetűnővé a költőileg alkotónak s a költői alkotást élvezőnek a viszonya?

Összes lelki tevékenységeinkben, belső életünknek három alapeleme van egymással elválaszthatatlanul egyesítve: értelem, érzelem és akarat. Lelkünk értelmi irányja logikai, akarat irányja erkölcsi és érzelmi irányja esztetikai világfelfogásra vezet.

Minthogy értelem, érzelem és akarat s a belőlök fakadó világfelfogások szoros kapcsolatban vannak, lehetetlen az esztetikai világfelfogást önmagára utalnunk, hanem vizsgálnunk kell viszonyát először a logikai, aztán a morális világfelfogáshoz. Kizárja-e a logikai világfelfogás az esztetikait? Elster Goethe *Faust*-jának Gretchenjét hozza fel például és vizsgálja, vajjon Gretchen gyermekgyilkosságával szemben milyen álláspontot foglal el a logikai szemlélő, mondjuk: törvényszéki bíró, s milyent a költő, ki az esztetikai világfelfogásnak hódol. A különbség szembeszökő. Egyik elmellőzné azt, a mit a másik fontosnak tart és viszont. A bíró nem törődne olyan mozzanatokkal, melyek a *Faust*-ban terjedelmesen vannak leírva; a szerelmesek első találkozásával, párbeszédeivel és Gretchen nagy szerelmével. Ellenben fontosnak tetszenék előtte, hogy miféle alkotó elemekből állt az álomital, melyet Faust Gretchennek, a leány anyja számára, átadott.

A logikai szemlélő tehát a tényálláshoz, a valósághoz ragaszkodik, melyet a költő csak annyiban vesz tekintetbe, a mennyiben egyes részletei alkalmasak érzelmek keltésére, nem bánja, hogy milyen valami a valóságban; előtte az a fő: olyan-e ez a valóság, hogy érzelmi világát ingerelni fogja?

Érzelem és akarat ugyanis teljes egészet alkotnak. Ez az alapja a morális és költői (esztetikai) világfelfogás szoros kapcsolatának. A morális ítélet azt kérdezi, hogy egy-egy akarat tevékenység tud-e hatni érzésünkre? Sok cselekedet morális tekintetben kifogástalan a nélkül, hogy esztetikai világfelfogásunkhoz is köze volna, mint azok a munkák, melyeket valaki társadalmi állásának s hivatalbéli kötelességeinek a nyomása alatt naponként végez.

Akár értelmi, akár akarati, akár érzelmi oldalról nyilatkozik, kedélyünk ingerlésének objektív oka mindig valamely erős, sajátzerű lelki életnek a látása. Ha a költő cselekvényeket vagy eseményeket hágy szemünk előtt lejátszódni, ha a természetnek a fenségét és gyönyörűségét dicséri, ha a sors csapásaitól lesújtott embereket mutat be: sohasem a cselekvény, az esemény, a természet, a sors az, a mi megindít, hanem a lelki mozgalmak, melyek bennök végbemennek.

S ennek az erős, sajátzerű lelki életnek a keretében a költő morális és ethikai törvényeknek hódol. A morális törvények ugyanis százados megállapodás eredményei bizonyos fejlődési productumok és bár pozitív helyességökhöz vagy helytelenségökhöz szó férhet, bizonyos, hogy a ki a morál és ethika szabályainak fittyet hány, gazember-számba megy. A morál elveinek meghódoltak minden időben a költők is, kiknek szellemét alkotásaikban látjuk és élvezzük alkotásaikból, összes személyeikből, leírásaikból és párbeszédeikből — magok a költők szólanak hozzánk. Ha tehát a költő egy-egy alakját emberileg közel akarja hozni az olvasóhoz, első sorban a már említett és sajátzerű lelki élettel kell felruházni, mert ebben látjuk minden aesthetikai vonzalmunk alapfeltételét, de egyúttal sok morális jó tulajdonsággal is el kell látnia, melyeknek révén egyéb gyarlóságai s hibái ellenére is megnyeri rokon-érzésünket.

Nem szabad azonban a költőnek egész az erkölcsi praedicatio színvonaláig lesülyednie. Ilyen erkölcsi praedicatio volna, ha a költői igazságszolgáltatástól azt kívánnók, hogy a jó feltétlenül jutalmat nyerjen, a rossz pedig feltétlenül bünhődjék. E téves felfogásnak hosszú múltja van. Aristotelesből indul ki s Leibniz korszakot alkotó optimismusából: a legjobb világ elméletéből.

A költői remekművek egyáltalában nem nyújtanak példát a szerencse javainak arányos elosztására. Antigone az állam törvénye ellen harcol, mikor bátyját eltemeti, de belsőleg az erkölcsiség szent törvényének hódol s épen, mert a temetést végrehajtja, diadalra juttatja a morált. Se Romeonak, se Juliának, se Galotti Emiliának nincsenek bűnei; viszont III. Richard, a csatamezőn, óriás vétkével épen nem összeillő hősi halált hal.

De ha a költészet nem alacsonyodhatik le a királynőből a morál és ethika szobalányává, hogyan állhat meg a tanító költészet? Az aeposusi mese? A satira? Elster e kérdésekre így felel: »A költészet a szobaleány ruhájában is nyilváníthatja királyi lelkét. S ezt cselekszi a költészet, mikor a morált szolgálva rámutat arra, a mi érzelmünkhöz szól, szívünket indítja meg, egyszóval: a mi költői. A morális tanoknak is lehet oly formát adnunk, hogy bár kissé fojtott hangokon, a kedély is megszólalhasson.«

Lehetséges, hogy bár az aesthetikai tárgy maga nem kelti fel kívánságunkat, mégis általa akaratunk bizonyos gyakorlati életérdekek felé fordul. Mikor a költészet czélzatossá (tendentiosussá) válik, mikor ríktó képekben festi a proletár-nyomorúságot vagy a házasság fölbonthatósága mellett izgat, akkor az előadott esemény érzelmszerű felfogásának okvetlenül rovására mennek azok az akarat-impulsusok, melyek a

való életre való vonatkozásban feltámadnak bennünk. De ha a tendentia a háttérben marad s kivált ha maga is át meg át van hatva érzelmekkel, nem lehet elitelnünk. Elster védi a tendenciát, ha az emberek közt élő akarat-impulsusokat erősíti, vagy ha nemzeti törekvésekre buzdít, vagy mikor a költő szerelmese szívét hízogó szavakkal akarja megnyerni, s főként mikor kapcsolatban van olyasmivel, a mi egy egész korszakot foglalkoztat.

Ha már láttuk az aesthetikai (költői) világfelfogást önmagában, továbbá a logikai és morális világfelfogásokhoz való viszonyában: lássuk most már tulajdonságaiban is. Vizsgáljuk ennél fogva azokat az érzelmekeket s jellemöket, melyeket egy-egy költői tárgy idéz elő. Ezeket az érzelmekeket összefoglaló néven költői érzelmeknek nevezhetjük.

Wundt Vilmos az érzelmeknek általában háromféle irányára figyelemztet: a tetszés (Lust) és nem-tetszés (Unlust), az ingerlés (Erregung) és megnyugtató (Beruhigung), végül a feszítés (Spannung) és feloldás (Lösung) irányaira. A tetszés és nem-tetszés, az ingerlés és megnyugtató mindig a megfelelő lelki tevékenységgel vannak összekötve, míg a feszítés és feloldás időbeli tartamukra vonatkoznak. Mindezek az érzelmi irányok a költői termékek hatásában erősen érvényesülnek.

Egy-egy költeménynek az érzelmekeket feszültségbe hozó tartalma természetesen feloldást nyer a költemény végén; ez oly törvény, mely erősen összekapcsolódik a költői alkotás egységével. A feloldással együtt jár a megnyugtató, mert akármilyen szomorú is a költemény vége, az a körülmény, hogy az úgy van és nem másképp, ingerlésünket egyszerűen kioltja.

De nem lehet kívánni, hogy a költői műben lüktető élet hatása gyanánt nyilvánuló nem-tetszés (szomorúság) legott a tetszésnek valamely formájába menjen át. Ilyet csak a »költői igazságszolgáltatás« bajnívói követelnek; ám Elster kirekeszti e fogalmat az aesthetikából, mert, úgy mond, épen a világirodalom legjobb tragédiái oly mély fájdalommal töltenek el bennünket, hogy, bármily erős természetűek vagyunk is, nem bírjuk visszafojtani könnyeinket. Mindenesetre igaz annyi, hogy a költői alkotásban megérezkített életjelenség nem tetsző hatása különbözik attól a nem tetsző hatástól, melyet a valóságnak rokon jelenségei idéznek föl lelkünkben. Mi az oka ennek? A költői műben megérezkített életjelenséget a dolog természeténél fogva nem érezzük valónak; ehhez járul, hogy az a költő felfogásában tükröződik s így első sorban e felfogást tekintjük a bennünk fölmerülő hatás forrásának, s végül a mű külső és belső formája (versmérték, rím; a tárgy alakítása) megosztja figyelmünket a forma s a tartalom közt. A megosztás eredménye bizonyos költői ésszerzés, mely a tartalom (= a költői műben rejlő életjelenség), a költőnek a tárggyal szemben tanúsított egyéni felfogása, a tárgy alakítása (= belső feldolgozása) s a külalak hatásainak eredőjeül tekinthető. Mindebből láthatjuk, hogy a való élet egyes jelenségeinek nem tetsző hatása ugyanazon életjelenségnek költői feldolgozása által megtompul. Már Goethe is érezte a költői formának a nem-tetszést tompító hatását, mikor a *Faust* börtöni jelenetét prózából versbe írta át.

Ha a költőnek egyrészt fel is kell olvadnia tárgyában, másrészt annak föléje kell emelkednie. Valamint a szobrász nem kezelheti a vésőt, ha a keze remeg, úgy a költő sem alakíthatja tárgyát, ha lelke még nagy felindulásban van. E követelmény ellen vétenek Tieck az úgynevezett romantikus ironiával, Heine és Petőfi, mikor a legmagasztosabb hangú költeményt cynikusan fejezik be.

A tárgy költői alakításában sokféle eljárást követhetünk. A szerint, a mint a költészetben az életet kisebb vagy nagyobb mértékben alakítja át, a költői stílusnak sokféle módját különböztethetjük meg. Stíluson Elster azt a viszonyt érti, mely a költőt tárgyhöz fűzi. Hivatkozik Volkelt János szellemes előadására, melynek címe: *Die Stile in der Kunst*. A költő ugyanis tárgyának vagy csak a fontosabb mozzanatait dolgozza fel, vagy a jelentéktelenebbeket is megtartja: szóval a *kiválasztásban* teljesen szabad keze van. A kiválasztott mozzanatok *átalakításában* s *eltompításában* szintén többféle módszert követhet. A közönségest, a mindennapit megváltoztathatja vagy enyhítheti: azonfelül hozzáfűzheti a saját eszméit is a tárgyhöz. A *kifejezésnek* is vagy az életben, vagy csak a költészetben dívó formáit használhatja. Ha tárgyával úgy bánik, hogy annak minden, az életre emlékeztető vonását elhagyja, akkor ideális, ha szorosan az élethez ragaszkodik, akkor reális a költői stílusa. Volkelt elveti a megkülönböztetésnek fenti elnevezéseit s helyette a tárgyszerű (reális) s egyéni (ideális) stílus elnevezéseket ajánlja.

Mindezek alapján Elster az irodalmi művek irodalomtörténeti megítélésében főszempontul azt ajánlja, hogy mennyi lelki élet nyilatkozik bennök és mennyiben szólnak a saját lelki életünkhöz. A költő tárgyával szemben ép úgy helyezkedik a logikai és ethikai (morális), mint az esztetikai világfelfogás magaslataira, mert e három szorosan együtt jár, sőt egymástól elválaszthatatlan, ám előtérben mind a költő, mind az olvasó részéről az esztetikai világfelfogás áll. S az esztetikai világfelfogás minden életjelenségnek kizárólag érzelmi értékét tekinti. Minden élet lelki élet s minden életjelenség lelki életjelenség; hogy azok tőlünk függetlenül milyenek, nem tudhatjuk, mert mi mindent a saját lelkünkön át szemlélünk. A költői mű tehát a költő lelki élete s benne a lelki életnek három tényezője: az értelem, érzelem s akarat jut érvényre. E három szintén elválaszthatatlan kapcsolatot mutat, a mi nem zárja ki, hogy kivétel nélkül ne mindig az érzelem álljon előtérben. A költészet tartalmát érzelmek alkotják, értelmi és akarat mozzanatok kíséretében: ezen érzelmeknek pedig az őket előidéző okok a hordozói, ép úgy, mint a gondolatnak a mondat, a jellemnek a cselekvés. Az irodalmi művekben tehát nem az érzelmek természetét fogja vizsgálni az irodalomtörténetíró, vagyis a drámában nem azt fogja nézni, hogy az megindító-e, megható-e, hanem mi az, a mi benne megindít és megható, mi köze ennek a költő alanyiségéhez közvetlenül és közvetve: az alakítás, feldolgozás s a formai tekintetek szempontjából?

E szempontokon kívül még egyéb szempontjai is vannak az irodalmi művek megítélésének; ezeket a szerző könyvének *Die Normen der Poesie* című fejezetében foglalja össze. Czáfolja azokat, a kik a

megítélésnek minden szempontját és szabályát elítélik. Lehetetlen, úgy mond, költői művet elolvasni a nélkül, hogy hatásáról számot ne kívánánk adni magunknak. A művek megítélésének szabályai nem önkényesek, hanem önkénytelenek, a dolog természetéből folyók. Meg aztán a legnagyobb költők leveleik s naplójegyzeteik útján önmagok utalnak arra, hogy műveiket milyen szemmel nézzük s hogyan értsük. Mindazonáltal Elster is sikamlós területnek tartja a költészet szabályainak területét s közülök inkább csak olyanokat fejteget, melyek módszerével: a lélektani főszemponttal kapcsolatosak s a melyeknek történelmi multjok van, mert már Aristotelestől kezdve éltek és szerepeltek. Fontosabbak: az érzelmi tartalom újsága, a tárgy költői jelentősége, az érzelmi tartalom összhangja, a hasonlóságok szabályos váltakozása s az ellentétek szembeállításai, az érzelmek költői eltompítása (meggyöngítése); továbbá a tartalom nemzeti, népi jelleme és korszerűsége, az egység, életigazság és az erkölcsi kifogástalanság.

Míthogy a költői műben rejlő érzelmek okai nemcsak valódi okok lehetnek, hanem képzeltek is s azonfelül is a költői művek létrejöttében legfőbb mozgató erő magának a költőnek képzelete, Elster művének következő részében mindjárt a képzeleten kezdi a *költői tevékenység* (a költői mű létrejöttének) ismertetését.

Ez a fejezet egyike a legérdekesebbeknek. A képzeletet Wundt nyomán új világításba helyezi. Eddig azt alakító emlékezetnek nevezték: Elster kimutatja, hogy az emlékezeti s képzeleti képek minden irányban különböznek egymástól s így a képzeletnek semmi köze az emlékezethez. A mint hogy értelmi tevékenységünk fogalmakkal való gondolkodás, úgy képzeleti tevékenységünk viszont képekben való gondolkodás. Az emlékezetben szereplő ráismerés mozzanata elesik a képzeletnél. Ám a képzelet működése lehet önkényes, vagyis érzelmünkötől függő s ezért Elster a költő értelmi életének s az értelem és képzelet kapcsolatának ismertetésére tér át. Azután Lessingben, Goethében és Schillerben — mindegyiköknél külön fejezetben — mutatja ki a képzelet s értelem szerepét, hogy egyúttal a lélektani tárgyalásra mindjárt példát is adjon. Sok újat és sok régít mond itt egymás mellett, s mondanivalóinak kapcsolata s alkalmazása rendkívül érdekes.

A költői mű tartalmának lélektani elemzéséhez akar kulcsot adni az irodalomtörténetírónak s ezért nagy részletességgel merül el a költői tevékenység elemzésébe, s a költői tevékenységnél szereplő lelki mozzanatok: a költő képzeleti, értelmi s érzelmi életének a legújabb psychologia eredményein alapuló tárgyalásába. Szól a szenvedély, indulat és érzelmek keletkezéséről, fajairól s arról a határról, a meddig a költői művekbe benyomulhatnak. Kimutatja, milyen ábrázolásai vannak a szenvedélynek s milyen nyilatkozásai az indulatnak a költői művekben; az érzelmek osztályozásában azonban eltér Wundttól s a régi csapáson marad. Beszél az önzés, közérzés, társas érzés és vallásos érzés alosztályairól s arról, hogy milyen nyilatkozásaik vannak az életben s mily alakot öltenek az életben való nyilatkozásaik a költészetben. Ebben a keretben tárgyalja a költői világnézetet is, mely lehet conventionalis,

tipikus és individualis; ismertet némely általános ethikai elvet, továbbá a sors és véletlen, a lelkiismeret, becsület és jellem, végül a vétség fogalmait. Az általános ethikai elvekről szóló nézetei szoros összeköttetésben vannak azzal, a mit a költészet és erkölcs viszonyáról mondott. Főként az érzelmeknek akarat-impulsusokkal való kapcsolata szolgál ide átmenetül. A példák, melyekre hivatkozik, leginkább a német irodalomtörténet köréből vették s ezért Elster művének e fejezeteit tüzetesebben nem ismertetjük. Mindenesetre érdekes volna itt formulázott tanainak a magyar irodalomra való alkalmazása.

Ezek után teljesen kidomborodik előttünk Elster célzata. Műve első részében arra volt figyelemmel, hogy miféle lélektani mozzanatok élnek a költőben, mielőtt alkotáshoz fog s mikor alkot, második részében arra, hogy miféle lélektani mozzanatok szerepelnek magában a költői műben. Más szóval: a költő lelkének s a költői mű tartalmának lélektani elemzése, a bennök fölmerülő mozzanatok szerepe, csoportosítása s mindezeknek kölcsönös kapcsolata az, a mi Elstert érdekelte.

Az irodalomtörténet elméletének azonban a lélektani szempontokon kívül még aesthetikai szempontoknak is kell hódolnia. A lélektani elemzés tárgyát alkotta a költő lelkének s a költői műnek tartalma, az aesthetikai elemzés tárgyát pedig az az érzelmi hatás teszi, melyet a költői mű tartalma a költőnek s általa az olvasónak avagy szemlélőnek lelkében létrehoz. Elster művének e része szorosan vett aesthetika, melynek mindenekelőtt megvan az az érdeme, hogy a legmodernebb aesthetikai igazságok foglalata.

Az objektív s a szubjektív aesthetikai fogalmak tisztázásában azoknak oly szálaít is felkutatja, melyekre eddig nem voltak tekintettel. Végül a költői nyelvet s annak sajátosságait fejtegeti. Aesthetikájában sok új van, de mindezt jórészt már a magyar irodalomban is megírták és pedig részint Pekár a *Positiv aesthetikában*, részint Péterfy Jenő a tragikumról s a tragikai vétségéről szóló dolgozataiban. Új legfeljebb az alkalmazás, ám ennek tárgyalása egy bírálat keretébe nehezen fér bele.

DR. BERKOVICS MIKLÓS.

Petőfi és Béranger. Irta Miklós Elemér, Budapest, Singer és Wolfner bizománya, 1904. Ára 1 K 20 fill. 8-rét, 75 lap.

Párhuzamot vonni Petőfi és Béranger költészete között nem újabb keletű, hisz alig van irodalomtörténelmünk, melyben ne volna e kifejezés: Petőfi, »a magyar Béranger«; de talán senki sem mutatta ki alaposabban a hasonlatosságot a két kiváló lyrikus költészete között, mint Miklós Elemér, fővárosi tanár, a fennidézett irodalmi tanulmányában.

Szerzőnk nyomról-nyomra követi e két kiváló poeta költészete között való hasonlatosságot, főleg arra törekszik: kimutatni, mily nagy hatással voltak Béranger költeményei Petőfira.

Miklós mindenekelőtt azt fejtegeti, hogy a két költő születéshelye mily nagy befolyással volt a két lyrikus pályafutására, hangsúlyozva, hogy a két költő a népből született, a népből is merítette költészetének

jellemző sajátosságait. Petőfi költeményei a magyar, Béranger dalai pedig a gall népszellemnek tipikus kifejezői.

Áttér ezek után szerzőnk ama kérdés megvitatására, »mit köszönhet Béranger hatásának Petőfi s az ő személyében a magyar költészet?»

Hogy a francia költőnek, kiért Petőfi annyira rajongott, a magyar költőre rendkívüli befolyása volt, azt maga Petőfi sem tagadta.

Szerzőnk tanulmánya alapján vizsgáljuk már most az érzelmi rokonságot, melyet a két költő költészetében konstatálhatunk. Mindenekelőtt tegyük a két költő bordalait vizsgálódásunk tárgyává.

Nagy érzéki rokonságot talál Miklós a két költő bordalaiban, melyet Béranger asztaltársasága számára írt és mely bordalok híven tükrözik vissza a francia költő vidám egyéniségét, mely derült hangulat Petőfi minden bordalában is észlelhető és melyeknek legnagyobb részét ép akkor írta Petőfi, midőn Béranger költeményeit kezdte tanulmányozni. Állításának igazolására szerzőnk számos példát is idéz, minők: »Javulási szándék«, »Betegségemben«, »Ivás közben«, »Poharamhoz«, »Gazdálkodási nézeteim«, »Vizet iszom«, »Hattyudal-féle«, »Az én torkom«, »Meredek a pinczegádor«, »Takarékosság«, »Dáridó után«. E bordalok majdnem mindannyija Béranger inspirációjának köszönik létrejöttüket.

Ép úgy kimutatható Petőfi genreképeiben Bérangernek befolyása. A ki csak egyszer olvasta Petőfi »Magyar nemes« cz. versét, ebben rögtön rá fog ismerni Béranger »Marquis de Carabas« nevű alakjára. Mind a két költő a fent említett költeményben a legmetszőbb szatírával gúnyolja ki az ósdi jogaira büszke nemességet. A mi csekély eltérés van a két jellemrajz között, azt szerzőnk igen helyesen a két nemzet és nemességük közti eltérésből magyarázza ki. Ép úgy lehet a hasonlatosságot kimutatni a Béranger »Le vieux ménétrier«, »Le vieux vagabond«, »Le vieux sergent«, és Petőfi »A jó öreg korcsmáros«, »Péter bátya«, »Sári néne« és »Panyó Panna« című genreképei között.

Ép oly alaposan mutatja ki Miklós, hogy a szerelem és hazaszereztet érzése mily módon nyilatkozik meg Petőfi és Béranger költészetében.

És különösen, hogy épen emez érzelmek rajzánál — habár Béranger volt Petőfi mestere — mégis ez utóbbinak főleg a természet dicsőítésére vonatkozó érzelmei igazabbak és nemesebbek, mit Miklós érdekes és szellemes tanulmányában meggyőző módon be is bizonyít.

Legjellemzőbb és legtalálób, a mit szerzőnk a két költő hazafias lyrájára vonatkozólag mond. »Béranger ugyanis követte a közhangulatot, — ezt állítja Miklós — míg Petőfi lázas lelkesedéssel magával ragadta, sőt néha meg is előzte azt. Lelkének végtelen szenvedélyessége, költészetének üde fiatal-sága, mely olyan jól hozzáillett egy öntudatosan ébredt fiatal nemzet reformtörekvéseinek kifejezéséhez, ezek voltak legalább egy részben azon különbségek okai, mely Petőfi és Béranger költészete között feltalálható.« Egyszerűbben és precízebben, a két költő hazafias költészete közötti különbség nem is jellemezhető.

Utóljára hagyja szerzőnk a két költő istenről, vallásról és túlvilágról táplált felfogásainak jellemzését és itt is az összehasonlítás hazánk

első lyrai költőjének javára dől el, mert míg Béranger vallásos érzése nem valami biztos alapon nyugszik, ezalatt Petőfi szívében a vallásosság mély gyökeret vert. Petőfi költeményeiben e vallásosságot nem a szer-tartásokban, hanem a sziv igaz érzelmeiben keresi.

A legnagyobb élvezettel fogja mindenki Miklósnak Béranger és Petőfi költészetére vonatkozó szellemes essay-ját átolvasni és különösen minden magyar ember szívét büszkeséggel fogja eltölteni, ha egy hiva-tott író fejtegetései nyomán amaz eredményre jut, hogy Petőfi Béranger mellett a világirodalomban nemcsak méltó helyet foglal el, hanem több dologban ezt túl is szárnyalja.

Végül még megjegyezzük, hogy e könyv kiállítása tetszetős és a szöveg néhány, főleg a franczia verseknél előforduló értelemzavaró sajtó-hibától eltekintve, igen helyes. A könyv minden hazai könyvkereskedés-ben 1 K 20 fillérért megszerezhető.

TÉRI JÓZSEF.

REPERTORIUM.

- Ábrányi Emil* költeményei. *Ism.* Petúr. Csokonai Lapok 2—6. sz. —
 dr. Lázár Béla. *Magy. Nemzet* 61. sz.
Altenburg Adolf. Petőfi, az Alföld költője. *Polg. isk. közl.* 216—228. l.
Árkosi-Ferenczi Kálmán. Költemények. *Ism.* V. A. Székelyudvarh. 4. sz.
Árkosi-Ferenczi K. Rajongó. *Ism.* V. A. U. o. 4. sz.
Bartha József dr. A magyar kath. énekköltészet a XVIII. századig. *Ism.*
 Horváth Cyrill. Sárosp. Füzelek 50—62. l.
Beksis Gusztáv. Ködös Problemák. *Ism.* Ferenczy József. *M. Nemzet* 67. sz.
Berkovics Miklós dr. Gróf Koháry István. *Magyar Állam* 156—158. sz.
Bodnár Zsigmond. Bárá Eötvös József. *Magyar Pestalozzi* 1., 3., 5. sz.
 Önállóan is megjelent. (Eggenberger 8-r. 51 l.) 50 f.
Cholnoky Viktor. Vas Gereben. *Polit. Hetiszemle* 25. sz.
Cs. G. Vas Gereben. *Fejérm. Napló* 73. sz.
Czakó Gyula. Hol nyugszik Méliusz Péter. *Közlöny* (Debreczen) 34. évf.
 9—10 sz.
Dénes Tibor. Nemes Károly pályafutása. *Ism.* dr. Lázár Béla. *Magyar*
Nemzet 133. sz.
Dézsi Lajos. Comico-tragoedia című moralitásunk koráról. *Budapesti*
Szemle 118. köt. 383—397. l.
Dudék János dr. Széchenyi, Deák, Kossuth. *Alkotmány* 133. sz.
Ekese. Vas Gereben. 1823—1867. *Az Ujság* 169. sz.
Erdős Renée. Az asszony, meg a párja. *Ism.* *Magy. Szemle* 20. sz.
Farkas Antal költeményei. *Ism.* Borbély György. *Magy. Pajzs* 12. sz.
Ferenczy Elek dr. Bartók Lajosról. (Visszaemlékezések.) *Zemplén várm.*
Kazinczy-kör I. évkönyve 65—70. l.
Ferke Ágost. Ész és erő. *Ism.* Albert József. *Nyugatmagy. Híradó* 119. sz.
Gárdonyi Géza. Fűzfalevél. *Ism.* Albert József. *Nyugatmagy. Híradó*
 119. sz. — Csahihen Károly. *Magy. Szemle* 21. sz. — Fedor Géza. *Egri Híradó*
 37. sz. — Sz. A. Csokonai Lapok 7. sz.
Gedő Simon. Vajda János. *Magyar Szó* 161. sz.
Gottier Lajos. Gentry-történetek. 1904. *Ism.* Sz. Magyar Szemle 16. sz.
Herczeg Ferencz. Magyar színműirodalom. Csokonai Lapok 3. füz.
Imre Sándor. Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. *Ism.* dr. Székely
 György. Sárospataki Füzetek 66—71. l.
Incze Béla. Irodalmi munkások Hunyad vármegyében a mult század elején.
Erd. Muz. 320—333. l.
Jókai. A. Gy. A komáromi fiú. (Epizódok Jókai életéből.) *Komáromi*
Ujság 19. sz.
Ábrányi Emil. Jókai elment. *Budapesti Napló* 30. sz.
Albert József. Jókai Mórról. *Nyugatmagy. Híradó* 106. sz.

- B. T. Komárom Jókai regényeiben. Komáromi Ujság 21. sz.
 Balogh Pál. Jókai a törvénykönyvben. Pesti Napló 128. sz.
 Bródy Sándor. Jókai az ember. Jövendő 213. kv. sz.
 Déri Gyula. Jókai utolsó fölolvása. Egyetértés 141. sz.
 Gáspár Imre. Jókai Mór. Magy. Szemle 19. sz.
 Geich. Jókai szobra. Aradi Közl. 109. sz.
 Heller Zsigmond dr. Jókai az ügyvédekről. Máramaros 18—19. sz.
 Kiss Gyula dr. Emlékezés Jókai Mór felett. Komáromi Ujság 23. sz.
 Körös Endre dr. Jókai. Pápai Hirl. 19. sz.
 Kurzenreiter Károly. Jókai Mór. Polg. isk. Közl. 263—269. l.
 Lakatos József. Jókai Mór. Kisszebeni al gym. értesítő 1903/4. 1—14. l.
 N. Dr. Jókai Mór. Petrozsény és vid. 21—22. sz.
 Pálfi Márton. Jókai Mór. Kolozsv. unit. kollég. 1903/4. értes. 20—24. l.
 és Unit. Közl. 6. sz.
 Petrovits Ödön. A Jókayak Pozsony vármegyében. Nyugatmagy. Híradó
 110 sz.
 Révész Béla. Jókai pihen . . . Budapesti Napló 30. sz.
 Reviczky Irma. Csevegés Jókairól. Komáromi Hírlap 20. sz.
 Sziklay János. Jókai és a Balaton. Magyar Állam 105. sz.
 Türk Sándorné. Emlékezés Jókaira. Miskolczi Napló 106. sz.
 Zborczy Aladár. Jókai Mór. Népjog. 22. sz.
 Kafka Margit versei. Ism. Szatmármegyei Közl. 7. sz. — Varjas Endre.
 Nagykároly és vidéke 6. sz. — (b. i.) Magyar Szó 69. sz.
 Kanyaró Ferencz. A régi és a legújabb magyar biblia. Kereszt. Magvető 3. sz.
 Kanyaró Ferencz. Tordai diákok színi előadása 1713-ban. Kereszt
 Magvető 2. sz.
 Kardos Albert dr. Csokonai mecénásai. Csokonai Lapok 1—4. sz.
 Katona Lajos. Alexandriai Szt. Katalin legendája. Ism. dr. Z. Religio
 39. sz. (Egyet. Krit. Lapok.)
 Keve. Vas Gereben. Uj Idők 26. sz.
 Király Géza. »Van egy leány«. Versek. Ism. cz. Máramar. Lapok 22. sz.
 Kiss Béla (Zilahy). Bárány Amadé László. Csokonai Lapok 3. sz.
 Kiss Ernő dr. Vörösmarty és krónikásaink. Erd. Muz. 233—248. l.
 Kiss Olga. Fehér virágok. Ism. Leszik Andor. Miskolczi Napló 119. sz.
 — T. r. Uj Idők 25. sz. — Vasár. Ujs. 22. sz.
 Kollai Virgil dr. Vörösmarty szobra előtt. 1904. május 22. Székesfehérvár
 és vid. 62. sz.
 Koroda Pál. Fölolvasás Bartókról. Zemplén várm. Kazinczy-kör évkönyve I.
 56—64. l.
 Marikóvsky Menyhért. Tompa virágregéi. Máramar. Lapok 11., 12. sz.
 Móricz Zsigmond. Ludas Matyi. 1804—1904. Az Ujság 176. sz.
 Nikelszky Géza. Munka után. Versek. Pécs. Ism. Vasár. Ujs. 24. sz.
 Nil. (Dapsy Gizella.) Zsúrvilág Provincián. 1904. Ism. R. G. Békés 16. sz.
 Nógrády László. Homokba írt mesék. Ism. Albert József. Nyugatmagy.
 Híradó 119. sz.
 Novák Lajos. Martonfalvi György »Veni Mecum«-a. Sárosp. Füzetek
 28—38. l.
 Oravetz Ödön dr. Pákh Albert emlékezete. Rozsnyói Híradó 11. sz.
 Palágyi Menyhért. Madách Imre és Szontagh Pál barátsága. (Madách
 Lucziferje.) Magyar Szó 145. sz.
 Pekár Gyula. Delilah nyoszolyája. Ism. Ó. Hét 27. sz.
 Perényi József dr. Petőfi és Szemere Miklós. Zemplén várm. Kazinczy-kör
 I. évkönyve 102—111. l.
 Petőfi emlékezete. Debreczeni főisk. Lapok. 46. évf. 6. sz.
 Pollák Miksa. Arany János és a Biblia. Ism. Riedl Frigyes. Budapesti
 Szemle 119. köt. 144—152. l.
 Prém József. A nagy Pálhalmy fia. Ism. Uj Idők 25. sz.
 Radvánszky Béla báró. Rimay János szerelmes versei. Budapesti Szemle
 118. köt. 371—382. l.

- Radvánszky Béla báró.* Balassa és Rimay barátsága. Budapesti Szemle 119. köt. 39—63. l.
- Rákosi Jenő.* Emlékbeszéd Vas Gereben szülőházának emléktáblájánál. Ország-Világ 26. sz.
- Révay Károly.* Aranyos Erzsike megérkezett. Versek. Déva, 1904. Ism. Vasárnapi Ujság 27. sz.
- Rudnyánszky Gyula* új költeményei. 1904. Ism. Bodor Aladár. Erd. Muz. 275—277. l. — Uj Idők 28. sz.
- Sébők Zsigmond.* Pusztai élet. Ism. dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 10. sz.
- Szathmáry Zoltán.* A Ludas Matyi szerzője. (Fazekas Mihály.) Pesti Hirl 177. sz., Uj Idők 27. sz. és Vasárnapi Ujság 27. sz.
- Széchy Károly dr.* Debreczeni Márton életrajza. Ism. dr. Gopcsa Endre. Magyar Szemle 18. sz.
- Szendrey Imre.* Csokonai Lillája. Csokonai Lapok 2—4. sz.
- Szeremley Barna.* Arany János jelleme »Epilogus«-a tükrében. Uránia 4—8. sz.
- Szikra.* A fölfelé zuillók. Ism. Magyar Szemle 19. sz.
- Szilágyi Géza.* Holt vizeken. Ism. H—y L—s. Budapesti Szemle 119. köt., 293—297. l.
- Tompa Mihály* három kiadatlan költeménye. Közli Rutkai Gyula. Közérdek (Ujpest) 7—9. sz.
- Tompa reliquiák.* Sárosp. Füzetek 78—80. l.
- Tóth Béla.* 100 Esti levél. Ism. H—y L—s. Budapesti Szemle 119. köt., 152—158. l.
- Uj Bokréta.* Irta: Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Madai Gyula, Oláh Gábor. Debreczen. Ism. Bodor Aladár. Erd. Muz. 342—345. l. — *H. L.* Csokonai Lapok 10—11. sz.
- Váczy István.* Petőfi és a szabadságharcz költészete. Selmeczbányai Híradó 10. sz.
- Vén Kurucz.* Gróf Zrinyi Miklós. Magyar Állam 132. sz.
- Vojtkó Pál.* Badacsonyi szüret. (Epizód Kisfaludy Sándor életéből.) Magyar Szó 139. sz. és Keszthelyi Hírlap 26. sz.
- Wihs Béla.* Egy modern gyerek. Sátoralja-Ujhely. Ism. Andor Károly. Zemplén 23. sz.
- Yolland, dr. Arthur B.* Alexander Petőfi. Hungary II. 9 s kv. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. Tizennegyedik kötet. 1904. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű tagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXIV. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztályfőtktár. Tizenharmadik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizennegyedik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XXII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXIV. kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának
megbízásából szerkeszti Szinnyi József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hasonlító altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földterítésére vagyis tudományos megfajtására szolgáljanak. Más, bár nem hasonló alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Nyelvőr. Havi folyóirat. XXXIII. évfolyam. A Magyar
Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából
szerkeszti *Simonyi Zsigmond*.

A *Nyelvőr* a haladó tudmánynyal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat is tűzvé ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdettől fogva, a népszerűsítés, a gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa. Előfizetési ára 10 korona.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.